

Arte et Marte

MEDDELANDEN FRÅN RIDDARHUSET ÅRGÅNG 74

NR 1. 2020

Innehåll:

NR 1.2020

ARTIKLAR

Svenska sjöslag och sjöhjältar under stora nordiska kriget....4

Fästningen Sveaborg – ett av Sveriges största byggprojekt....8

Frihetstidens fäder....12

Teosofin – en sekt för 1800-talets överklass?....16

Johanniterorden i Sverige 100 år....20

Släkten Bildt i med- och motgång....24

Danmarks adel genom tiderna....26

Engelsk baronet och svensk friherre....28

Konsten att fira med släkten....56

INTERVJUER

Gustaf von Hofsten....2

Patrik Tigerschiöld, ny ordförande....36

Nyinalda ledamöter i direktionen....37

ALLTID I ARTE ET MARTE

Ledaren: Att mötas....1

Meddelanden från Riddarhuset....30

Information från Finlands riddarhus....35

Heraldica Varia....40

Stipendier och understöd....46

Från sällskapsföreningarna....48

Aktuella böcker....51

Från släktföreningarna....52

Legala notiser....58

Denna sida: På oljemålningen av Jacob Hägg kämpar skeppet *Wachtmeister*, under ledning av kommandören Anton Johan Wrangel, envist och tappert mot en rysk eskader försommaren 1719.

Omslag: Detalj ur akterspegelornament (ID o 02306) och en galjonsfigur (ID o 02522), båda snidade av Johan Törneman 1785. Sjöhistoriska museet. Foto: Cecilia Nordstrand (framsida), Karolina Kristensson (baksida).

RIDDARHUSET

Ett historiskt arv

Arte et Marte

NR 1.2020

Ansvarig utgivare
Erik Drakenberg

Redaktör
Louise Ribbing

Redaktionskommitté
Claes Lewenhaupt, Kerstin Wachtmeister,
Rebecka Millhagen Adelswärd, Göran Mörner,
Ulf Gyllenhammar, Oscar Langenskiöld

Omslag och grafisk form
Marianne Setterblad

Tryck, upplaga
Ätta.45 Tryckeri AB, 13 500 exemplar

ISSN 0284-1428

*Arte et Marte utkommer med två nummer per år
och skickas till alla ättemedlemshushåll i Norden.
Årsprenumeration kan beställas i webbutiken.*

www.riddarhuset.se
arteetmarte@riddarhuset.se

Riddarhuset
BOX 2022
10311 STOCKHOLM

kansli@riddarhuset.se • 08-723 39 90

Riddarhuset är öppet för besök måndag till
fredag kl. 11.00–12.00. Gruppvisning eller
biblioteksbesök på annan tid enligt överens-
kommelse. För kulturevenemang se omslagets
sida III.

Besöksadress: Riddarhuset, Riddarhustorget 10

Svanenmärkt trycksak, 3041 0001

Att mötas

I OCH MED ÅRETS första nummer använder vi Riddarhusets nya grafiska profil även i vår viktigaste kanal till er ättemedlemmar, *Arte et Marte*. Tankarna bakom det nya formspråket presenteras på sidan 33 i detta nummer.

Riddarhuset har en ökad ambition att berätta om Riddarhusets verksamhet i dag och Ridderskapet och adelns roll i den svenska historien. Den viktigaste målgruppen i detta kommunikativa arbete är ni, våra ättemedlemmar. Sedan 2018 har vi arrangerat ättemedlemsträffar ute i landet. Under mina fyra år som riddarhussekreterare är det just dessa träffar som gett det otvetydigt största positiva gensvaret. Många är de mejl, brev och telefonsamtal i vilka besökare tackat och efterlyst fler liknande evenemang. Det är också oerhört givande för oss på kansliet att träffa fler av er 20 292 ättemedlemmar som bor i Sverige. Ni kan läsa mer om genomförda och kommande träffar på sidan 31 i detta nummer. Jag hoppas och tror att fler känner till mer om Riddarhusets verksamheter, och med rätta känner stolthet över det historiska arv som vi tillsammans upprätthåller och vårdar för framtida generationer. Vi kommunicerar flitigt via *Arte et Marte*, hemsidan, nyhetsbrev, sociala medier, post och e-post. Men ingenting går upp mot det personliga mötet. Jag hoppas därför att många av er när ni får en inbjudan till medlemsträff i brevlådan genast tackar ja, och att vi ses i sommar. ■

*Erik Drakenberg,
riddarhussekreterare*

Foto: Helene Pé.

KONTAKTPERSONER

Riddarhussekreterare Erik Drakenberg
Evenemangs- och bokningsansvarig, kapitationsärenden
riddarhuskanslist Karin Lilliehöök Kihl 08-723 39 91
Stipendier och understöd, handläggare Christina Neuman och Madeleine Werner 08-723 39 93
Kommunikationsansvarig, redaktör Louise Ribbing 08-723 39 92
Riddarhusgenealog Göran Mörner 08-723 39 95
Adelskalendern, legala notiser, kalenderredaktör Marianne Setterblad 08-723 39 96
Kulturprogram, visningar, riddarhusamanuens Oscar Langenskiöld 08-723 39 97
Reception, riddarhusintendent Pontus Ragnö 08-723 39 94

Gustaf von Hofsten

Djupt förankrad i det maritima arvet

Text: Louise Ribbing, redaktör

UNDER 2020 UPPMÄRKSAMMAR Ridarhuset adelns maritima arv i en föredragsserie och en utställning. En självklar auktoritet på området är Gustaf von Hofsten, som på sin mors sida härstammar från både Wachtmeister och von Otter, två historiskt kända sjöofficerssläkter. Både hans morfar och morbror var amiraler och också två av hans bröder valde den marina banan. Den äldste brodern Erland var sjökapten och till sjöss i nästan 50 år och den näst äldste brodern Hans var kommandörkapten i flottan. Hans tre manliga kusiner var också sjöofficerare. Brödernas och kusinernas karriärval påverkade sannolikt Gustaf von Hofsten när det var dags för honom att välja utbildning.

– Efter att ha gått Sjövärnskårens treåriga utbildning stod det helt klart för mig att jag skulle söka in på Kungl. Sjökrigsskolan. Tyvärr medgav inte min synskärpa att jag kunde antas som sjöofficersaspirant. Det blev i stället så att jag 1964 tog officersexamen som marinintendent – ett yrkesval jag aldrig har ångrat.

HAN SÄGER SJÄLV att den rent sjömilitära delen av hans yrkesliv inte är så mycket att skryta över. Under den första officerstiden på 1960- och 1970-talen tjänstgjorde han på torpedbåts- och jagarförband och som kadettofficer följde en långresa med minfartyget Älvsnabben. 1981 gick han i land för gott efter att i tre år varit stabsintendent i Chefen för kustflottans stab, Flaggen. Därefter följde ett antal chefsbefattningar vid Försvarets Materielverk, dåvarande Förvarsstaben och Högkvarteret. Arbetsfältet låg främst inom områdena materielanskaffning, operativ underhållstjänst, personaltjänst och administration. 1994 blev han kommandör 1. graden och 1999 gick han i avtalspension som ställföreträdande personalchef vid Försvarmakten. Det innebär att han varit pensionär i snart tjugo år, en tid som använts till att resa och under senare år tillbringa med barnbarn, men även en hel del annat:

– Två oväntade erbjudanden dök upp i anslutning till min pensionering. Det ena var en deltidstjänst vid prinsessan Lilians hovstat. Under 1980-talet var jag kungens adjutant och hade därefter under åren löpande blivit »inkallad» som uppväkt-

ning i samband med bröllop, dop och högtidsdagar. 2012 blev jag hovmarskalk och chef för prinsessans hovstat. Det andra erbjudandet var att bli styrelseledamot i stiftelsen Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek som har målsättningen att genom sitt bokförlag ge ut militärhistorisk litteratur som ett led i att värna det militärhistoriska arvet. Det passade mig som hand i handske eftersom jag alltid varit intresserad av sjökrigshistoria.

SOM ARBETANDE STYRELSELEDAMOT har Gustaf von Hofsten medverkat i produktionen av ett fyrtiotal böcker – och även författat några själv. Han konstaterar att det inte är någon överdrift att säga att adeln har spelat en mycket viktig roll för att skapa och vidmakthålla den sjömakt som genom historien varit en förutsättning för Sveriges säkerhet och välstånd. I det utpräglade klassamhälle som rådde på främst 1600- och 1700-talen var det enbart adelsmän som innehade de högsta befattningarna i den sjömilitära hierarkin. Detta innebar att amiralerna var högt betrodda adelsmän tillsatta av kungen. När det gäller de högre sjö tjänstbefattningarna var detta på både gott och ont. Inte sällan hade högste befälhavaren till sjöss ingen som helst sjömilitär utbildning. Detta kunde medföra taktiska

misstag med onödiga förluster som följd, liksom oförmåga att utnyttja ett taktiskt fördelaktigt läge.

– På mellannivå och lägre nivåer var dock merparten ofrälse. Med

början under 1600-talet var det vanligt att lovande yngre sjöofficerare förkovrade sig i sitt yrke genom tjänstgöring i andra nationers örlogsflottor. Om man sedan efter hemkomsten lyckades väl i de ofta förekommande sjöstriderna mot Sveriges fiender var det inte ovanligt att det kunde leda till adelskap.

ETT EXEMPEL ÄR Johan Puke som var i både holländsk och brittisk tjänst innan han med stor framgång deltog i Gustav III:s ryska krig 1788–1790 i sjöslagen vid Hogland, Öland och Reval. År 1790 ledde han med linjeskeppet *Dristigheten* i täten den av ryska flottan innestängda svenska flottan i utbrytningen ur Viborgska viken. Puke räddade därmed

Vår örlogsflotta uppträdde inte bara i svenska farvatten utan också på världshaven.

Gustaf von Hofsten, en auktoritet vad gäller svensk sjökrigshistoria och själv djupt förankrad i det maritima arvet.

kungen och hertig Karl från fångenskap och huvuddelen av örlogsflottan och skärgårdsflottan kunde undkomma. Puke adlades af Puke 1797, fick friherrlig värdighet 1809 och upphöjdes till greve 1815. Han slutade som generalamiral, en av rikets herrar och högst befälhavare för Rikets Flottor.

Ett annat exempel är Gustaf Psilander som tjänstgjort i den holländska flottan. Han är främst känd från slaget vid Orford Ness i nordöstra delen av Engelska kanalen 1704. En svensk konvoj eskorterad av linjeskeppet *Öland* under befäl av Gustaf Psilander mötte en engelsk eskader bestående av åtta linjeskepp och en fregatt. Efter fyra timmars hård strid togs *Öland* i beslag, men den svenska äran och hedern var, enligt tidens synsätt, räddad eftersom Psilander hade vägrat att kapitulera. Efter en tids fångenskap gjorde Psilander efter hemkomsten till Sverige en lysande karriär, blev 1714 adlad von Psilander och slutade 1734 som amiral i Amiralitetskollegiet.

– Det senare exemplet visar att vår örlogsflotta inte bara uppträdde i Sveriges omgivande farvatten utan också på världshaven. I det här fallet handlade det om att eskortera svenska handelsfartyg på väg till Medelhavet och Levanten, det vill säga östra medelhavsländerna, med vilka Sverige under 1700-talet hade ett omfattande handelsutbyte.

Adeln har också spelat en framträdande roll vid andra expeditioner i fjärran hav.

– Det finns åtskilliga sådana exempel. Jag kan nämna

de arktiska expeditioner som genomfördes under senare delen av 1800-talet. Jag tänker då främst på den finlands-svenske upptäcktsresanden och polarforskaren Erik Axel Nordenskiölds expedition till Svalbard 1868 då man nådde den nordligaste position som något fartyg dittills uppnått.

FARTYGSCHEF PÅ EXPEDITIONSFARTYGET *Sofia* var Gustaf von Hofstens mormors far, Fredrik Wilhelm von Otter. Som sekond ombord fanns en viss Louis Palander som 1880 adlades Palander af Vega efter att som fartygschef på Nordenskiölds expeditionsfartyg *Vega* vara den förste som lyckats genomsegla Nordostpassagen. För övrigt genomförde F.W. von Otter ytterligare en polarexpedition som ledare för en expedition till Grönland 1871 med kanonbåten *Ingegerd* och briggen *Gladan* för att hämta hem de så kallade Nordenskiöldska meteoritstenarna.

Andra exempel är kommendörkaptenen, sedermera konteramiralen Christian Adolf Virgins dramatiska världsomsegling med fregatten *Eugenie* 1851–1853.

– Vi ska heller inte glömma att sjöbefäl av adlig börd också inom handelssjöfarten betytt mycket för den svenska sjöfartsnäringen genom historien. Ett bra exempel är de sjökaptener som förde befäl på Ostindiska kompaniets skepp under 1700-talet och 1800-talets början. Där återfinns namn som Bergenstierna, von Krusenstierna, Maule, Taube och von Utfall.

Vilka adliga namn tänker du annars främst på som betytt mycket under vår maritima historia?

– Om jag inskränker mig till att nämna de mest kända och framstående adliga sjöofficerssläkterna skulle jag säga Ehrensvärd, af Klint, von Krusenstierna, Sparre, Taube, Wachtmeister och Wrangel. Samtliga dessa släkter har i sina led minst fyra medlemmar på amiralsnivå eller högre.

Hur är det då med den maritima kontinuiteten framåt inom släkten?

– Jo då, vår ende son Gunnar är utbildad sjöofficer, men seglar sedan några år som civil sjökaptän. Äpplet faller med andra ord inte så långt från päronträdet! ■

von Hofsten nr 1794

Äldste kände stamfader är bonden Erik Nilsson (levde 1632) i Hofsten, Köla socken, Värmland. Hans sonson var skolrektor i Karlstad och därefter prost i Filipstad. Sonen Bengt Hofsten (Hofsteen) föddes 1689, studerade i Uppsala och påbörjade en yrkesbana inom administrationen. Som sekreterare i Kommerskollegium ansökte han om adelskap vilket också genomfördes 1726 i Stockholm av Fredrik I med namnet von Hofsten. Ätten introducerades samma år under nr 1794. Bengt avled 1752, då innehade han titel som kommersråd. I vapnet står en blå trana som håller en sten i den högra foten. De tre biljetterna syftar troligen på pappersarbete. Plåten skiljer sig från övriga i Riddarhusalen då kopparen närmast vapnet har lämnats omålad. Källa: *Adelskalendern* och *Riddarhusets vapensköldar*.

Svenska sjöslag

och sjöhjältar under stora nordiska kriget 1700–1721

Text: Lars Ericson Wolke, historiker och författare

STORA NORDISKA KRIGETS avgörande drabbningar ägde rum vid städer som för alltid kommit att förknippas med denna tid – Narva, Poltava, Helsingborg och Storkyro. Men många strider utkämpades också till sjöss, ett sjökrig som ofta var betydligt mer sammansatt än de stora sjöslagen av klassiskt snitt mellan de svenska och danska flottorna, även om sådana förekom.

Vid krigsutbrottet år 1700 dominerade svenskar och danskar Östersjön helt. Den danska flottan räknade 32 linjeskepp och 10 lättare enheter, främst fregatter. För Sverige var siffrorna 39 respektive 10 fartyg. Denna svenska överlägsenhet hann inte göra sig gällande under det korta kriget sommaren 1700, innan Danmark tvangs lämna kriget. De följande åren blev den nog så viktiga huvuduppgiften att försvara förbindelserna mellan Östersjöväldets olika delar.

De två Östersjömakterna var regionala stormakter, om än med svagare sjöstridskrafter än de brittiska, franska och nederländska flottorna. Sedan Danmark år 1709 återupptagit kampen mot Sverige utkämpades en rad strider främst i södra Östersjön och längs den svenska västkusten. År 1710 var de båda antagonisterna relativt jämstarka med vardera 39 linjeskepp och 17 svenska och 10 danska lättare fartyg. Nu hade dock ett nytt hot börjat växa

fram i öster, när Ryssland efterhand erövrade flera hamnar längs Östersjön. Till en början var det de snabba grundgående ryska roddargalärerna som utgjorde det största hotet mot Sverige, men även den ryska örlogsflottan växte, trots att den hade grundats så sent som år 1696. När de svenska städerna Riga, Pernau, Reval (Tallinn) och Viborg föll i ryska händer år 1710 förfogade Peter I:s marin bara över fyra linjeskepp och sju andra enheter. Men när kriget led mot sitt slut 1720 var maktbalansen redan påfallande förskjuten. Danmarks sjöstyrka hade krympt till 24 linjeskepp och 16 andra enheter, medan den ryska Östersjöflottan hade vuxit till 33 linjeskepp och 13 mindre fartyg. Det vacklande Sverige som året efter, 1721, till slut fick ge upp kampen kunde ännu sända 24 linjeskepp och 9 andra fartyg till sjöss.

Den svenska flottan kom under 1710-talet att föra ett tre-

frontskrig, mot danskarna i södra Östersjön och i Västerhavet, liksom mot ryssarna i norra Östersjön och Finska viken. Det kom att anstränga människor och fartyg till det yttersta, och mer än det. Dessutom hade örlogsflottan en viktig uppgift i att eskortera svenska handelsfartyg via Nordsjön och Engelska kanalen och vidare in i Medelhavet så att utrikeshandeln kunde upprätthållas.

ESKORTVERKSAMHETEN VAR INTE på något sätt riskfri, tvärtom. År 1700 dömdes löjtnanten Klöfversköld på skeppet *Wachtmeister* för att han efter en strid mot engelska fartyg som krävde att svenskarna hälsade den engelska flaggan, hade låtit hala den svenska flaggan. Under striden hade fartygschefen Erik Ribbing blivit skjuten. Löjtnanten avrättades och hans egendom drogs in till kronan.

Ingen sjöofficer fick ge upp sitt skepp »så länge han det på något mänskligt och möjligt sätt försvara och hålla kan« föreskrev sjöartiklarna. Den 28 juli 1704 prövades reglementet. Den

dagen eskorterade örlogsskeppet *Öland* svenska handelsfartyg i den nordvästra delen av Engelska kanalen när en engelsk eskader uppenbarade sig. Engelsmännen krävde att svenskarna hälsade den engelska flaggan, vilket *Ölands* kapten Gustaf Psilander

vägrade om inte engelsmännen saluterade den svenska flaggan. Resultatet blev en häftig strid där nio engelska skepp efter fyra timmars strid utanför Orford Ness till slut betvingade ett sönderskjutet *Öland*. Det svenska fartyget plundrades och konvojen beslagtogs. Först efter ingripande från Karl XII kunde Psilander efter en längre fångenskap lämna England. Han hade gjort vad som förväntades av honom även om striden var hopplös från början, men till priset av 16 stupade och 37 sårade svenska sjömän. På den engelska sidan dödades 20 man och ett åttiotalsårades.

UNDER HELA 1710-TALET betraktades den danska flottan av marinledningen i Karlskrona, med stor rätt, som huvudfienden, trots det växande hotet från ryska sjöstridskrafter. Linjeskeppen och fregatterna i den svenska örlogsflottan koncentrerades

Ingen sjöofficer fick ge upp sitt skepp så länge han på något mänskligt och möjligt sätt kunde försvara och hålla det.

Sjöslaget i Køge Bugt den 4 oktober 1710. Inför risken av en dansk landstigning i Skåne var det svenska flottans avsikt att genskjuta en dansk trupptransport av inhyrda fartyg med 6 000 ryska soldater. En dansk flottstyrka låg till ankars i Køge Bugt och mistog de svenska fartygen för den förväntade transportflottan. I hårt väder drabbade styrkorna samman – 21 svenska linjeskepp mot 26 danska linjeskepp. I stridens inledning antändes danska Dannebrogen, exploderade och sjönk. Innan det hårda vädret avbröt striden hade två svenska linjeskepp gått på grund och övergetts medan 14 danska handelsfartyg drev upp på land och brändes av svenskarna. Genom att skadeskjuta danska flottan och förstöra transportflottan hade de svenska sjöstridskrafterna under generalamiral Hans Wachtmeister avvärt en landstigning i Skåne.

därför till stor del till södra Östersjön även om eskadrar också sändes norrut för att hejda ryskt utträngande i norra Östersjön.

Men det svensk-danska sjökriget tog sig inte alls samma uttryck som under 1600-talets många sjöslag mellan de båda flottorna. I stället vakade man på varandra och positionerade sig, utan att riskera allt i en större kraftmätning.

Den 4 oktober 1710 möttes dock den danska flottan under amiralen Ulrik Christian Gyldenlöve och den svenska under amiralen Hans Wachtmeister vid Köge Bugt söder om Köpenhamn. Det var en klassisk valplats för svensk-danska sjöstrider. Den här striden slutade dock oavgjort, men först sedan linjeskeppet *Dannebrog* hade gått under efter en uppehållande strid som gav resten av den danska flottan möjlighet att komma undan ett hotande nederlag.

För Sverige var det högprioriterat att upprätthålla förbindelserna mellan hemlandet och det svenska Pommern. År 1715 kryssade schoutbynachten (konteramiralen) Karl Hans Wachtmeister med fyra linjeskepp och två fregatter utanför Mön när man fick order av Karl XII att söka upp fienden i farvattnen in mot Lübeck. Wachtmeister var uppenbarligen föga trakterad av att ge sig in i de relativt trånga farvattnen, men hade inget annat val. Svenskarna tog sig in mot Travemünde och uppbringade på samma gång en rad danska handelsfartyg, men samtidigt förlorade man tid. Den 13 april uppenbarade sig åtta danska linjeskepp och därefter utvecklades en strid som bara kunde sluta på ett sätt. Wachtmeister gav order om att de redan skadade svenska fartygen skulle seglas upp på sandbankar nära Kielvikens mynning, och därefter försökte besättningarna förstöra dem ytterligare innan man tvangs ge upp kampen. Tre linjeskepp och två fregatter erövrades av danskarna, 353 svenskar stupade och 1 600 blev krigsfångar inklusive Wachtmeister själv.

Nu kunde danskarna skära av förbindelsen till Pommern och därför sändes den svenska flottans huvudstyrka söderut. Den 28 juli möttes 21 danska och 20 svenska linjeskepp utanför Rügen i ett slag som slutade oavgjort. Flera fartyg hade skadats i denna det sista stora sjöslaget mellan de danska och svenska örlogsflottorna.

SEDAN DE BALTISKA provinserna Estland och Livland 1710 fallit i ryska händer tillsammans med det finska Viborg och Karelen, inleddes en rysk erövring av Finland inklusive Åland 1713–1714, medan minst 20 000 finländare flydde över Ålands hav. Runt 100 ryska galärer följde den finska sydkusten västerut så nära att amiralen Gustaf Wattrangs svenska linjeskepp inte kunde nå dem inne i så grunda farvatten. I stället blev det schoutbynachten Nils Ehrenskiöld som med en mindre eskader skärgårdsfarkoster mötte ryssarna vid Hangö den 27 juli 1714.

Efter en våldsam strid i Relaxviken tvangs de underlägsna svenskarna dock ge upp. Uppgifterna om förluster varierar, men

de trovärdigaste talar om 941 svenskar, varav 361 stupade, medan ryssarna själva räknade med 469 stupade och sårade. En svårt sårad Nils Ehrenskiöld fördes som krigsfånge till S:t Petersburg, där han behandlades respektfullt men vägrade att träda i tsarens tjänst. Efter freden i Nystad på hösten 1721 återkom Nils Ehrenskiöld ur fångenskapen. Han fick nu en tjänst i Karlskrona som han innehade till sin död 1728, vid 54 års ålder.

För ryssarna var slaget vid Hangö en triumf, den ryska Östersjömarinens examensprov. Dagen för slaget, den 27 juli, var i den ortodoxa kalendern den helige Pantelejmons dag och därför befallde tsar Peter att en kyrka skulle byggas i S:t Petersburg till minne av segern, där den helige martyren Pantelejmons kyrka ännu står. Redan 1718 inleddes en ännu obruten tradition i den ryska flottan att ha ett fartyg som hette *Gangut* (Hangö på ryska), och så sent som 1939 bestämde Stalin att den sista söndagen i juli i fortsättningen skulle firas som Örlogsflottans dag till åminnelse av Hangösegern.

Mitt bland dessa ryska åminnelseaktiviteter är det värt att komma ihåg att Nils Ehrenskiöld redan i samtiden hyllades, just för att striden vid Hangö fördes till det yttersta. Längre fram har han i Sverige och inte minst i Finland fått status av sjöhjälte.

EFTER STRANDHUGG PÅ Gotland 1715 och 1717 blev det sommaren 1719 den svenska ostkustens tur att ta emot de ryska galärerna. Inte mindre än 132 galärer och ett 100-tal mindre skärbåtar med runt 26 000 soldater ombord tog sig över Ålands hav och in i Söderarmsleden. På förmiddagen lördagen den 11 juli tändes vårdkasarna längs Roslagskusten och på kvällen samma dag red kosacker iland på Rådmansö, men då hade befolkningen hunnit fly. Nu delade ryssarna på sig, med en mindre eskader som seglade norrut och huvudstyrkan rörde sig djupare in i skärgården. Under de följande veckorna brändes bondgårdar och torp, bruk och säterier i hela skärgården, medan 20 000 civila flydde inåt landet. Städer som

Nyköping, Norrköping, Norrtälje, Östhammar och Öregrund gick upp i rök, medan Gävle räddades i sista minuten.

Den 19 juli landsteg ryska trupper vid Södra Stäket i ett uppenbart försök att nå Stockholm, men efter en strid med soldater från Södermanlands regemente och ett männingsregemente (reservister) från Södermanland och Östergötland valde angriparna att gå i båtarna och ro bort. Huvudstaden räddades.

Den svenska försvarsstrategin var tydlig: splittra inte upp de egna trupperna över stora områden i skärgården, utan koncentrera dem till försvaret av Stockholm. Det upplägget fungerade, om än till priset av oerhörda härjningar i skärgården.

De större svenska örlogsfartygen kunde inte komma åt de ryska galärerna i skärgårdsfarvattnen, och dessutom behövdes de i söder som vakt mot den danska flottan. Visserligen hade Sverige nu börjat bygga upp egna galärförband som

Hangö 1714. Efter tre timmars strid mot 115 ryska galärer måste till slut den svenska befälhavaren, scoutbynachten Nils Ehrenskiöld, ge upp. Över 350 man hade dödats och hundratals sårats. Trots att Ehrenskiöld förlorade slaget blev han för sin hjältemodiga strid befordrad till viceamiral och senare amiral.

motvapen, men det skulle ännu dröja många år innan den blivande skärgårdsflottan blev ett vapen att räkna med. Men ett år senare, sommaren 1720, lyckades amiralen Hans Wachtmeister (operativ chef för den svenska örlogsflottan) och kommandören Karl Siöblad att tränga in en större rysk galärstyrka i sundet mellan Ledsund och Föglö på Åland. I en våldsam strid förlorades visserligen fyra svenska fregatter men inte mindre än 43 ryska galärer förstördes. Det var tveklöst en svensk seger även om den ryska propagandan pumpade upp den till en rysk framgång. Segern 1720 kunde dock inte förhindra att nya ryska härjningar ägde rum längs Norrlandskusten det sista krigsåret 1721. Hudiksvall, Sundsvall, Härnösand och Piteå brann.

I BRIST PÅ FARTYG till trefrontskriget i öster, söder och väster tog flottan hjälp av civila kapare. En eller flera personer kunde investera i ett civilt fartyg, ge det en lättare bestyckning och förse det med en besättning. Sedan kunde man få ett kungligt kaparbrev. Om ett fartyg var regelrätt kapat så kunde det säljas med last och allt, medan förtjänt delades mellan investerarna och besättningen.

Svenska kapare opererade från Finska viken till Nordsjön, men framför allt i Västerhavet, i Kattegatt och Skagerack. Här försökte man avbryta förbindelserna mellan Danmark och Norge, men också angripa konvojer på väg från Väst Europa mot ryskkontrollerade hamnar. Fientliga kapare försökte i gengäld angripa svenska handelsfartyg.

Den kanske mest kände av de svenska kaparkaptenerna var Lars Gathe från Onsala, mera känd som »Lasse i Gatan«. Mot slutet av sin karriär lämnade han fartygsdäcken på grund av sjukdom och blev i stället kaparredare från sitt hem i Göteborg.

Som mest kunde han sända ett tjugotal fartyg till sjöss samtidigt i samordnade operationer. Som erkänsla adlades Lars och hans bror marinofficeren Christian Gathenhielm av Karl XII den 29 december 1715. Kaparna ställde till betydande besvär inte minst för danskarna som frenetiskt jagade de svenska kaparna.

När Lars Gathenhielm dog på våren 1718 upphörde inte hans kaparfartyg med sina aktiviteter, snarare tvärtom. Hans änka, Ingela Gathenhielm, tog över som kaparredare på ett sätt som visar att hon varit djupt inblandad i verksamheten redan innan mannens bortgång, men som så ofta för kvinnor i historien kom hon fram i rampljuset först efter makens död. Nya fartyg köptes, ibland från Frankrike, bemannades och sändes ut på kap eller hyrdes ut till örlogsflottan. Ända till freden med Danmark 1720 fortsatte kaparaktiviteterna under Ingelas ledning.

DET STORA NORDISKA kriget uppvisade en rad olika former av sjökrig och de klassiska slagen mellan linjeflottor var få, de hörde 1600-talet till. De som i både samtid och eftervärld kom att betraktas som sjöhjältar var inte de stora segerherrarna, utan de som visade storhet i nederlaget, som efter en hård och kostsam strid hamnade i krigsfångenskap. Gustaf Psilander (adlad von Psilander) vid Orford Ness 1704 och Nils Ehrenskiöld vid Hangö 1714 upplevde båda detta, och långt senare kom de att få ge namn till varsin jagare i den svenska flottan. *Ehrenskiöld* sjösattes 1926 och utrangerades först 1963, medan *Psilander* visserligen också sjösattes 1926, men då under namnet *Giovanni Nicotera*, och först 1940 köptes av Sverige som en av de fyra »Italienjagarna«. Psilander utrangerades 1947. Att få ge namn åt ett örlogsfartyg får anses vara ett fullgott kriterium på en sjöhjälte i eftervärldens ögon. ■

Fästningen Sveaborg

ett av Sveriges största byggprojekt

Text: Sofia Gustafsson, fil. dr i historia vid Helsingfors universitet

EFTER STORA NORDISKA kriget blev försvaret av den östra riksdelen en brännande fråga i Sverige. Hattarnas krig ledde till ännu en gränsförskjutning västerut 1743 vilket gjorde frågan akut. År 1747 beslöt ständerna att föreslå för rådet att man i Finland skulle anlägga en gränsfästning och en förrådsfästning samt stationera en galäreskader där. Tre officerare, Augustin Ehrensvärd, greve Axel von Liewen och Alexander M. Strussenfelt, skickades till Finland för att undersöka på vilka orter fästningarna borde uppföras. De beslöt att föreslå en förrådsfästning vid Helsingfors samt en gränsfästning vid Degerby (nuvarande Lovisa).

Samma höst beslöt riksdagen att anlägga centralfästningen vid Helsingfors, den fick senare namnet Sveaborg. Vid Degerby skulle en gränsfästning anläggas, som i kombination med centralfästningen skulle klara av att försvara Finland. Det utrikespolitiska läget var en krutdurk och man fruktade för ett överhängande ryskt anfall, skyndsamhet var alltså av största vikt. Fästningsplanen var storslagen, inom fem år skulle inte bara öarna utanför Helsingfors befästas, utan också själva staden. Redan i början av 1750-talet stod det dock klart för Ehrensvärd

att man måste utesluta verken på fastlandet, i stället fokuserade man på Vargskären och den nygrundade arméns flotta.

Fästningen uppfördes på Vargskären, som fyllt en militärstrategisk funktion redan på 1500-talet. Under kriget mot Ryssland 1570–1595 var det en utskärshamn för kronans transporter västerifrån till Viborg, Reval eller Narva. Eventuellt uppfördes där mindre befästningsverk under 1500- och 1600-talen. Till Vargskären räknades åtminstone fem öar: Vargön, Vargskär (nuvarande Gustavssvärd), Öster Svartö, Väster Svartö och Svartö Kalv (nuvarande Lilla Öster Svartö). Det är möjligt att man även inbegrep ön Långören i Vargskären. I mitten av 1700-talet nyttjade stadsborna främst öarna för fiske och mulbete.

Helsingfors hade 1747 endast drygt tusen invånare. Flera borgare från det förlorade Fredrikshamn slog sig efter hattarnas krig ner i Helsingfors och medförde kunskap, kontakter och kapital. Förlusten av Fredrikshamn gjorde också Helsingfors till huvudstation för det finska artilleriet och redan före fästningsbygget inleddes hade staden ett kraftigt militärt inslag. Förutom armén fanns det i staden också gott om

kronans ämbetsmän, eftersom Helsingfors var huvudort i Nylands och Tavastehus län och residensstad för landshövdingen. Även den nyutnämnde generalguvernören i Finland, Gustaf Fredrik von Rosen, fick sitt residens där.

Näringslivet i Helsingfors var inte särskilt lysande, kapitalbrist hämmade affärslivet och gjorde det svårt att investera i fartyg eller produktionsanläggningar. År 1748 hade helsingforsborna ett enda större skepp för fjärtrafik och mycket av stadens handel gick via Stockholm, trots att staden hade fulla stapelrättigheter. Invid denna landsortsstad avsåg alltså kronan att inom loppet av några få år bygga en fästning som ingen sett maken till i det svenska riket. Från ett Finland som krigshärjats svårt två gånger under de senaste femtio åren skulle det uppbådas enorma mängder materiella resurser och arbetskraft, en till synes omöjlig uppgift.

DEN MAN SOM fick i uppdrag att genomföra bygget var överste Augustin Ehrensvärd, som klagade över att han måste jobba i »en ödemark«. Ehrensvärd fick stora befogenheter, bland annat redovisade han direkt inför kungen, rådet och riksdagen. Han hade fria händer att planera och leda fästningsbygget, men var frikallad från allt ekonomiskt ansvar. Det att fästningsbyggets operativa ledning inte var underställd Fortifikationen och Krigskollegium var i sig inte något unikt, så skedde samtidigt även vid fästningsbyggena i Skåne och på Gotland. Fortifikationen i Finland fanns redan på plats i Helsingfors under ledning av Anders Johan Nordenberg (adlad Nordenskiöld). Det intres-

santa är att trots att fästningsbyggets operativa sida var skild från Fortifikationen så var det ändå fortifikationskassan som skötte om fästningsbyggets penningflöde och redovisning.

I likhet med för andra svenska fästningsbyggnadsprojekt till-
sätte ständerna en upphandlingsdeputation för Helsingfors som skulle ombesörja anskaffning av byggnadsmaterial. Deputationen hade fyra ledamöter som representerade adeln, prästerskapet och

borgerskapet. De ursprungliga ledamöterna var landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, Gustaf Samuel Gyllenborg, kyrkoherden i Helsingfors Johan Fortelius, överstelöjtnanten vid Nylands infanteriregemente Peter von Törne och borgmästaren i Helsingfors Henrik Johan Forsstén.

Sveaborg hade ett otroligt behov av både arbetskraft och byggnadsmaterial, men det var ont om pengar och brådskan var stor. Ett akut problem var bristen på industriella aktiviteter i närområdet, det fanns sågar men tegel- och kalkproduktion saknades nästan helt. Lokala och regionala intressen kom att kollidera med arméns intressen. I det gamla ståndssamhället begränsades handel och hantverk främst till städernas borgerskap. Varje stad hade monopol på handeln i sitt eget omland, vilket i Sveaborgs fall betydde att kronan borde gjort sina uppköp av Helsingfors borgerskap. Om man följt principerna till punkt och pricka borde alla andra socialgrupper och geografiska områden ha utestängts för handeln med fästningsbygget.

Sveaborgs resursbehov var emellertid så stort att Helsingfors borgare inte kunde tillfredsställa det. Det låg aldrig i de andra ståndens intresse att helt koncentrera handeln till borgerskapet och det fanns lagliga kryphål. Trots städernas protester förbjöds

Sveaborg hade ett otroligt behov av både arbetskraft och byggnadsmaterial, men det var ont om pengar och brådskan var stor.

Sveaborgs skapare och grundare av Arméns flotta

FÄLTMARSKALKEN OCH KONSTNÄREN, GREVE EHRENSVÄRD

Augustin Ehrensvärd (1710–1772) var son till den 1717 adlade Johan Jacob och Anna Margaretha, född Mannerheim. Han blev under sin livstid upphöjd till friherre 1764 och därefter till greve 1771. Gift 1739 med Catharina Elisabeth Arosell, adlad Adlerheim med vilken han fick sonen Carl August Ehrensvärd. Ätten fortlever än i dag.

Augustin Ehrensvärd valde en militär bana och tack vare ett studieår i Europa fick han många viktiga erfarenheter inom det konstnärliga området. 1739 valdes han in i Kungl. Vetenskapsakademien. Med anledning av sina goda kunskaper i befästningsarbeten fick han 1747 uppdraget av Kungl. Maj:t att planera och leda bygget av Sveaborg och en mindre befästning utanför Lovisa (Degerbyn). 1756 upprättade han Arméns flotta och 1769 blev han utnämnd till Serafimeriddare.

Han gjorde en militär karriär och deltog i det pommerska kriget. Han var också en engagerad politiker i Hattpartiet och ingick som ledamot i det sekreta utskottet. 1772 befordrades han till fältmarskalk, samma år avled han i Finland och begravdes i Helsingfors. På Gustav III:s befallning flyttades stoftet till Sveaborg där han gravsattes 1783 i den gravvård som skapats av Jean Eric Rehn och Johan Tobias Sergel.

Foto: H. Wallin, kopia efter Olof Arenius, Nationalmuseum NM39535.

aldrig böndernas allmogeseglation med egen avel helt. Även adeln hade enligt sina privilegier av år 1723 rätt att handla med produktionen från sina egna gårdar. Emot en erlagd kontingentavgift till en stad kunde till exempel en adelsman, ämbetsman eller brukspatron få rätt att bedriva handel i parti i staden. I Helsingfors kom andra grupper än enbart det lokala borgerskapet att delta i fästningsbyggets försörjning med byggnadsmaterial, till exempel nyländska bönder och borgare från andra finska städer, men även kalkproducenter på Gotland och leverantörer från Stockholm. En viktig grupp leverantörer var några av de adliga officerarna som arbetade vid fästningsbygget. Vissa officerare kom från Nyland och ägde gårdar där, såsom sågägaren Carl Fredrik Nordenberg (adlad Nordenskiöld). Hans dotter gifte sig med Ehrensvärds medarbetare Anders de Bruce och familjens affärer med fästningsbygget fortgick att frodas. Även vissa rikssvenska officerare som kommenderats till Sveaborg köpte gårdar i trakten. Augustin Ehrensvärd själv ägde 1752–1757 Hertonäs gård i Helsing socken innan han sålde den till sin bror, överstelöjtnant Fredrik Ehrensvärd, vilken i sin tur 1762 sålde gården till kapten Bengt Gabriel von Spången. Rätt snart efter sin ankomst köpte också viceamiral Carl Tersmeden Alberga gård i Esbo, där han slog sig på tegeltillverkning för fästningsbyggets behov.

När det gällde arbetskraft behövde fästningsbygget många olika sorters arbetare, allt från ingenjörer och hantverkare till skrivare och förmän. Ett problem som Ehrensvärd klagade över var just brist på yrkesskickliga hantverkare. Bland de yrkes-

män som fordrades fanns smeder, murarmästare, timmermän, stenhuggare och kalkbrännare. För att planera arbetet krävdes fortifikationens ingenjörer. Krigsmakten utgjorde den största samlade tekniska kompetensen inom landet och det var just inom specialvapenslagen som arméns högst utbildade tekniska personal fanns. Augustin Ehrensvärd omgav sig med skickliga medarbetare och hade krävt att han skulle få befogenheter att själv fritt få välja dem ur olika vapenslag. Även civila experter anlände till Sveaborg, såsom byggmästaren Daniel Thunberg (adlad af Thunberg) och på 1760-talet skeppsbyggaren

Fredrik Chapman (adlad af Chapman).

Den stora massan av arbetskraft utgjordes av rotatesoldater som kommenderades till fästningsbygget från Finland och centrala Sverige. Tusentals soldater jobbade på Sveaborg under den korta men intensiva byggsäsongen. Klimatet inskränkte byggsäsongen från maj till september. Under vintern

var snö och kyla viktiga skäl till att nästan alla arbetena avstannade, men värst var bristen på dagsljus som gjorde sig gällande redan långt före den första snön. Det var bara vid skogshyggena som vintern var högsäsong, där underlättade snön transporterna. Största delen av den finska arbetsstyrkan skickades hem vintertid. De rikssvenska soldater som jobbade vid fästningsbygget 1751–1754 kunde inte hemförlovas utan inkvarterades i stället på den nyländska landsbygden över vintern. Även ett par värvade regementen anlände till Helsingfors från Sverige för att göra garnisonstjänst på Sveaborg i början av 1750-talet.

Sveaborg var ett av de största byggnadsprojekt som svenska kronan företog under tidig-modern tid.

Mannen som revolutionerade skeppsbyggnadskonsten

SKEPPSBYGGAREN OCH VICEAMIRALEN, HERR FREDRIK HENRIK AF CHAPMAN

Fredrik Henrik af Chapman (1721–1808) var son till Thomas Chapman från Yorkshire och Susanna Colson, dotter till en skeppsbyggmästare i London. Paret flyttade till Sverige där Fredrik Henrik föddes i Göteborg 1721. Han blev adlad af Chapman 1772, dog ogift 1808 och slöt således själv sin adliga ättgren. Han är begravd på Augerums kyrkogård norr om Karlskrona i en grav han själv ritade. Redan 1806 gav han bort all sin egendom till fostersonen Gustaf Adolf Neüendorff, adlad och adopterad af Chapman. Denna ättgren dog ut 1902.

Fredrik Henrik Chapman var verksam inom skeppsindustrin i Göteborg, Karlskrona och Stralsund innan han blev skeppsbyggmästare på Sveaborg 1762–1764. 1765 begärde han permission från arbetet som chefskonstruktör för Skärgårdsflottan för att göra en sammanställning för tidens fartygstyper, ett planschverk som beställdes av Gustav III:s bror amiralen hertig Karl. 1767 valdes han in i Kungl. Vetenskapsakademien.

Foto: Porträtt av Lorens Pasch d.y., Nationalmuseum.

Byggandet av Sveaborg. På målningen syns arbetet med dockan, i skuggan av den afThunbergska kvarnen. Förutom soldater och hästar syns kvinnor, troligen även barn och kossor.

SVEABORG VAR ETT av de största byggnadsprojekt som svenska kronan företog under tidigmodern tid, åren 1751–1756 uppgick de direkta byggkostnaderna till 3–6 procent av kronans årliga budget. Egentligen var kostnaderna ännu högre då utgifterna för arbetsstyrkan främst låg andra myndigheter. Utan det generösa ekonomiska bistånd som Sverige fick från det allierade Frankrike hade man knappast kunnat bygga Sveaborg. Frankrike började utbetala subsidier till Sverige redan på 1600-talet och åren 1747–1789 utbetalades nästan oavbrutet franska subsidier till det svenska försvaret. Trots detta ledde penningbrist och inrikespolitiska förvecklingar till att fästningsbygget kom att dra ut på tiden. Pommerska kriget (1757–1762) och den påföljande inrikespolitiska

turbulensen skar kraftigt ned på anslagen för fästningsbygget. Sveaborg var en av stridsfrågorna mellan hattar och mössor: de senare, som förordade en fredlig politik gentemot Ryssland, ansåg fästningsbygget vara ett helt onyttigt och alltför dyrt projekt. Efter mössornas makttillträde 1765 upphörde fästningsbygget och återupptogs först under gustaviansk tid, framför allt på 1780-talet byggdes ivrigt. Redan på 1750-talet var fästningen i försvarsdugligt stånd, men om den någonsin blev helt färdig kan diskuteras. Fast det var knappast det utdragna byggnadsarbetets fel att amiral Carl Olof Cronstedt valde att kapitulera för ryssarna våren 1808. Den svenska tiden på Sveaborg var därmed över, i stället blev fästningen en rysk militärbas och ombyggnadsarbeten inleddes i rysk regi. ■

Foto: Förvaltningsnämnden för Sveaborg.

»En utmärkt man i sitt fack«

BYGGMÄSTAREN,
HERR DANIEL AF THUNBERG

Daniel af Thunberg (1712–1788), son till Lars Persson och Anna Henriksdotter gjorde tack vare sin studiebegåvning en fin karriär – blev invald i Kungl. Vetenskapsakademien 1759, tilldelades Vasaorden och adlades av Gustav III 1776. Han gifte sig 1763 med Dorotea Maria Norén och tillsammans fick de två barn. Dottern Anna Sofia var bara knappt ett år när hon dog i kopporna 1769. Ett år senare föddes sonen Lars Daniel som dog barnlös 1814 och därmed slöt ätten.

Både Daniel af Thunberg och Augustin Ehrensvärd studerade för Christopher Polhem och de kom att arbeta nära varandra i skapandet av Sveaborg. Daniel af Thunberg ansvarade för dockan där fartyg av alla olika slag byggdes och reparerades. Dockan som började byggas 1749 är världens äldsta. Daniel af Thunberg planerade bland annat dammen och den väderkvarn som behövdes för att kunna tömma bassängen i dockan. Efter Sveaborg arbetade han med dockbyggnaderna i Karlskrona. Han anlätades för bygget av Trollhätte kanal med tillhörande slussar och utarbetade också ett förberedande förslag till Göta kanal som i hög utsträckning följdes av Baltzar von Platen.

Daniel af Thunberg dog 1788 och är begravd i familjegraven i Karlskrona stads kyrka. I Ridarhusets stamtavlor står att han var »en utmärkt man i sitt fack«.

Foto: Sägvarnen på Sveaborg, Krigsarkivet.

Frihetstidens fäder

och riksdagen 1719

Text: Joakim Scherp, fil.dr i historia vid Stockholms universitet, författare

VÅREN 1766 UTBRÖT oro bland allmogen i Västergötland. Några hundra bönder under ledning av Sven Hofman samlades och talade om att tåga till Stockholm, precis som dalabönderna under Stora daldansen 1743. De började beväpna sig med enkla allmoge vapen. Hofman var en av få som hade ett skjutvapen, en pistol, och han anförde bönderna iförd grå vadmalsrock och rundkullig hatt. Han agiterade mot lokala ämbetsmäns maktmissbruk. När nyheterna från Västergötland nådde huvudstaden spred sig oron – var det inte troligt att Hofman hade stöd på högre ort för sitt uppror? Dessutom var Hofmans agitation rojalistisk, vilket innebar att hans mål var att omkullkasta frihetstidens statsskick.

Detta hot fick den äldre presidenten i Åbo hovrätt Adam Fredenstierna att fatta gäspennan för att försvara regeringsformen mot de upproriska bönderna. Fredenstierna var född ofrälse, son till en fältskär i Viborg, och hade adlats som 41-åring sedan han blivit hovrättsassessor. Hans relation till det frihetstida statsskicket berodde inte bara på att han gjort en vacker karriär under denna tid av riksdagsvälde – han hade också medverkat vid dess uppkomst. Med anledning av Hofmans uppror uppsatte Fredenstierna ett memorial i vilket han berättade om 1719 års regeringsform och om hur den hade förberetts under tiden före och efter Karl XII:s död.

UNDER FRIHETSTIDEN ÄGNADES regeringsformen och riksdagsordningen en kult som närmast påminner om hur konstitutionen och självständighetsförklaringen vördas i USA i dag. De ansågs utgöra grunden för »den svenska friheten» som hyllades i alla tonarter i det officiella Sverige. Vid inledningen av riksdagarna lästes regeringsformen i sin helhet upp i stånden. Fredenstierna själv ansåg att regeringsformen »av änglar ej synes kunna förbättras». Till skillnad från Förenta Staternas grundlagsfäder var dock regeringsformens upphovsmän tämligen anonyma och tillkomsten höljdd i dunkel. Ett skäl till detta är att flera av huvudarkitekterna bakom författningen dog inom några få år efter dess tillkomst; dessutom var det riskfyllt att vidkännas delaktighet om enväldet skulle återupprättas.

...den drivande kraften i förberedelserna för frihetstidens statsskick var friherre Pehr Ribbing.

Den man som av Fredenstierna utpekades som den drivande kraften i förberedelserna för frihetstidens statsskick var friherre Pehr Ribbing. Ribbing var en duglig ämbetsman som hade Karl XII:s förtroende. Han hade klättrat från posten som kommissarie i Kammarrevisionen till posten som landshövding i Uppsala län. Under kungens sista år krönte han sin byråkratkarriär med ett av rikets främsta ämbeten: den nyinrättade posten som överordningsman, vilket innebar att han utövade tillsyn över samtliga landshövdingar och länsstyrelser i riket. Trots detta förtroende från Karl XII:s sida var han som så många andra missnöjd med det kungliga enväldet och hur det utvecklades under åren efter Poltava. Som Fredenstierna uttryckte saken ledde kungens krigspolitik till »olidliga betryck, blodiga förluster och oåterhämtningsbara mistningar».

Ribbing började därför föra diskussioner om ett nytt statsskick med sin bror Conrad och med Upplands lagman, den gamle Carl Gustaf Gyllencreutz, som gjort sig känd som en modig opposant mot enväldet redan när det stod i begrepp att införas av Karl XI. Till sin sekreterare anlätade de ingen annan än Fredenstierna själv. De såg enväldet som hopplöst, men en möjlighet i det faktum att kungen hade »mer håg för Ärans- än för sin Brud-säng». När kungen genom sitt oupphörliga utmanande av faran till slut somnat in på ärans säng kunde frihetsvännerna dra nytta av att han negligerat sin brudsäng och inte producerat någon laglig arvinge till tronen. Om och när denna situation uppstod skulle man ha ett författningsutkast tillhanda. De skred till verket genom att plöja igenom såväl gamla konstitutionella dokument som skrifter av naturrättsfilosofer som Hugo Grotius och Samuel von Pufendorf.

SOM PEHR RIBBING uttryckte det i diskussion med prästmannen Erik Benzeliuss fanns lösningen på Sveriges problem i florentinaren Niccolò Machiavellis ord om att en förfallen stat kan hjälpas på fötter genom en återgång till de lagar som rådde när staten »som mest florerade». Det är väl osäkert när Ribbing själv ansåg att den svenska staten blomstrade som mest, men man

kan misstänka att Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas epok var det förebildliga mönstret. Helt klart är i alla fall att Ribbing eftersträvade en stark ställning för den gamla högadel han själv var företrädare för och att han ansåg att riksrådet skulle ha en lika stark ställning som det haft på Axel Oxenstiernas tid. Det är samtidigt typiskt att han samrådde med den lågadlige Gyllencreutz; Ribbing förstod att börsaristokratin var en alltför smal social bas för den statsomvälvning han önskade. Andra samhällsgrupper måste också anslutas.

När ekot av skottet i Fredrikshald nådde ut över riket inträdde enligt Fredenstierna nästa fas i författningsarbetet. Som de konspirerande frihetsmännen förutsett saknade både kungens syster prinsessan Ulrika Eleonora och kungens systerson hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp arvsrätt till tronen. Prinsessan utropades dock till regent och erkändes av armén på villkor att hon avsåg sig enväldet och sammankallade en riksdag. Den sociala basen i författningsarbetet utökades nu genom att domprosten i Uppsala, Lars Molin, en av Stockholms borgmästare, Anders Hyltén, och den nyadlade juristen Gabriel Stierncrona blev delaktiga i Ribbingarnas och Gyllencreutz författningsprojekt och förhandlade om det under några veckors tid. Därefter delgavs det omarbetade projektet en ganska stor mängd personer från de tre högre stånden. Uppgifterna om när, var och hur detta skedde innehåller en del både misstänkta och otvetydiga felaktigheter i Fredenstiernas memorial – vilket av en del forskare tagits som intäkt för att hans redogörelse bör betraktas som mindre trovärdig. Det finns samtidigt en hel del andra omständigheter som indirekt stödjer hans framställning.

DE OFRÄLSE MOLIN
och Hyltén påverkade projektet i »demokratisk« riktning med 1700-talsmått mätt: riksdagen skulle få större inflytande på riksrådets bekostnad. Molin och Hyltén önskade

Vid riksdagen 1756 beslöt adeln att uppföra en byst över Pehr Ribbing för att betyga ståndets tacksamhet för hans insatser. Bysten utfördes av Pierre Hubert L'Archevêque och göts hos Gerhard Meyer d.y. Det dröjde till 1810 innan den sattes upp i Riddarhuset, i dag står bysten i Lantmarskalkssalen.

Foto: Dick Norberg

som de flesta andra ofrälse en starkare roll för kungamakten än vad adeln kunde acceptera; å andra sidan var ett mäktigt riksråd å la 1600-talets förmyndarregeringar ett rätt skynke för de ofrälse. Kompromisslösningen blev att ge det mesta av makten till riksdagen, som inte var lika belastad av beskyllningar för vanstyre som de andra statsmakterna. Ribbing lär ha uttryckt ånger över att han hade invigt Hyltéén i sina planer, antagligen på grund av dennes hårdnackade motstånd mot en stark ställning för riksrådet och den högre byråkratin. Många på Riddarhuset ansåg också att prästerna borde uteslutas från allt politiskt inflytande, men Ribbing argumenterade emot denna inställning och menade att det var viktigt att få med prästerna på båten då de genom sina predikningar hade så stort inflytande över den allmänna opinionen.

En grupp som inte inkluderades i denna kompromiss var bondeståndet, som också var det stånd där ropan på stärkt kungamakt också följaktligen ljöd starkast: Sven Hofman och hans anhängare bland västgötaallmogen hade inte lika stor anledning att vara lojal mot ett statsskick som redan från början behandlade bönderna styvmoderligt. Och det var inte bara bönder som ansåg att riksdagsväldet åtminstone tidvis ledde till vanstyre under frihetstiden.

HURUVIDA ARVID HORN, den tidiga frihetstidens dominerande politiker, var involverad i förberedelserna av regeringsformen är omdiskuterat. Redan på 1700-talet uttrycktes det misstankar om hans inblandning, men att han med sedvanlig förtänksamhet sett till att sopa igen spåren efter sig. Den före detta generalens namn står dock inte med i Fredenstiernas lista över de som medverkade till det sista förberedande utkastet, och det är svårt att föreställa sig någon god anledning till att Horns medverkan skulle döljas av Fredenstierna. Men utan tvivel samarbetade Horn och andra riksråd nära framför allt Pehr Ribbing under de knappa två månader som förflöt mellan Karl XII:s död och 1719 års riksdag. Ribbing blev genom rådets försorg ordförande i kommissionen över den döde kungens hatade rådgivare Georg Heinrich von Görtz. I denna kommission ingick även Gyllencreutz, Stierncrona, Molin och Hyltéén, och på ett både symboliskt och reellt plan var det alltså samma män som byggde upp det nya statsskicket som satte sig till doms över det gamla.

Ulrika Eleonora utsåg Ribbing till lantmarskalk, på riksrådets förslag. Detta var förstås en viktig roll, då han fick i uppdrag att leda det mest betydelsefulla ståndets överläggningar. Betydelsen av detta visade sig också snart i den aktion där Ribbing i samverkan med Horn kuppade igenom frihetstidens statsskick. När riksdagen samlats i mitten av januari ifrågasatte Horn i rådet Ulrika Eleonoras arvsrätt till tronen – och när riket saknade arvsberättigad monark var det ståndens rätt att välja en ny regent. Horn bedyrade att ingen hade någon tanke på att välja någon annan än Ulrika

Eleonora, men att hon först måste lova att gå med på en ny kungaförsäkran och framför allt en ny regeringsform.

Hon böjde sig dock slutgiltigt först när Ribbing kallats upp till rådet och tillfrågats om vad ständerna ansåg i frågan, och lantmarskalken berättade att den allmänna uppfattningen var att hon borde låta sig väljas. Om detta var en rättvis beskrivning av riksdagsopinionen är inte helt säkert, men sedan Ribbing bearbetat adeln, Molin prästerskapet och Hyltéén borgerskapet med argument var de tre »högre« stånden på samma våglängd. Den slutgiltiga behandlingen av regeringsformen genomfördes sedan av dessa stånd – och förmodligen tack vare förarbetena gick arbetet förhållandevis raskt.

Den 21 februari 1719 beseglades så enväldets fall när Karl XII:s betrodd tjänare Görtz avrättades på galgbacken vid Skanstull. Medan flera andra av grundlagsfäderna, som Molin, Hyltéén och Stierncrona, avgav många och långa domsskäl till att Görtz borde avrättas, instämde kommissionens ordförande Pehr Ribbing endast i all korthet med Stierncronas utlåtande. Görtz dömdes på politiska grunder snarare än rättsliga. I domen förklarades att han hade väckt misstro mellan kungen och hans undersåtar; samhörighetsbanden mellan styrande och styrda hade upplösts, och därmed det samhällskontrakt som höll ihop landet. Det nya samhällskontraktet beseglades med symbolisk precision samma dag som Görtz mötte döden, när Ulrika Eleonora skrev under 1719 års regeringsform.

Regeringsformen var en blandning av gammalt och nytt, med särskilt stark påverkan från Axel Oxenstiernas regeringsform av 1634 som tjänat som förmyndarstadga under Kristinas och Karl XI:s minderårighetsperioder. Liksom RF 1634 hade RF 1719 i långa stycken karaktären av en förvaltningsstadga, med beskrivning av olika myndigheter och deras uppgifter. Den starka staten som Oxenstierna byggt upp bestod alltså, till skillnad från många andra konstitutionella stater (till exempel Polen) där statsmakten var svag.

Däremot inskränktes kungamakten avsevärt även i jämförelse med situationen före enväldet. Regenten fick nöja sig med två röster i riksrådet samt utslagsröst vid lika ställning. I övrigt förutsattes såväl monark som råd instämma i ständernas beslut. Riksdagen innehade beskattningsrätten och lagstiftningsmakten. Och de löpande beslut som rådet och regenten fattade när riksdagen inte var samlad skulle i efterhand granskas och godkännas av de fyra ståndens representanter (ständerna skulle sammankallas vart tredje år).

I DENNA SKÖNA nya värld, som i mycket var hans eget verk, hade Pehr Ribbing såsom lantmarskalk en betydelsefull roll att spela. Då lantmarskalken hädanefter skulle väljas av adeln i stället för att utses av monarken blev han utan invändningar vald av sina ståndsbröder. Han kunde inte förhindra att klassindelningen på Riddarhuset avskaffades (en av de ledande förespråkarna för

I samverkan med Horn kuppade Ribbing igenom frihetstidens statsskick.

denna reform var en annan av grundlagsfäderna: Gabriel Stierncrona). Och försöken att upphäva reduktionen och avskaffa indelningsverket strandade på lågadelns och de ofräl-ses kompakta motstånd. Däremot lyckades Ribbing förhindra att drottningens make Fredrik gavs en stark maktställning i riket, vilket antogs skulle stärka kungamakten. Det intensiva arbetet i riksdagen tog uppenbarligen hårt på lantmarskal-kens krafter. Mitt under en riddarhusdebatt 1719 fick Ribbing ett slaganfall som ändade hans liv. Han blev 49 år gammal.

Ribbings politiska motståndare såg hans plötsliga död som ett syndastraff, särskilt de så kallade holsteinare som föredragit att se hertig Karl Fredrik på tronen. Slaganfallet var ett straff för att Ribbing varit delaktig i justitiemordet på den holsteinske baron Görtz. På samma sätt ryktades det om att andra grundlagsfäder som medverkat i domen över Görtz inom kort gick en ond, bråd död till mötes: borgmästare Hylltén dog »äten av maskar« medan domprosten Molin avled genom att han föll baklänges av stolen. Inget av detta var med sanningen överensstämmande, men det skvallrar om att många hade en negativ syn på männen som skapat regeringsformen. De blev aldrig betraktade som halvgudar i stil med George Washington, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Alexander Hamilton eller andra av USA:s Founding Fathers.

Det är sant att frihetstidens politiska kultur, som domen över Görtz, solkades av blodfläckar från politiska domar. Sven Hofmans »uppror« var en obetydlig bondedemonstration som snabbt upplöstes – men icke desto mindre ledde det till att tre män inklusive ledaren själv miste livet. Hofman utsattes för brutal tortyr innan han avrättades. Men det är också sant att frihetstidens författning innebar den slutgiltiga segern för en maktutövning som reglerades av grundlagar som folkets repre-sentanter själva stiftat: sedan 300 år styrs Sverige på grundval av en regeringsform. Frihetstidens statsskick utvecklades under hela dess existens och ledde under dess sista decennier fram till banbrytande framsteg som 1766 års tryckfrihetsförordning. Även om Ribbing och hans gelikar tillhörde en ganska smal elit spred sig det politiska engagemanget obönhörligt ner till bredare samhällskretsar, där till och med män och kvinnor utan rösträtt till riksdagen kunde identifiera sig som »hatt« eller »mössa«.

År 1719 anträdde Sverige en lång och slingrig väg som ledde fram till den stabila parlamentariska demokrati vi lever i i dag; många andra länder har just anträtt den vägen. Genom att studera historien om frihetstidens författning, dess tillkomst och dess tillämpning kan vi få en inblick i de konvulsioner som över-gången från auktoritärt till konstitutionellt styre ofta innebär. ■

I målningen av Ulrika Eleonoras kröning i Uppsala domkyrka omges tronen av männen från riksrådet samt adelns lantmarskalk Pehr Ribbing som står med lantmarskalkstaven (fjärde från höger längst fram). Miniaturmålning av Johan Henrik Schildt. Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum.

Foto: Gustavianum Uppsala universitetsmuseum.

Teosofin

en sekt för 1800-talets överklass?

MED BÖRJAN VID 1800-talets mitt sköljde en våg av esoteriska rörelser över västvärlden. Denna alternativandliga våg avmattades först i samband med krigsutbrottet 1914. Rörelser av sådan typ gjorde ofta anspråk på att förvalta en hemlig visdom, tillgänglig endast för de invigda. Själva idéinnehållet kretsade kring olika slags förkastad kunskap, alltså världsbilder som marginaliserats av dominerande tankebyggen som den protestantiska reformationen, upplysningen och den materialistiska vetenskapen. Man skulle kunna säga att esoterism länge utgjort en kulturell skräpkorgskategori. De esoteriska rörelserna blev ett alternativ för de som tyckte att vare sig naturvetenskapen eller de stora kyrkorna erbjöd något som var gott nog. Att engagera sig i dylikt var av uppenbara skäl enklare (tid och ekonomiska resurser fanns) och mindre vådligt (någon risk att förlora en anställning eller dylikt förelåg sannolikt inte) om man innehade en stabil social position – exempelvis som adlig.

Även när de förkastats av vetenskapsakademier och statskyrkor kunde esoteriska strömningar omhuldas av monarker och adliga fritänkare. Det var historiskt inte ovanligt att esoteriska praktiker förekom i hovmiljö. Såväl drottning Elisabeth I av

England som den tysk-romerske kejsaren Rudolf II och Gustav III höll sig med olika typer av »hov-esoteriker«. Både Gustav III och hans bror (senare Karl XIII) var själva tämligen aktiva esoteriska utövare. Bland

Den aristokratiska ryskan Helena Petrovna Blavatsky, chefsideolog för Teosofiska samfundet som grundades i New York 1875.

Text: Per Faxneld, docent i religionshistoria, författare till boken Det ockulta sekelskiftet: Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid, Volante förlag 2020.

annat förekom magiska ritualer på kyrkogårdar. Och de som ägnade sig åt alkemi i 1700-talets Sverige var övervägande adelsmän, som greve Gustaf Bonde (1682–1764). På så vis fanns sedan gammalt en esoterisk förankring i den högsta svenska adeln.

DEN MEST INFLYTELSERIKA esoteriska sammanslutningen runt sekelskiftet 1900 var Teosofiska samfundet som grundades i New York 1875. Chefsideolog var den vittberesta aristokratiska ryskan Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891), även känd som HPB eller Madame Blavatsky. Hon hade ett förflutet som spiritualistiskt medium, det vill säga hon hade ägnat sig åt att kommunicera med avlidnas andar åt människor mot betalning. Blavatsky ansåg sig stå i kontakt med upplysta »hemliga mästare«, med mystiska namn som Morya och Koot Hoomi.

Grundidén i den teosofiska läran var att alla religioner har en hemlig, delad kärna. Denna har, menade man, missuppfattats av både präster och lekmän, men är åtkomlig för esoteriker. Alla traditioner bör således studeras, i syfte att vaska fram deras inre betydelse. Jämte detta ville teosoferna undersöka och utveckla människans paranormala förmågor. Blavatsky ställde upp kosmiska utvecklingscykler och presenterade ett slags esoterisk andlig evolutionism (som samtidigt blev en kritik av Darwins evolutionslära). Andra teman var reinkarnation (återfödelse) och monism (tanken att allt i kosmos är en enhet), vilket hämtade inspiration från hinduiskt och buddhistiskt håll. Man hävdade samtidigt att läran inte stod i direkt strid med naturvetenskapen, utan att den snarare representerade en förening av religion och vetenskap. Detta var tilltalande i en tid då naturvetenskapen skakade om den gamla kristna världsbilden, men många ändå inte var villiga att ta steget över till en renodlad mekanistisk materialism.

TEOSOFIN BLEV SNART mycket populär bland en över- och medelklassintelligentia. Allt från uppfinnare (som Thomas Alva Edison) till konstnärer (som Piet Mondrian), författare (som W. B. Yeats) och allmänna fritänkare blev medlemmar. En stor andel var kvinnor, vilket sammanhörde med de möjligheter till religiöst ledarskap även för dem som teosofin erbjöd. När rörelsen spreds till andra delar av världen blev den

Altarbild nr 1, grupp X, Altarbilder, 1915. Genom mediala budskap fick Hilma af Klint uppdraget att utföra Målningarna till Templet, totalt 193 tavlor i ett antal serier och grupper. De räknas som de första abstrakta konstverken i västvärlden.

en del av en antikolonial strävan, särskilt i Indien. 1879 flyttades rörelsens högkvarter dit och de österländska inslagen i teosofin ökade i betydelse. Blavatsky var starkt kritisk mot alla kristna kyrkor men en stor vän av hinduism och buddhism.

I Sverige hade vägen beretts för teosofin av en rörelse som förespråkade religiös liberalism, och vars anhängare brukade ges etiketten »förnuftstroende«. De drev tidskriften *Sanningsökaren* (1877–1893), som med åren gled alltmer i teosofisk riktning. I denna miljö rörde sig författaren Viktor Rydberg. Han blev själv aldrig teosof, men bjöd in ett antal individer med intresse för detta fenomen till sin våning på Karlavägen i oktober 1888. Mötet ledde till bildandet av en svensk teosofisk sektion i februari 1889 (vid det laget var dock inte Rydberg inblandad längre). Huvudsakligen ägnade man sig åt studiecirklar, diskussionsaftnar, föredrag och utgivning av tidskrifter och böcker.

FLERA AV DE MEST inflytelserika medlemmarna var adliga, som friherre Victor Pfeiff (1829–1901), herr Per Henrik Rudolf Cederschiöld (1842–1908) och grevinnan Constance Wachtmeister (1838–1910). Den sistnämnda stod Blavatsky nära och bodde rentav hos henne under en längre period. Constance, född de Bourbel, hade fransk-brittisk adlig bakgrund och gifte sig 1863 med sin svenske syssling greve Carl Wachtmeister.

De flyttade till Stockholm och Carl blev utrikesminister. Maken gick bort 1871, och åtta år senare började Constance fördjupa sig i spiritualism. 1881 övergick hon till att helhjärtat engagera sig i teosofin, och blev känd som en outtröttlig föredragshållare i dess tjänst. Under en period försökte hon inrätta ett teosofiskt kloster i Schweiz, men planerna blev aldrig verklighet. Sin största insats gjorde hon som förbindelselänk mellan svensk och internationell teosofi.

Svenska kyrkans representanter upprördes många gånger av denna missionerande nya religion (som uppfattades som i grunden buddhistisk) och av högre ståndspersoners ställningstagande för den. Även mer rationalistiska lagda individer kunde gå i skarp polemik mot vad man ansåg vara en ny »vidskepelse«. Inte minst provocerade de påstådda fysiska mirakel som förknippades med Blavatsky. Men för många var teosofin något oerhört fascinerande, nytt och löftesrikt.

FLERA KVINNLIGA KONSTNÄRER, ofta adliga som Tyra Kleen och Hilma af Klint, drogs till teosofin. Det gjorde också progressiva kvinnliga tänkare som Ellen Key (för övrigt god vän med Kleen) och författare som Selma Lagerlöf. Även män tilltalades förstås. Carl Larsson var en flitig läsare av teosofisk litteratur och konstnären, idrottsmannen med mera Gustaf Fjaestad var mycket aktiv i rörelsen. Kompositören Wilhelm Peterson-Berger hade en diger samling med teosofiskt material. August Strindberg kunde kritisera Blavatsky, men lånade ändå från hennes läror i sitt skrivande. Det är ingen överdrift att säga att en väsentlig andel av Sveriges kreativa grädda hämtade impulser från esoteriskt, i synnerhet teosofiskt, håll under denna period. Deras intresse återgäldades av teosoferna, som gärna skrev om konst och litteratur i sina tidskrifter samt ordnade konstutställningar i sina lokaler. Exempelvis ställde Tyra Kleen ut hos samfundet i Stockholm 1915, och när en gren av teosofin 1913 anordnade en stor »fredskonferens« på Visingsö tillhandahöll konstnärer som Carl Larsson, Carl Milles, Anders Zorn och Julius Kronberg verk till utställningshal-len. Sådant skapade förstås kulturell

Tyra Kleen ställde ut verk hos samfundet i Stockholm och under en konferens på Visingsö med bland andra Anders Zorn, Carl Larsson och Carl Milles.

Foto: Självporträtt, Tyra Kleen. © Riddarhuset.

prestige för rörelsen, som dessutom hade goda förbindelser med kungahuset. Kung Oscar II hade ett djupt intresse för teosofi. I september 1891 besökte den teosofiske ledaren överste Olcott Stockholm och fick då audiens hos kungen. Senare fick en annan teosofisk ledare, Katherine Tingley, kunglig mark på Visingsö för att bygga en teosofisk skola. Det ska också ha skjutits kanonsalut till teosofiska dignitärers ära från kungliga slottet. Teosofin gynnades alltså öppet av landets monark, och samfundets starkaste stöd återfanns inom adeln och de bildade klasserna. Detta fick 1894 *Svenska Dagbladet* att sarkastiskt skriva om teosofin som en »öfverklass-sekt«.

SAMTIDIGT FANNS OCKSÅ andra sidor, där somliga tog fasta på lärans radikala potential. Exempelvis var den berömda socialistiska agitatorn Kata Dalström teosof. Vissa uppfattade kristendomen som sammanvävd med en rad maktstrukturer de

ville stjälpas över ända, som patriarkatet, kolonialismen och den rådande socio-ekonomiska ordningen överlag. Teosofin kunde fungera som ett motstånd mot allt detta, samtidigt som den paradoxalt nog tenderade att uppfattas som en överklassangelägenhet. Vi finner på rörelsens nyckelpositioner emellertid aristokrater såväl som exempelvis den utfattige socialdemokratiska tänkaren Axel Fritiof Åkerberg. På sätt och vis påminner detta om konstnärsmiljön, där en ädling som prins Eugen kunde umgås (mer eller mindre) fritt med arbetarkonstnärer.

År 1891 gick Blavatsky ur tiden och 1895 sprack den teosofiska rörelsen i en anglo-indisk gren (med Olcott som ledare) och en amerikansk (med William Q. Judge som ledare). Huvuddelen av de svenska teosoferna valde att förbli trogna Olcott-falangen, den så kallade Adyar-grenen (efter Adyar i Indien där högkvarteret låg). De andra uppgick i den amerikanska grenen, där Judge sedermera efterträddes av Katherine Tingley som ledare.

Foto: Albin Dahlström, Moderna museet, Stiftelsen Hilma af Klins verk.

Tingley förespråkade utopiska kollektivboenden och internatskolor. Ett av hennes center för sådana aktiviteter kom som nämnts ovan att uppföras på Visingsö i Sverige (där hon också avled 1929), men det blev aldrig så storslaget som planerat.

År 1907 tillträdde den före detta socialistiska aktivisten Annie Besant som de Indien-baserade teosofernas ledare. Hennes närmaste medarbetare var en viss Charles Webster Leadbeater, vars rykte var allt annat än fläckfritt (bland annat förekom anklagelser om pedofili). 1911 lanserade radarparet en ung indisk gosse, Jiddu Krishnamurti, som »världslärare«. Detta drag skapade djup splittring inom teosofin och ledde fram till att merparten av de tyska teosoferna bröt sig loss och i stället bildade det antroposofiska sällskapet. Den sistnämnda gruppen kom Hilma af Klint senare att engagera sig i.

DET ÄR SVÅRT att blunda för teosofins oerhörda genomslag i kulturlivet, såväl som i högre ståndsmiljöer, omkring år 1900. För den som vill nå djupare insikter i hur människor tänkte och skapade i dessa sammanhang vid tiden, utgör esoterism och teosofi tveklöst viktiga nycklar. Detta gäller i högsta grad konstnärskap som Tyra Kleens och Hilma af Klints, eller levnadsöden som den ihärdiga grevinnan Wachtmeisters. Inom adeln fanns många begåvade och högt utbildade kvinnor, i somliga fall utan förväntningar på att de skulle förvärvsarbeta (det sistnämnda gällde dock inte de som kom från något mindre ekonomiskt resursstarka adliga familjer, som Hilma af Klint). Det var således logiskt att just adelsdamer som Constance Wachtmeister fann teosofin attraktiv att engagera sig i – och att de blev en viktig resurs i dess tjänst. Här kunde deras talanger komma till sin rätt och de fann en djupare mening med sina liv. ■

Vänster sida: Porträtt av en ung Hilma af Klint (1862–1944). Numera finns ett stort intresse för hennes konst. En utställning på Guggenheimmuseet i New York 2019 lockade 600 000 besökare, rekord för museet.

De tio största, nr 3, Ynglingaåldern grupp IV, 1907, Hilma af Klint.

Höger: Dementia Senilis av Tyra Kleen. Tyra Kleen (1874–1951) testamenterade sin omfattande produktion till Riddarhuset. Samlingen förvaras numera på Valinge gård i Södermanland, där Tyra Kleen bodde som barn.

Nedan: Min hjärna är ett spektrum, Tyra Kleen.

Foto: Lindblad Studio, © Riddarhuset.

Foto: © Riddarhuset.

Johanniterorden

i Sverige – 100 år sedan återupprättandet

UNDER 2020 HÖGTIDLIGHÅLLS hundraårsminnet av Johanniterordens återupprättande i Sverige.

Enligt stadgarna har den till uppgift att i tidsenliga former fortsätta och utveckla den humanitära verksamhet i kristen anda som Orden redan under medeltiden bedrev i vårt land, främst genom att bistå nödlidande och sjuka. Ambitionen är att fylla valspråket *Pro fide – pro utilitate hominum* (För tron – för mänsklighetens bästa) med ett levande innehåll. Den engagerade johanniterriddaren kan med sin vilja och sitt kunnande göra enskilda insatser för sin medmänniska. Sedan 1920 har Johanniterorden i Sverige, tack vare flera donationer och en framgångsrik förvaltning av ett flertal stiftelser, årligen kunnat lämna betydande bidrag till behövande människor, till organisationer och till forskning.

Johanniterorden bedriver en omfattande verksamhet i många länder. Den protestantiska grenen består av fyra självständiga ordnar i Tyskland, England, Holland och Sverige. Dessa har olika samarbetsorgan, bland annat Johanniteralliansen som sammanträder regelbundet. Den operativa hjälpverksamheten sker på ett flertal olika sätt, exempelvis ambulansverksamhet i England och sjukhus och äldreboenden i Tyskland. Verksamheten i Sverige består huvudsakligen i att Orden lämnar bidrag till behövande människor och till organisationer både inrikes och utomlands (som engelska Ordens ögonsjukhus och barnhem i Estland). Därutöver bidrar Ordens riddare på olika sätt med hjälpverksamhet i Ordens anda. Den operativa hjälpverksamheten bedrivs av Johanniterhjälp. Föreningen, som år 2005 bildades på initiativ av Johanniterorden i Sverige, har genomfört flera välgörenhetsprojekt och för närvarande består verksamheten huvudsakligen av att Johanniterhjälp rekryterar och utbildar volontärer i hjärt-lungräddning med defibrillator (hjärtstartare). Johanniterorden är en andlig riddarorden och de svenska

Text: Henrik Edelstam, professor em. och Carl Michael Raab, bitr. statsheraldiker, båda rättsridhare i Johanniterorden i Sverige

stadgarna föreskriver att Ordens medlemmar »bör i ord och handling bekänna sig till Kristi evangelium och föra en med denna bekännelse i gudsfruktan, rättrådighet, ödmjukhet och goda seder överensstämmandeandel och efter bästa förmåga hjälpa behövande samt i övrigt främja Ordens verksamhet och intressen«.

Att Johanniterorden nu högtidlighåller hundraårsminnet av återupprättandet i Sverige sammanhänger med att Johanniterorden fanns i Sverige redan under medeltiden då man innehade flera kloster och kyrkor, bland annat i Eskilstuna och Stockholm. Den som i Gamla stan i Stockholm vandrar i Johannesgränd påminns genom gatunamnet om att här låg en av Johanniter-

ordens kyrkor. Den uppfördes år 1514 under Sten Stures tid, men revs redan på 1530-talet på order av Gustav Vasa. I samband med reformationen gick många andra kyrkor och kloster samma öde till mötes. Till Johanneskyrkan hörde en mindre kyrkogård, men den skövlades omilt av Gustav Vasa som hämtade material därifrån till sitt salpeterbruk.

De riddare som fanns i

Sverige under 1700- och 1800-talen tillhörde i huvudsak den tyska Johanniterorden, det så kallade Balliet Brandenburg. Vid första världskrigets slut fanns i Sverige ett drygt femtiotal svenska johanniterriddare som tillhörde den tyska Johanniterorden. Det var dessa riddare som kom att utgöra grunden till det svenska riddarförbund som bildades 1920. Att detta förbund bildades hängde samman med att det i Tyskland under första världskriget rådde en stor brist på livsmedel och andra förnödenheter. Bland johanniterriddarna i Sverige uppstod tanken att försöka sammanföra alla riddare för att därigenom bättre kunna hjälpa nödlidande ordensbröder och deras familjer i Tyskland. I en tillfällig lokal på Regeringsgatan 12 i Stockholm inrättades ett sekretariat under ledning av major Einar Adlerstråhle. Huset finns inte längre kvar, men däremot två blyinfattade fönster med johanniterkorset som nyligen återupptäcktes på Riddarhusets vind.

Enligt stadgarna har Johanniterorden i Sverige till uppgift att i tidsenliga former fortsätta och utveckla den humanitära verksamhet i kristen anda som Orden redan under medeltiden bedrev i vårt land, främst genom att bistå nödlidande och sjuka.

Vid ett möte på Riddarhuset i april 1920 beslöt man att bilda ett svenskt förbund under den tyska Johanniterorden. Greve Walther von Hallwyl utsågs till kommendator men med ålderns rätt endast till namnet. Den verkliga ledaren var vice ordföranden greve Claës Lewenhaupt. På porträttet av Nils Asplund är greve von Hallwyl iförd Johanniterordens uniform (ej längre i bruk).

Major Einar Adlersträhle spelade en viktig roll för Johanniterordens återupprättande i Sverige. Han organiserade hjälparbetet och förestod Ordens kansli.

Det var således det organiserade hjälparbetet som födde tanken att bilda en svensk avdelning av Johanniterorden. I Sverige fanns vid denna tid endast en rättsriddare och det var greve Walther von Hallwyl, gift med den mycket förmögna Wilhelmina, född Kempe. Hon var enda barnet till Wilhelm och Johanna Kempe. Wilhelm Kempe – Walthers svärfar – var med och skapade den svenska sågverksindustrin som fick sitt uppsving tack vare en mycket stor efterfrågan på sågade trävaror i Europa. Vid sin död 1883 var Wilhelm Kempe en av Sveriges mest förmögna personer. Han ägde bland annat Ljusne-Woxna Bruk AB. I och med svärfaderns död blev det Walther von Hallwyl som tog över rodret i svärfaderns affärsimperium med cirka 1 500 anställda.

Det verkar dock ha varit majoren Einar Adlersträhle som var den verkliga drivkraften bakom Ordens återupprättande.

GREVEPARET VON HALLWYL var båda mycket intresserade av tanken på att återupprätta Johanniterorden i Sverige. I detta syfte ägde flera möten rum, oftast i det Hallwylska palatset på Hamngatan. Även Wilhelmina lär ha deltagit i dessa möten. Efter brevväxling med Orden i Tyskland och efter att genom en enkät ha hört sig för med övriga riddare i Sverige, beslöt man vid ett möte på Riddarhuset den 9 april 1920 att bilda ett svenskt förbund under den tyska Johanniterorden. Vid detta möte utsågs greve Walther von Hallwyl till kommandator. Med hänsyn till sin ålder, 81 år, hade han dock förklarat att han åtog sig att bekläda denna post endast till namnet. Den verkliga ledaren var Ordens vice ordförande, greve Claës Lewenhaupt. Dagen efter mötet på Riddarhuset tog drottning Viktoria emot det nybildade konventet i audiens på Stockholms slott. Konungen och drottningen var sedan 1913 hedersledamöter i den tyska Johanniterorden. Adlersträhle har skildrat en lustighet som därvid inträffade. Iförd Johanniterordens ståtliga uniform färdades greve von Hallwyl i bil upp till slottet. Både chauffören och grevens betjänt, den senare i livré, var iförda de von Hallwylska vapenuniformsmössorna. Den sammantagna bilden förvirrade tydligen utropsposten vid Storkyrkobrinken. Man väntade ju även drottningens ankomst. När bilen kom ljöd ett kraftigt »i gevär« varvid de anländande togs emot med honnör och paradmarsch.

Under audiensen förklarade drottningen att hon och konungen med största glädje skulle följa Ordens arbete och bli dess beskyddare. Även om detta hade stor betydelse var därmed saken inte klar. Innan man kunde få den tyska Johanniterordens godkännande krävdes en hel del skriftväxling och förhandlingar. Avgörande för framgången med riddarförbundets bildande var att en svensk delegation i september samma år avreste till Tyskland för att där överlägga med Ordenskanslern excellensen friherre von Maltzahn-Gültz. Delegationen bestod av greve Claës Lewenhaupt, major Einar Adlersträhle och Tysklands militärattaché i Sverige, rättsriddare Oberst von Giese.

VILKA VAR DÅ dessa för Ordens återupprättande så viktiga personer? Claës Lewenhaupt (1854–1932) ursprungligen officer (ryttmästare vid livregementets husarkår), var vid denna tidpunkt engagerad dels i sitt fideikommiss Claestorp, dels vid hovet som kabinetskammarherre. Han inträdde i Orden år 1900 och var en av dem som blev rättsriddare i samband med att Orden återupprättades år 1920. Claës Lewenhaupt blev då också Ordens förste vice ordförande och var i praktiken den som ledde Orden under det viktiga inledningsskedet. Man får anta att hans goda kontakter med hovet underlättade förfarandet med bildandet av ett svenskt riddarförbund vilket ju krävde kungens godkännande.

Det verkar dock ha varit majoren Einar Adlersträhle (1864–1948) som var den verkliga drivkraften bakom Ordens återupprättande. Adlersträhle var major i Göta livgarde. Det var han som förestod Ordens provisoriska kansli och som organiserade hjälparbetet. Adlersträhle var också den som

låg bakom boken om Ordens första år i Sverige i modern tid. Han beskriver där bland annat den viktiga resan till Gültz och arbetet med bildandet av ett svenskt johanniterförbund. Adlersträhles bok har också utgjort en viktig källa till denna artikel.

Den lilla delegationen avreste med tåg från Stockholm fredagen den 10 september 1920 och vidare till Stralsund, där middag intogs, varefter man fortsatte till Demmin i Vorpommern. Här väntade ett ekipage med kusk och betjänt i livré varvid man anträdde en två mil lång färd på »icke så synnerligen goda vägar«. Klockan nio på kvällen anlände man till slottet Gültz och familjen von Maltzahn. Från ankomsten återger Adlersträhle en liten bild. Den svåra livsmedelssituationen i Tyskland hade föranlett den svenska delegationen att medföra en större låda med livsmedel. Den innehöll bland annat »hårt bröd, konfekt, choklad och punsch, vilket allt genast packades upp i hallen och givetvis väckte den största förtjusning«, skriver Adlersträhle. »Inte minst den svenska nationaldrycken uppskattades mycket och skulle bevaras till kommande besök av svenskarna.«

Påföljande dag (den 11 september) inleddes med en andaktsstund varefter de egentliga förhandlingarna vidtog. Utöver den svenska delegationen deltog ordenskanslern excellensen friherre von Maltzahn, två av dennes fyra söner (en av dem förde protokollet) samt kommandatorn för Mecklenburgs

Den första dagens förhandlingar pågick »till långt in på natten under trevnad och samförstånd.«

Genossenschaft, excellensen von Haeseler (en f.d. kavallerigeneral). Under två dagar avhandlades olika frågor rörande de den 9 april förslagsvis antagna stadgarna, benämningar, ekonomiska spörsmål samt frågor om utnämmandet av riddare och rättsriddare. Från tysk sida uppställdes bland annat villkoret att den svenska avdelningen underställde sig Balliet Brandenburg (det vill säga Johanniterorden i Tyskland) så att de svenska stadgarna blev i överensstämmelse med den tyska ordensregeln. Den första dagens förhandlingar pågick »till långt in på natten under trevnad och samförstånd«.

DEN SISTA FÖRHANDLINGSDAGEN, söndagen den 12 september 1920, inleddes med en kort andaktsstund varefter det klockan ett anordnades »stor middag«. Adlersträhle skriver: »Det var litet egendomligt att vid denna tidiga timme träffas, herrarna i stor högtidsdräkt med dekorationer, damerna i stor aftongala.«

Middagen avslöpte med god stämning, flera tal och en skål för konungen av Preussen. Efter en uppskattad åktur runt parken och omgivningarna vidtog förhandlingarna på nytt, även denna gång till långt in på natten »vid en sejdel öl (Bierabend)«. Påföljande morgon var det dags för uppbrott och Adlersträhle skriver: »Med glädje och tacksamhet kvarstår minnet av mötet med johanniterbröderna i Tyskland och de älskvärda vännerna [...]«.

Förhandlingarna blev lyckade och resulterade i att ordenskanslern von Maltzahn hos Ordens herremästare prins Eitel Friedrich av Preussen gjorde en framställning om att frågan beträffande bildandet av ett eget svenskt förbund (Genossenschaft) skulle behandlas av ordenskapitlet. I ett extra ordenskapitel den 15 oktober 1920 beslutades att hänskjuta frågan till herremästarens godkännande, något som gavs samma dag. Därmed var det första viktiga steget taget till återupprättandet av en svensk Johanniterorden. Detta var också början till Ordens självständighet som uppnåddes genom ett beslut år 1946 av kung Gustav V. ■

Fr. v. major Adlersträhle, friherre von Maltzahn, excellensen von Haeseler och greve Lewenhaupt.

Foto: Rikarkivet.

Släkten Bildt

i med- och motgång

SLÄKTEN BILDTS FÄNGSLANDE historia visar en till synes ödesbunden växling mellan medgång och motgång – där hela släktens fortlevnad mer än en gång hängt på en enda man.

Officiellt härstammar dagens Bildtar från Jep Bilde som ägde en gård på Jylland norr om Limfjorden; han var död år 1493. Jep Bilde kunde i sin tur räkna sina anor från den danska släkten Bild på kvinnostriden och från släkten Juul på mansstriden. Båda släkterna är av dansk uradel och intog runt sekelskiftet 1300 framskjutna positioner i Erik Menveds kungadöme – med kungens drott Niels Olufsen Bild som den mest lysande representanten. Efter digerdödens härjningar och sämre ekonomiska tider för den jordbrukande adeln kom dock Jep Bildes släkt halvtannat sekel senare att räknas till lågadeln.

Denna artikel fokuserar på två personligheter som intar en nyckelroll i släktens öden. Båda lämnade sin barndomsmiljö och lyckades vända en nedåtgående utveckling för släkten. Jep Bildes sonson Daniel Bildt, född cirka 1520, lämnade Jylland för Norge och fann där lyckan. Hans sentida ättling Gillis Bildt, född 1820, vände Väst-kusten ryggen och gjorde en lysande karriär i Stockholm.

GENOM SITT ÄKTENSKAP med Blanceflor Vincens-dotter Lunge kom Daniel Bildt – den förste i släkten med det namnet och med tre franska liljor i sitt vapen – i ätnjutande av ett ytterst rikligt kapital, såväl ekonomiskt som symboliskt och socialt. Blanceflor var dotter till Vincens Lunge och Margrete Nilsdotter (Gyldenløve), som i sin tur var dotter till fru Inger Ottesdotter Rømer. Fru Inger var änka efter Norges rikshofmester Nils Henriksson (Gyldenløve), vars antavla i rakt nedstigande led gick tillbaka till Harald Hårfagre, den vikingahövding som hade enat Norge omkring år 900. Hennes gods Austråt vid Trondheimsfjorden var Norges största adels gods.

Vincens Lunge, både danskt och norskt riksråd, var den danske kung Fredrik I:s man och länsherre över det norden-

Text: Göran Norrby, fil. dr, 2019 års Axel Oxenstierna-pristagare, författare till boken Bildt – historien om en släkt, utgiven på Medströms Bokförlag 2019

fjelske Norge med säte i Bergen. I samarbete med sin svärmor bedrev han en hård maktkamp mot den katolske ärkebiskopen Olav Engelbrektsson – en kamp som år 1536 resulterade i att Norge blev ett danskt lydrike utan eget riksråd och egen ärkebiskop, samtidigt som den lutherska reformationen genomfördes. Detta skeende utgör den historiska bakgrunden till Ibsens drama *Fru Inger på Østråt* (1857).

Fru Inger har beskrivits som den sista representanten för Norges gamla högadel. Hon, som saknade söner, gifte bort alla sina fem döttrar med danska adelsmän – och grundade

på så sätt en ny norsk högadel. Samtliga svärsöner blev länsherrar över olika norska län, så också Daniel Bildt som år 1571 förlänades med Rakkestads län i Østfold.

Blanceflor blev arvinge till Vincens Lunges stora godsmassa, förvärvat genom kungliga donationer, egna köp och inte fullt lagliga beslag. Under 1600-talet räknades

släkten Bildt bland Norges allra största jordägare – men det mesta av den norska förmögenheten gick efter hand förlorad för släkten. Redan i arvet efter Vincens Lunge ingick säteriet Morlanda på Orust, köpt av Lunge år 1525, en gång ett verkligt storgods med 157 underliggande gårdar. Efter flera arvskiften, och sedan de stora inkomstbringande sillstimmen definitivt lämnat Bohuskusten i början av 1800-talet, gick det inte längre att få ekonomin att gå ihop. Morlanda såldes på exekutiv auktion år 1881, efter nära 350 år i släkten Bildts ägo.

DEN SOM KOM att bryta släktens nedåtgående spiral under 1800-talet var den unge faderlöse Gillis Bildt, som vid 14 års ålder reste till Stockholm för studier på Karlberg. Han kom att göra en anmärkningsvärd karriär som officer och ämbetsman, som riksdagsman – och i synnerhet som nära rådgivare och trotjänare till kungafamiljen.

År 1851 utsåg Oskar I Gillis Bildt till att bli en av hans adjutanter. Gillis livsverk kom emellertid i huvudsak att präga-

las av ett nära förhållande till Karl XV som gjorde honom först till sin förste adjutant med generalmajors grad och sedan till landshövding på Gotland. Som överståthållare mellan 1862 och 1874 ledde Gillis arbetet med att omdana Stockholm till en modern storstad. Vid sidan av sin officiella yrkesroll var han dock framför allt en lojal och högt uppskattad rådgivare till kungen i alla de stora frågor som präglade dennes regering: unionen med Norge, skandinavismen och den slesvig-holsteinska frågan, järnvägsutbyggnaden, försvarsfrågan och inte minst representationsreformen. Mellan kungen och Gillis rådde ett nära vänskapsförhållande – dock utan att Gillis kan karakteriseras som kungagunstling i vanlig mening. År 1864 upphöjdes han till friherre; år 1873 blev han Serafimeriddare.

Efter Oscar II:s trontillträde anförtroddes Gillis Bildt år 1874 den grannliga uppgiften att som svensk minister i Berlin svara för den praktiska omorienteringen av Sveriges utrikespolitik. Oscar I och Karl XV hade varit starkt franskorienterade och i den slesvig-holsteinska frågan aktivt tagit ställning mot tyska intressen. Tysklands militära seger över Napoleon III år 1871 skapade emellertid helt nya förutsättningar för svensk diplomati. Nu måste kejsar Wilhelm I och hans rikskansler Otto von Bismarck övertygas om Sveriges uppriktiga vänskap och vinnas som skydd mot risken för rysk aggression. Efter att ha fullgjort sitt uppdrag till kungens stora belåtenhet utnämnde Oscar II sin och kungafamiljens »välbeprövade trotjänare« år 1886 till riksmarskalk.

Under sin långa ämbetsbana hade Gillis Bildt vid flera tillfällen erbjudits säte i regeringen, bland annat som utrikesminister, men han hade avböjt alla ministerpropåer. Då den så kallade tullstriden på 1880-talet kom att lamslå regeringsarbetet lät han sig emellertid bevekas av kungen, och kunde som statsminister för en »försoningsministär« 1888–1889 lösa upp krisen och införa en moderat protektionistisk handelspolitik.

Gillis Bildt avled år 1894. Han hade då med stor framgång lyckats återupprätta sin släktgrens sociala och ekonomiska ställning. Hans båda söner skulle komma att föra hans framgångsrika gärning vidare – Carl som mångårig minister i Rom och ledamot av Svenska Akademien, Knut som generalstabschef och organisatör av en modern svensk värnpliktsarmé. ■

Övre bilden: Blanceflor Vincensdotter Lunge var av förmögen och inflytelserik börd. I äktenskapet med Daniel Bildt förde hon med sig ett stort ekonomiskt och symboliskt kapital.

Undre bilden: Gillis Bildt i överståthållaruniformen. Han blev statsminister 1888, drygt hundra år innan hans sonsons sonson Carl Bildt utnämndes till detsamma.

Bildt nr 678

Vapnet för adliga ätten Bildt, nr 678, introducerad 1664. Vapenbilden utökades senast 1552 från en till tre liljor. Det manifesterar tydligt kopplingen till släkten Lunge som förde tre franska liljor i sitt vapen.

Danmarks adel

genom tiderna

DET STORA ANTALET forngravar med rika guldfynd vittnar om att det under bronsåldern (1800–500 f. Kr.) förekom en betydande hövdingaklass i Danmark. Många källor och fynd visar att det under järnåldern (500 f. Kr.–793 e. Kr.) existerade släkter av hög börd. Det etiologiska *Rigsthulakvædet* förklarar ståndssamhällets gudomliga ursprung. Kvädet berättar om de tre ständerna jarlar, karlar och trälar. Detta, att ordet »jarl« betecknar ett stånd, snarare än ett ämbete, som i Danmark och Sverige under vikingatiden, tyder på att kvädets ursprung är betydligt tidigare än vikingatiden, som antas börja cirka år 800 e. Kr. Omkring början på 700-talet demonstrerade Starkad tidens ståndskänsla, då han svårt sårad låg i snön, men vägrade ta emot hjälp från en förbipasserande träl. Den ständs- och släktkänsla, som präglade järnåldern, var oförminskad under vikingatiden (793–1050). Slakten har betecknats som grundstenen i vikingatidens samhälle. Det hade ingen betydelse om man var född i eller utanför äktenskap så länge det låg fast vem fadern var. Detta gällde in i den kristna tiden. Till exempel kunde Vilhelm Erövraren (cirka 1028–1087) bli hertig, fast han var född utanför äktenskap och hade yngre äktafödda halvbröder, eftersom dansk lag ännu gällde i Normandiet. Det kan ingelunda uteslutas att flera av stormanssläkterna från järnålder och vikingatid har fortlevt in i historisk tid i form av de äldsta högadelssläkterna, till exempel Hvide (utdöd), Bille, Juul, Trolle och Vind.

DEN ÄLDSTA DOKUMENTERADE »storätten« i Danmark, bortsett från kungaslakten, är Hvide-slakten. Det var en släkt av ytterst aristokratisk karaktär; på detta tyder inte enbart släktens tidiga ämbeten och äktenskap, utan även utgrävningarna av deras gård vid Tissø, en anläggning av ovanliga dimensioner. Tokes son, Skjalm Hvide (född under första hälften av 1000-talet, död efter 1102) hade mycket stora jordägor omkring Sorø och Slangerup och var fogde eller jarl över Rügen och Själland. Sonsonen Asser Rig (cirka 1080–cirka 1148) stiftade Sorø Kloster och blev far till härföraren och ärkebiskopen Absalon (1128–1201) och fosterfar till Valdemar den Store (1131–1182). Absalon omnämns på en runsten som står vid Norra Åsum kyrka i Skåne. De nu levande släkterna Bille och Bielke härstammar antagligen från Hviderne, Bille dock

*Text: Henrik greve Holstein, föredragshållare och skribent
Översättning: Carl-Thomas von Christiernson*

på spinnsidan. Ätten Bielke för samma vapen som Hviderne, medan Bille-vapnet kan vara en differentiering av Hvide-vapnet.

De släkter som uppenbarar sig under loppet av 1200-talet och de efterföljande århundradena, har av eftertiden kallats uradeln. Dessa släkter har, så vitt man vet, alltid hört till stormannaklassen. Männen var »väpnare«, det vill säga de hade rätt att bära vapen och var skyldiga att gå i krig. Utmärkte de sig i strid, kunde de bli slagna till riddare. De hade »frihet och frälse« i motsättning till de ofria. De mest betydande adliga satt tillsammans med ett urval av kyrkans folk i riksrådet, som skulle ge råd, stödja och bromsa kungen. Då uradeln inte hade adlats av kungen ansåg den heller inte att den var skyldig kungen sin position, snarare omvänt, då den skulle godkänna varje ny kung. I anslutning till detta avlade även adeln sin trohetsed till den nya kungen.

ADELN UTGJORDE ETT eget slutet stånd. Gifte en adlig sig undantagsvis utanför sitt stånd, var äktenskapet morgantiskt, det vill säga hustrun och de gemensamma barnen blev inte adliga och kunde inte arva gods, namn och vapen. År 1582 blev äktenskap mellan frälse och ofrälse helt enkelt förbjudet. Adeln kunde därför med rätta betecknas som en kast. Med kung Erik av Pommern (1382–1459) började kungarna så smått vid nobiliseringar föra utomstående in i det slutna adelsståndet, till exempel Harbou, adlad 1440. Men i Kristian II:s kungaförsäkran år 1513 fastslogs det att riksrådet skulle godkänna kungens nobiliseringar, vilket senare även kom att gälla naturalisering av utländska adliga. Dock kunde kungarna fortfarande fritt adla ofrälse som hade utvisat stor tapperhet i krig.

Under medeltiden delade adeln in sig i en utomordentligt maktfull högadel och en lågadel. Omkring år 1500 utgjorde adeln 0,25 procent av befolkningen, men den ägde 40 procent av all lantbruksjord.

Efter reformationen år 1536 var kyrkan inte längre representerad i riksrådet, som nu uteslutande bestod av i runda tal trettio adelsmän. Adeln hade genom de löften som den tog av kungarna innan de godkändes, uppnått en omfattande serie privilegier, som innebar att Danmarks adel antagligen var Europas mest privilegierade: skattefrihet, medinflytande på regeringen genom riksrådet, ensamrätten till riksämbetena och lokala toppämbe-

Foto: Det Kgl. Bibliotek, NKS 2090 h kvart, side 467.

Frans Rosenbergs stambok från 1615. Gud delar ut svärd till adeln, krona och spira till konungen, bok till prästen och en plog till bonden.

ten, som landsdomare och hövitsman – förutom ensamrätt att anskaffa och besitta frälse- och herrgårdar, med alla de privilegier det medförde gentemot bönderna, exempelvis hand- och halsrätt samt dagsverken. Därför betecknas perioden från reformationen 1536 till enväldets införande år 1660 som »adelsväldet«. År 1658 förlorade Danmark-Norge Skåneländerna och Härjedalen till Sverige. Det rädde stor inre splittring i landet. År 1660 genomförde kung Frederik III arvkungadömet genom en oblodig statskupp. Därmed hade han inte längre användning för riksrådet, som sedan dess aldrig inkallats. Kort efter kunde han införa enväldet eller absolutismen, alltså reell kunglig diktatur. Adeln (utom godsägarna) förlorade sina privilegier eller tvingades dela dem med borgarna. Dessutom bröts den genetiska exklusiviteten genom att tillåta äktenskap med ofrälse, eller borgerliga kvinnor som det numera hette, vilket innebar att barn i sådana äktenskap också skulle räknas till släkten och därmed till adeln. Starkad måste ha vänt sig i sin grav.

SEDAN DESS HAR man kunnat dela upp adeln i två grupper, på samma sätt som i dag: De få som lever på herrgårdarna som adeln alltid gjort – och alla andra som lever som övriga medborgare i riket. Dock hade militären och utrikesministeriet fram till nyligen en särskild dragningskraft på adliga. Ett särskilt hårt slag kom 1682, då de mindre herrgårdarna förlorade skattefriheten. Det medverkade till att adeln omkring år 1700 hade förlorat fyra av tio frälsegårdar. I stället genomförde kung Kristian V och Peder Schumacher (kort efter adlad Griffenfeld)

år 1671 en detaljerad ämbetsmannahierarki samt en ny högadel av grevar och baroner. Som väntat skapade det en tillströmning av målmedvetna och duktiga danska adliga och borgare samt utländska, mest tyska adliga, som alla var villiga att göra karriär under den danska enväldskungen. De duktigaste kunde bli grevar, friherrar eller »stamhusbesittare«, med tillhörande grevskap, friherreskap eller stamhus (fideikommissgods), förutsatt att de kunde tillvägabringa den nödvändiga marken därtill. Dessa så kallade län var stora skattefria stiftelser, vars inkomster och härlighetsvärde tillföll släktsöverhuvudet i primogenitur. En ny, exklusiv högadel – helt lojal mot kungen – hade uppstått.

ÅR 1849 INFÖRDES den nuvarande grundlagen. Man ville då avskaffa adel, titlar och rang, men det motsatte sig kung Frederik VII; i stället avskaffades alla lagmässiga privilegier knutna till adel, titel och rang.

På 1920-talet upphävdes de 22 grevskapen, 15 friherreskapen och 39 stamhus och fideikommissgods på ganska konfiskatoriska villkor. I dag är de privata gods i starkt reducerad storlek, varav cirka hälften fortfarande är i den ursprungliga släktens ägo.

Adeln i Danmark har inga privilegier och inget riddarhus men den existerar fortfarande officiellt. Grevar har rang som generallöjtnanter (grevarna Danneskiöld), generalmajorer (länsgrevar) eller överstar (andra grevar), medan friherrar har rang som överstar (länsbaroner) eller majorer (andra friherrar). Många av de största herrgårdarna är fortfarande i adlig ägo men numera spelar adeln nästan ingen roll i det offentliga livet. ■

Under århundraden har ingen gjort anspråk på titeln men i Örebro finns nu *Sir Fredrik, 11:e baronet von Friesendorff of Herdick*.

Första arket av baronbrevet från 1661 med Karl II:s porträtt (deponerat på Riddarhuset). Infällt: Avbildning av vapnet där de enda likheterna med det svenska friherrliga vapnet är sparren i hjärtskölden, lejonet i vänster hjälmprydnad och strutsfjädrarna på den mellersta hjälmen. Baronet-värdigheten utmärks av den röda handen i det tredje fältet. Det tysk-romerska riksfriherrebrevet och det svenska friherrebrevet är deponerade på Riddarhuset.

DEN DRYGT 350-ÅRIGA engelska titeln Baronet von Friesendorff of Herdick har äntligen blivit erkänd, tack vare stor uthållighet och ett digert genealogiskt arbete.

Ätten von Friesendorffs svenske stamfader Johan Friedrich von Friesendorff, född 1617 i Bremen, kom i svensk diplomatisk tjänst på 1630-talet. Han blev svenskt sändebud i London 1656–1661 och lyckades förhandla fram ett vänskaps- och handelstraktat. Detta uppskattades så av Karl II att han i Westminster upphöjde von Friesendorff till Baronet von Friesendorff of Herdick den 4 oktober 1661 och inte nog med detta, han betalade också den nyutnämnde baronetens personliga skulder i London. Eftersom ingen medlem av ätten någonsin bott i England har ingen under århundradena

Engelsk baronet

*svensk
friherre och tysk-romersk riksfriherre*

Text: Per Nordenvall, fd riddarhusgenealog

heller gjort anspråk på titeln. I modern tid har intresset för detta dock uppstått och ätten har nu efter mångårigt arbete och med stöd av Riddarhuset lyckats.

Till grund för framställan finns förstås ättens stamtavla som visat hur titeln gått i arv men den kompletterades med över 40 certifikat ur kyrkoböcker och andra handlingar som styrkt uppgifterna.

Allt detta ledde till slut till att engelska Crown Office i London den 16 november 2018 erkände titeln och att Fredrik von Friesendorff i Örebro numera kan titulera sig som Sir Fredrik 11:e baronet von Friesendorff of Herdick.

Tilläggas bör att Johan Friedrich von Friesendorff även blev tysk-romersk riksfriherre den 12 februari 1665. Ätten blev svensk friherrlig den

16 september 1705 och introducerades den 19 juni 1731 under nr 200.

För att fira det hela åkte Sir Fredriks son Johan, Carl von Friesendorff och under-tecknad till London i juni och besökte College of Arms och Garter King of Arms, Thomas Woodcock. Han visade oss olika register, bland annat ett där titeln stod angiven men senare uppgifter saknades. Vi överlämnade stamtavlan och andra uppgifter, inte minst foton på de två stora arken som utgör pergamentbrevet i original från 1661 med vapnet inritat i en av bårderna och som är deponerat på Riddarhuset.

Även om det tagit lång tid och tidvis varit lite motigt har det varit oerhört roligt och inspirerande att kunna göra all denna dokumentation, i synnerhet som resultatet blev så lyckat. ■

Meddelanden

från Riddarhuset

Verksamhet

För en tid sedan erhöill adelsmötets deltagare skriften *Ridderskapet och adelns handlingar*. Den beskriver direktionens arbete under föregående period och framtida planer uttryckta i *Det Vördsamma Memorialet*, i projektförslag och i budgeten för de kommande tre åren. Tillsammans med utskottets arbete under adelsmötet och deras rekommendationer, inkomna motioner och adelsmötets val och beslut, så markerar *Ridderskapet och adelns handlingar* en slutpunkt för adelsmötesåret 2019 och en startpunkt för genomförandet av besluten.

Adelsmötet har bland annat tillstyrkt direktionens sju förslag på projekt samt tillstyrkt motioner som resulterat i ytterligare tre projekt att genomföra under de kommande åren. Två av projekten är redan genomförda, att producera det heraldiska bokverket samt att fortsätta utvecklingen av systemstödet för ansökan av stipendier och understöd. Glädjande nog kan vi se att en stor mängd digitala ansökningar även då det gäller understöd.

Ytterligare tre projekt har påbörjats. En planerad utgivning av en ny del i serien *Äldre Svenska Frälseläkter*. Projektet att digitalisera samlingarna har startat. Här har vi med hjälp av företaget

ArkivDigital dessutom redan avslutat en del av ett projekt som tillkommit ur en motion, att vi ska digitalisera och publicera den stora mängd porträttfotografier som finns i en samling i Riddarhusets biblioteksmagasin. Dessutom pågår det långsiktiga stamtavleprojektet som beräknas vara klart till adelsmötet 2025.

Nästa projekt att påbörja under 2020 är att modernisera vårt administrativa verktyg på kansliet, det så kallade Riddarhusprogrammet, som är en viktig beståndsdel i den dagliga verksamheten på kansliet. Att förbättra akustiken i Lantmarskalkssalen, ordna med bättre belysning av lantmarskalksporträtten och utveckla ett digitalt besöksstöd, en »riddarhus-app«, får vänta på genomförande till slutet av den innevarande perioden.

Under den gångna sommaren har Riddarhuset haft utökade öppettider från en daglig timme till tre. Det har fallit mycket väl ut och såväl antalet besökare som försäljningen har fördubblats. Våra två sommarvärdar Adrian von Stedingk och Estrid Edlund gjorde ett fantastiskt arbete och vi kommer att även nästa sommar erbjuda de mer generösa öppettiderna.

Riddarhusets förtjänsttecken 2019 tilldelas den grafiska

Riddarhusdirektionen vald av adelsmötet 2019

Ordförande herr Patrik Tigerschiöld, civilekonom, fd kapten
Vice ordförande herr Johan Coyet, advokat

Ledamöter

Friherrinnan Rebecka M. Adelswärd, fil.mag., redaktör
Friherre Christian Pfeiff, advokat
Herr Johan Stuart, civilekonom
Herr Hans von Stockenström, jur.kand.
Herr Sten Ankarcrona, BA i International relations

Suppleanter

Friherre Axel Lagerfelt, agronom
Fru Liza von Engeström, fil. o. jur.kand.
Herr Erik von Hofsten, civilekonom

Övre raden: riddarhussekreterare Erik Drakenberg, Hans von Stockenström, Johan Coyet, Johan Stuart och Erik von Hofsten. Undre raden: Sten Ankarcrona, Patrik Tigerschiöld, Liza von Engeström och Rebecka M. Adelswärd.

formgivaren Arne Öström för hans mångåriga arbete med *Arte et Marte*, fotografen Gabriel Hildebrand som fotograferat samtliga vapensköldar i Riddarhusalen samt genealogen och heraldikern Magnus Bäckmark som författare till bokverket *Riddarhusets vapensköldar*. ■

Internationellt

Den 5 oktober genomfördes CILANES höstmöte i Lissabon. Johan Coyet och Erik Drakenberg representerade Riddarhuset. CILANES koordinator Béatrix de Sury d'Aspremont ledde mötet som till stor del kom att handla om framtida arbetsformer. Till vårmötet i Paris planeras ett något annorlunda upplägg där de ungas röster kommer att höras mer tillsammans med de ordinarie delegaterna i CILANE. Man kommer också att försiktigt utveckla ett utskottsarbete så att förslag till beslut ska vara mer genomarbetade. Koordinatören anmälde vidare att ungdomsutbytet har fungerat väl och att ett antal ungdomar haft möjlighet att delta i någon form av utbyte mellan länderna Belgien, Finland, Frankrike, Italien, Schweiz och Sverige. CILANES kongress hösten 2020 kommer att genomföras i Bryssel, utförligt program presenteras på vårmötet i Paris. ■

Erik Drakenberg, riddarhussekreterare

Medlemsträff på Gunnebo slott

Lördagen den 24 och söndagen den 25 augusti 2019 samlades 80 respektive 70 ättemedlemmar på Gunnebo slott. Inbjudan hade skickats ut till boende i Västra Götalands län och Hallands län. Detta var en fortsättning på de två domändagar som ägde rum sommaren 2018 där medlemmar boende runt Kronovalls slott i Skåne och Löfstad slott i Östergötland bjöds in för att få lära sig mer om Riddarhuset och två av dess domäner.

Då dessa träffar mottogs väldigt positivt med fullbelagda dagar, valde direktionen att utöka inbjudan även till andra områden där många ättemedlemmar bor. Det är ett unikt tillfälle för medlemmar från olika ätter att träffas och samtala, vilket annars endast sker vid adelsmöten vart tredje år.

Dagen inleddes med att riddarhussekreterare Erik Drakenberg berättade om Riddarhusets verksamhet. Därefter höll författaren Magnus Bäckmark ett kortare anförande om det nyutkomna bokverket *Riddarhusets vapensköldar*. Riddarhuskanslisten Karin Lilliehöök Kihl avslutade med att informera om hur man som ättemedlem bäst kan hålla sig uppdaterad med allt som händer dagligen i Riddarhuset via Riddarhusets olika kanaler: Instagram, Facebook, riddarhuset.se, nyhetsbrev och *Arte et Marte*.

Efter föredragen delades grupperna upp för att få ta del av Gunnebo slotts spännande historia där bland annat ätten Sparre finns med i ägarlängden. Både slottet och den fantastiska trädgården visades. Dagen avslutades med en trevlig lunch med lokala råvaror från Gunnebos köksträdgård.

Kommande träffar under 2020 är planerade till lördagen den 27 juni (på Riddarhuset) för ättemedlemmar boende i Uppland och lördag den 29 augusti (på Saxå herrgård) för boende i Värmland, Närke, Dalarna och Västmanland. ■

Karin Lilliehöök Kihl, riddarhuskanslist och evenemangsansvarig

Medlemsträffar

Värdepappersförvaltning

Trots att världens aktiemarknader svängde kraftigt under året till följd av global oro som upptrappade handelskrig, oroligheter i Sydamerika och Hongkong samt försvagade ekonomiska utsikter såg vi en stark börsutveckling under 2019.

Den oväntat starka börsen både här hemma och globalt kan förklaras med att risken för en global recession avtog under slutet av året och att företagens vinster inte förväntas att mattas av i samma takt som marknaden tidigare trott. När vi nu blickar framåt kan vi tyvärr redan nu konstatera att de stora globala orosmomenten även under 2020 kommer att kretsa kring geopolitiska faktorer såsom handelskriget mellan USA och Kina, presidentval i USA, fortsatt oro i Hongkong och Sydamerika samt obesvarade frågor kring Brexit.

Många svenska exportbolag möter även fortsättningsvis stora utmaningar som en direkt följd av den svaga svenska kronan samtidigt som det rekordlåga ränteläget består. Trots fortsatt global oro, snabbt svängande börskurser, en

svag svensk krona och låga räntor är jag försiktigt positiv i min syn på 2020 och ser en fortsatt gynnsam utveckling för våra svenska börsbolag och Hercules Investeringsfond.

Optimismen kan bland annat förklaras med att mycket av de negativa farhågorna från 2019 redan är medtagna i dagens aktiekurser eller som många finansanalytiker skulle välja att uttrycka sig »det negativa sentimentet från 2019 är redan inprisat i rådande aktiekurser«.

Hercules Investeringsfond steg med drygt 1,4% under december och är upp 20,4% för 2019. ■

Sten Ankarcrona, kassadirektör

Domämförvaltning

Nytt år innebär nya utmaningar, men skogsbruket behöver inga nya — det räcker så väl med granbarkborreangreppen. Alla drabbade skogsägare önskar sig en osedvanligt blöt och kall sommar 2020, vilket krävs för att stoppa svärmingen och spridningen av granbarkborren. Det kommer i vilket fall att krävas stora insatser för att ta hand om allt skadat virke i skogarna.

I november har O.G. Pauli-stiftelsen erhållit lagfart för de två förvärvade fastigheterna Höghult (20 ha) och Björkhult (253 ha). Höghult ligger gräns i gräns medan Björkhult ligger 15 minuter från Kisa men i Vimmerby kommun.

Det är försäljningen av mark från Kronovall, som krävdes för finansiering av den omfattande takreparationen, som möjliggör att juridisk person får förvärva privatägd mark. Markförvären gjordes först av Kronovall och sedan har köpen transporterats till O.G. Pauli-stiftelsen. Total köpeskillning 34,5 miljoner kronor, de tre ingående bostadshusen kommer att avyttras. Fastigheterna är virkesrika och välskötta. Under senare år har vi försökt köpa olika fastigheter utan att lyckas, främst av prisskäl.

På Löfstad har de omfattande dräneringsarbetena på borggården och längs stora huset slutförts. Förhoppningen är att de fuktskador som drabbat källaren är begränsade och att venti-lation med mera nu ska ge ett bättre inomhusklimat i källaren och på bottenvåningen.

Direktionen har beslutat att förlänga förvaltningsavtalen med både Linköpings Skogstjänst och SUSAB för en ny treårsperiod. ■

Hans von Stockenström, domämdirektör

Kultur

I vårens kulturprogram står projektet *Det maritima arvet – havets riddare från Hans Wachtmeister till Evert Taube* i centrum på Riddarhuset. I ett antal föreläsningar och en utställning förmedlas historiska perspektiv på våra hav och kuster som en central arena för Sveriges militära och civila verksamheter i äldre tid, och därmed ett fält där adeln kom att verka och även utöva ett betydande inflytande under flera århundraden.

Föreläsningsserien, som fortsätter under hösten, inleds den 24 mars med att greve Hans Wachtmeister berättar om de sjömilitära traditionerna inom släkten Wachtmeister. Vid de två efterföljande föreläsningstillfällena belyser ett antal historiker Sveriges marina och maritima utveckling från 1500-talet och fram till 1700-talets slut.

I andra föreläsningar under våren uppmärksammas aktuell historisk litteratur av relevans för Riddarhusets verksamhet. Historikern Svante Norrhem skildrar med utgångspunkt i Ebba Brahes och Christina Pipers livsöden hur adliga kvinnors liv kunde gestalta sig i 1600- och 1700-talens Sverige. Fil.dr Alexander Engström föreläser på temat för sin avhandling i historia *Olikhetens praktiker. Adlig begravningskultur i Sverige c:a 1630–1680*. Deckarförfattaren Niklas Natt och Dag avrundar våren med ett föredrag där han berättar om sitt författarskap, om makabra mord och inträngande miljöskildringar av 1700-talets Stockholm.

Konsertprogrammet bjuder på sedvanlig variation med ett utbud som spänner över klassisk musik och militärmusik med några av Riddarhusets återkommande samarbetsparter på musikområdet. Arméns musikkår och Karlbergs musikkår medverkar med musikprogram som till stor del inspirerats av det marina temat. Barockmusik från två sekler står i centrum för Rebarouques konsert den 26 april och den norska barockensemblen Barokkanerne gästar Riddarhuset för första gången den 10 maj med ett program som helt ägnas venetiansk barockmusik. I samarbete med Kungl. Musikaliska akademien presenteras den 19 mars musik av Joseph Martin Kraus från 1700-talets Stockholm. Vårens konsertprogram avslutas den 6 juni med Stockholms studentsångares traditionsenliga nationaldagskonsert. ■

Rebecka M. Adelswärd, direktionsledamot med ansvar för kultur och vetenskap

Kulturstöd

Riddarhusdirektionen lämnar ekonomiskt stöd till enskilda och organisationer för projekt med anknytning till Riddarhuset och Ridderskapet och adeln, företrädesvis av historisk art. Ansökningar om kulturstöd skall vara Riddarhuset tillhanda senast den 1 november.

Vid riddarhusdirektionens sammanträde den 13 december 2019 beslutades att följande projekt skulle tilldelas Riddarhusets kulturstöd:

Johan Nordenfalk: 20 000 kronor för en självbiografi där Riddarhuset ingår i ett kapitel med underrubriken *För adeln i tiden*.

Johan Barnekow: 40 000 kronor för boken *Sinclairsholm – Historien om ett skänkt herresäte 1620–2020*. Författare är historikern Peter Ullgren och boken bygger på källmaterial som finns på gården och som i flera avseenden är unikt.

Inger Braun: 10 000 kronor till restaurering av familjen von Höpkens grav på Östra Ryds kyrkogård.

Föreningen för Västgötalitteratur: 10 000 kronor för en publi-

kation rörande generallöjtnanten Carl Ericsons levnadsminnen. Carl Ericson var son till den store järnvägsbyggaren Nils Ericson.

Alexander Engström: 10 000 kronor till nytryck av avhandlingen *Olikheternas praktiker. Adlig begravningskultur i Sverige c:a 1630–1680*.

Släktföreningen Aminoff r.f.: 30 000 kronor till en biografi över gustavianen Johan Fredrik Aminoff (1756–1842).

Bibi Pålénäs: 20 000 kronor för produktion av boken *Så länge jag lever: Brahekvinnorna 1550–1640*.

Anna-Sophia von Celsing och Ragnar Boman: 40 000 kronor för ett bokverk rörande brukspatronen Lars Gustaf von Celsing.

Charlotte Ulmert: 10 000 kronor för publikationen *När vinden vänder* som handlar om Charlotte Rosencrantz och Adèle Sylvan och deras liv från barndomen under 1800-talets mitt och fram till de första årtiondena av 1900-talet.

Skara stiftshistoriska sällskap: 10 000 kronor för dokumentation och publicering av greve Lars Kaggs begravningspersonalier och likprocession. ■

Tidskriftens nya form

Vid adelsmötet 2019 gav riddarhusutskottet direktionen en rekommendation att öka den egna produktionen av text, grafik och layout för *Arte et Marte*. Från och med detta nummer görs formgivningen på Riddarhuset utan externa konsulter. I samband med detta har tidskriften fått en ny grafisk form.

Den nya formgivningen grundar sig på den visuella identiteten framtagna av Dick Norberg för Riddarhuset under förra mandatperioden. Ambitionen har varit att förmedla kvalitet och väcka intresse för innehållet genom en tydlig struktur, god läsbarhet och att låta bilderna ta större plats. Ett miljövänligt mattbestrukt svensktillverkat papper används i detta nummer.

Den nya formen lyfter förhoppningsvis det fina innehållet av välfyllda, seriösa artiklar av kunniga skribenter blandat med mer intern information från Riddarhuset, sällskapsföreningarna och släktföreningarna. *Arte et Marte* är en medlemstidskrift som också ska nå utanför den interna läsekretsen och sprida kunskap om Ridderskapet och adeln samt värna om, vårda och levandegöra ett historiskt arv för samtiden och framtiden. En tidskrift att spara och återkomma till. ■

Marianne Setterblad, kalenderredaktör och grafisk formgivare

UTSTÄLLNING

Det maritima arvet

– havets riddare från Hans Wachtmeister
till Evert Taube

Havet både skiljer och förenar. Där har makt och inflytande manifesterats i relationen mellan länder.

Under Sveriges långa historia som sjöfartsnation adlades många för sina bragder och bedrifter till sjöss och andra kom att gå i sina förfäders fotspår – som militärer, handelsmän, skeppsbyggare och upptäcktsresande. I utställningen visas föremål som belyser adelns mångfacetterade maritima arv.

24 MARS 2020–31 MARS 2021

Foto: Gabriel Hildebrand, Riddarhuset.

Riddarhusets vapensköldar i fokus

Som tidigare meddelats i *Arte et Marte* har bokverket *Riddarhusets vapensköldar* rönt ett stort intresse och i skrivande stund har mer än en tredjedel av upplagan sålts.

Historieprofessorn Dick Harrison skriver i *Svenska Dagbladet* att bokverket är en av förra årets bästa böcker och »ett självskrivet inslag i det välsorterade historiebiblioteket«. Det är »en lika fager som grundläggande exposé över svensk historia via dess heraldiska kulturarv.« Bokverket har även uppmärksammats bland annat i finländska *Hufvudstadsbladet*, *Dagens Industri*, Sveriges Radios *Nordegren & Epstein* och *Vetenskapsradion Historia*, tidskrifterna *Gods & Gårdar*, *Populär historia* och *Släkthistoria*, Societas Heraldica Scandinavica's tidskrift *Heraldisk Tidsskrift*, Heraldiska föreningens tidskrift *Vapenbilden*, Finlands Riddarhus tidskrift *Vårt Riddarhus* och Sveriges släktforskarförbunds portal *Rötter*.

Under sommaren och hösten 2019 föreläste bokverkets huvudförfattare Magnus Bäckmark och projektledaren i bokverkets styrgrupp Oscar Langenskiöld för talrika åhörare i Kronovalls slott (11 juli), Löfstad slott (6 oktober), Riksarkivet/Landsarkivet i Göteborg (14 november) och Finlands Riddarhus (18 november). Magnus Bäckmark föreläste på Riddarhuset i samband med en kulturkväll (17 september) och för medlemmar av svenska ordenssällskap (4 november).

Ett välbesökt heldagssymposium (10 november) arrangerades på Riddarhuset i samarbete med Svenska heraldiska föreningen. Symposiet gick under namnet *Riddarhusets vapensköldar i nytt ljus* och Jan Samuelson, professor i historia vid Mittuniversitetet, föreläste om »Det svenska frälsets förvandling från medeltidens slut till Riddarhusets grundande«, Magnus Bäckmark om »Jakten på allt från symbolik till målarens identiteter – hur det gick till att skriva Riddarhusets vapensköldar«, Martin Sunnqvist, jur. dr och docent i rättshistoria, rådmän, adjungerad universitetslektor vid Lunds universitet, om »Utvecklingen av de svenska adliga rangkronorna«, Leif Ericsson, konstnär och

Foto: Gabriel Hildebrand, Riddarhuset.

Vapen för adliga ätten Tandefelt, nr 631. Ett av 2 331 öden bland Riddarhusets vapensköldar.

Kungl. vapenmålare vid Kungl. Maj:ts Orden, om »Vapenmålarnas måleritekniker« och Ann Grönhammar, före detta intendent vid Livrustkammaren, om »Exotica i svensk heraldik – spår av morer, tatarer, goter och turkar«. Symposiet avslutades med ett öppet samtal mellan Magnus Bäckmark och Oscar Langenskiöld om enskilda vapensköldar, med allmän frågestund. ■

Oscar Langenskiöld, riddarhusamanuens

Riddarhuset och GDPR

Riddarhuset är angeläget om att hantera personuppgifter med hög säkerhet. Endast behörigt anställda och uppdragstagare som behöver behandla personuppgifter för att Riddarhusets ändamål ska kunna uppfyllas har tillgång till dem. För behandling av ättemedlemmars personuppgifter gäller i korthet följande:

I Riddarhusets dataregister Riddarhusprogrammet finns, förutom information från ättemedlemmarna själva, information från offentliga källor. Dessa uppgifter samlas i Adelsregistret, Stiftelseregistret och Kapitulationsregistret. Riddarhuset behöver uppgifterna för att kunna fullgöra sina

skyldigheter enligt Riddarhusordningen och som anknyten förvaltare till de stiftelser som Riddarhuset förvaltar. Till dessa skyldigheter hör att ha en korrekt förteckning över vilka som tillhör de ätter som bildar Ridderskapet och adeln, bland annat för att kunna avgöra vem som har representationsrätt på Riddarhuset i samband med adelsmöte och vilka som är behöriga till medel från stipendie- och understödsfonderna. Genealogierna har dessutom stor betydelse för forskningsändamål. Vidare behöver Riddarhusets ibland ha kontakt med sina medlemmar varvid adressuppgifter från Adelsregistret används, ibland även för släktföreningars räkning.

Du har rätt att få felaktiga eller ofullstän-

diga uppgifter rättade eller kompletterade om det är relevant givet ändamålet med behandlingen. Du har rätt att i vissa fall få dina uppgifter raderade. Du har rätt till begränsning av behandlingen av dina uppgifter och rätt att invända mot densamma. Du har rätt att få veta varifrån de behandlade uppgifterna kommer, om inte från dig själv. Du har också rätt att få tillgång till våra behandlade uppgifter om dig, ett så kallat registerutdrag.

Ett dokument som beskriver hur Riddarhuset hanterar personuppgifter finns att läsa på Riddarhusets hemsida, riddarhuset.se.

Riddarhussekreteraren är kontaktperson för alla frågor som rör GDPR, e-post: gdp@riddarhuset.se.

Riddarhuset i Finland

Fasadrenoveringen

I april 2019 inleddes ett omfattande renoveringsarbete av södra fasadens rappning och fönster. Arbetet är nu klart och slutresultatet är till stor belåtenhet. Chiewitz ursprungliga fasadritning samt senare forskningsarbeten visar att stats- och landskapsvapnen som pryder byggnadens södra fasad en gång har varit färglagda. När hela fasaden var täckt av byggnadsställningar fanns plötsligt en idealisk möjlighet att åter färglägga dessa vapen, på samma sätt som vapnen på det närliggande Ständerhuset. De åtta landskapsvapnen och statsvapnet är nu återställda i sin ursprungliga glans.

Flygeln

För att uppmärksamma 200-årsjubileet av Finlands Riddarhus beslöt adelsmötet 2018 att en konsertflygel skulle införskaffas. Till

sommaren 2018 inköptes en flygel av märket Bösendorfer Vienna Concert 280 vilket kunde möjliggöras genom generösa bidrag från bland andra Suomen Kulttuurirahasto, Adelsförbundet och von Frenckells Släktfond. För att denna investering inte skulle belasta den ordinarie verksamheten värdjade vi om donationer från våra släkter, släktföreningar, släktfonder, enskilda släktmedlemmar och deras närstående företag. Denna vädjan hörsammades på ett mycket glädjande sätt. Alla 88 tangenter fick en fadder och dessutom fick vi donationer till lampan och pallen. Riddarhusets enskilda medlemmar kom således att bidra med nästan 40 procent av flygelns pris.

För att stimulera intresset för musik har Riddarhuset tagit initiativ till grundandet av en förening, RH Concerts rf. Föreningen strävar efter att ta initiativ som främjar klassisk musik i

Finland genom att arrangera högklassiga konserter i unika utrymmen, såsom Riddarhuset, och genom att understödja unga lovande musiker i Finland, bland annat genom att erbjuda dem möjlighet att uppträda inför publik.

Som första projekt organiserade föreningen en jubileumskonsert på Riddarhuset den 8 oktober 2019 med anledning av Armas Järnefelts 150-årsminne. Konserten var även den officiella minneskonserten över en av vårt lands mest välrenommerade dirigenter och kapellmästare. Under konserten uppfördes några verk för första gången i Helsingfors. Artister var Folke Gräsbeck, Hedvig Paulig och Jaso Sasaki.

Programverksamhet

Konsertverksamheten står oss nära hjärtat, särskilt med tanke på den nya flygeln. Under 2019 har vi haft ett rikligt utbud av högklassiga konserter. För våren 2020 finns flera intressanta konserter inplanerade, se separat program nedan. ■

Johan von Knorring, riddarhuskamrerare

KULTUR PÅ FINLANDS RIDDARHUS • VÅREN 2020

Finska Barockorkesterns residensserie:

26 januari kl. 19.00 *En ny tids början*
14 februari kl. 19.00 *Kärlekens trädgård*
24 april kl. 19.00 *För evigt din*
8 maj kl. 19.00 *Gästspel från Norge*

Paavali Jumppanen med konsertserien: *Historien om Beethoven*

2 februari kl. 16.00 *Wiens erövrare*
23 februari kl. 16.00 *Egensinnig lärjunge*
19 april kl. 16.00 *Charmerande virtuos*
17 maj kl. 16.00 *Lyriker*

14 juni Les Lumières-festivalen

Med reservation för ändringar.
För mer information se riddarhuset.fi.

ÄTTARTAVLOR

Under åren 1942–1965 utkom Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna av Tor Carpelan. Sedan dess har två generationer vuxit upp varför det är dags att publicera en ny upplaga. Ättartavlorna utgör de stamtavlor som beskriver de ätter som är inskrivna på Finlands Riddarhus från den första kända stamfadern fram till idag.

DEL I A–D, DEL II E–H, DEL III I–P (utkommen dec 2019)

Beställning:

amanuens@riddarhuset.fi eller tel. +358 10 411 72 64

Patrik Tigerschiöld

»Præoeleven« tar över
ordförandeklubban

Text: Louise Ribbing, redaktör
Foto: Jens Sjunnesson

FINANSMANNEN HERR PATRIK Tigerschiöld valdes vid 2019 års adelsmöte att efterträda greve Gustaf Wachtmeister som efter nio år som ordförande i riddarhusdirektionen avböjde omval.

PATRIK TIGERSCHIÖLD ÄR inte bara fyrabarnsfar utan kan också beskrivas som pappa till Herculesfonden där Riddarhuset förvaltar sina värdepapper. När han valdes in som suppleant i direktionen 1998 fick han i uppdrag att se hur Riddarhusets finanser skulle kunna struktureras och utvecklas vidare. Resultatet av hans arbete blev Herculesfonden som sedan starten 2005 haft en tillväxt på 158 procent och i dag uppgår till ett värde av 3,7 miljarder kronor.

— Jag har haft glädjen att följa detta, det har varit lite av en baby kan man säga och det har varit väldigt roligt och stimulerande, säger han som svar på frågan vad det är som gjort att han engagerat sig i direktionsarbetet så länge – först som suppleant, sedan som kassadirektör och senast som vice ordförande.

En annan anledning är den stora nyttan som stiftelseförvaltningen gör ättemedlemmarna i form av stipendier och understöd. Patrik Tigerschiölds farfarsfar hette Hugo och kallade sig själv för ett »riddarhusbarn«, en person som kunnat betala sin utbildning med hjälp av stipendier från Riddarhuset.

— Det är något fint med det, att generationer tidigare har skänkt pengar som gör det möjligt för kommande generationer att få ekonomiskt stöd. Sådant känns viktigt och meningsfullt att arbeta med.

PATRIK NÄMNER NÅGRA av de stora projekt som drivits på Riddarhuset under åren – omfattande renoveringar av palatset, digitalisering av stipendie- och understödshanteringen, revidering av stamtavlor och ett helhetsgrepp om Riddarhusets kommunikation. Han säger att det är lite som att komma till ett dukat bord, nu när han tar över ordförandeklubban.

— Men självklart finns det alltid saker att göra. Riddarhuset ska vara en levande plats för kulturmöten, bjuda in och stimulera till kunskapssökande. Vi får inte bli en isolerad ö utan kontakt med omvärlden och utan relevans - nej, vi måste vara proaktiva och aktuella, berätta vår del av berättelsen om Sverige på ett lättförståeligt sätt för samtiden.

Patrik Tigerschiöld valdes till ordförande vid 2019 års adelsmöte.

Han upplever att det finns en nyfikenhet på Riddarhuset i omvärlden men också en del fördomar. Utmaningen är att kunna berätta om det historiska arvet på rätt sätt.

— Jag tycker att det är fantastiskt att vi kan hålla detta fyrahundraåriga palats öppet för allmänheten och erbjuda vår kunskapskälla till andra. Det finns också en stark släktforskartrend i samhället vilket vi märker inte minst på antalet förfrågningar vi får. Det är roligt med den dialogen och där ska vi vara välkomnande.

MED BRED ERFARENHET av styrelse- och ordförandeuppdrag i olika företag är hans uppfattning att arbetet i riddarhusdirektionen skiljer sig rätt mycket från övriga uppdrag:

— Det är att likna vid ett mellanting av en styrelse och en ledningsgrupp eftersom ärendena är så långt delegerade till

styrelsen. Jag vill nog påstå att direktionen är djupare involverad än en vanlig styrelse och att alla ledamöter är mycket engagerade och drivande i sina frågor vilket skapar en väldig dynamik. Det är en stor bredd på frågeställningarna, säger han och berättar att ärendena kan handla om allt från heraldik och kultur till digitalisering och praktiska frågor om gårdsinnehav och finanser.

Själv hade han ingen aning om bredden i Riddarhusets verksamhet när han inför 1998 års adelsmöte tackade ja till att ingå i utskottets finansgrupp.

— Innan dess hade jag inte haft särskilt mycket med Riddarhuset att göra och jag blev särskilt överraskad över hur omfattande stiftelseverksamheten och domänsförvaltningen är.

UNDER HÖSTEN HAR Patrik praokat på riddarhuskansliet för att sätta sig in ytterligare i verksamheten.

— Kansliet har många direkta kontakter med våra intressentgrupper. Där finns massor av kompetens och erfarenhet, många olika roller och flera dimensioner till varje roll. Det är inte så vanligt i andra organisationer.

Som ordförande beskriver han sig själv som lyssnande, långsiktig och engagerad.

— Oftast finns den mesta kunskapen redan i organisationen, det gäller bara att få organisationen och strukturen att hitta vägen framåt och våga göra förflyttningar. Vi har en fin organisation, en bra direktion och ett kompetent kansli, som tillsammans ska göra saker i rätt ordning för att fortsätta utveckla Riddarhuset. ■

Patrik Tigerschiöld, ordförande

Född: 1964

Verksam: Numera ordförande i Bure Equity (där han tidigare var vd) och i två andra bolag. Tidigare finansanalytiker på bland annat HQ och SEB, vd på Skanditek.

Utbildning: Civilekonom, Stockholms universitet. Reservofficer i marinen.

Familj: Gift med Anna, f. von Essen, fyra barn.

Nyinvalda ledamöter i riddarhusdirektionen

STEN ANKARCROWNA VAR bara drygt ett år när familjen flyttade till New York och därefter till Bryssel, Zürich, Genève och tillbaka till USA för universitetsstudier innan han flyttade »hem« till Stockholm 1990.

— Som utlandssvensk var min relation till Riddarhuset ganska begränsad när jag växte upp, även om *Adelskalendern* stod i bokhyllan hemma och jag visste att det var till Riddarhuset som min farfar, far och mina farbröder gick när de hade sammankomster i Johanniterorden, berättar han.

EFTER YTTERLIGARE UTLANDSperioder i Singapore 2010–2013 och i London 2017–2019, började Sten fundera på vad han kunde göra för att bidra till Riddarhuset inom sitt expertisområde – kapitalförvaltning. Sannolikt påverkades tankegångarna av att både Stens farfar Sten och farbröder Henric varit mycket engagerade i riddarhusdirektionen. Sten tillfrågades om han kunde delta i den rådgivande gruppen för Herculesfonden, där det finns representanter från både Riddarhuset och SEB, vilket han gjorde från 2016. Till 2019 års adelsmöte frågade utskottet om han kunde ta avgående kassadirektörens roll i direktionen, då Patrik Tigerschiöld föreslogs bli ordförande.

— Jag tackade självklart ja. Dels för att jag tycker det är roligt att kunna bidra med min kunskap inom kapitalförvaltning och se hur Riddarhuset fungerar inifrån, dels för att jag känner starkt för att bidra till att föra Riddarhusets arv vidare och

Text: Louise Ribbing, redaktör
Foto: Jens Sjunnesson

Sten Ankarcrona, ledamot

Född: 1966

Utbildning: BA, International Relations, Bucknell University.

Bor: I Stockholm.

Gör: Driver eget som Senior Advisor inom finans. Tidigare bland annat mäklare på Enskilda, portföljförvaltare på Nordea, vd HSBC Asset Management i Sverige samt Singapore.

Familj: Tre barn från ett tidigare äktenskap, sambo med Maria Lindholm som har fyra barn.

utgöra en liten, men förhoppningsvis viktig, länk i den historiska kedjan.

Direktionsmötena har hittills varit mycket stimulerande.

— Det blir många diskussioner där alla är delaktiga. Det gäller att förstå innebörden av hur de beslut vi fattar kommer att påverka framtiden, i allt från investeringar till renoveringar av Riddarhuset. ■

Liza von Engeström, suppleant

Född: Åberg, 1973

Utbildning: Fil. kand och jur. kand, Uppsala universitet och Albert-Ludwigs-Universität i Freiburg, Tyskland.

Bor: På gården Kiplingeberg utanför Uppsala.

Gr: Efter att ha varit verksam som advokat, bolagsjurist och chefsjurist i många r driver Liza nu egen advokatfirma med inriktning på affärsjuridik. Hon r också engagerad i familjegrdens verksamhet som i huvudsak består av jord- och skogsbruk samt fastighetsförvaltning.

Familj: Gift med Jakob von Engeström, två barn.

LIZA VON ENGESTRÖM visste inte särskilt mycket om Riddarhuset innan hon gifte sig och blev en del av ätten von Engeström. I takt med att barnen föddes och mannen Jakob tog över frldragrden som ägts av familjen i elva generationer växte Lizas intresse för släkten och dess historia. Det som slog henne då var den fantastiska kunskapsbank som finns om adliga ätter, mycket tack vare Riddarhusets arbete.

SOM NYTILLTRÄDD i direktionen r det naturligtvis mycket att sätta sig in i, breda områden och en stor spridning på frågorna.

— Det r främst Riddarhusets historiska och kulturhistoriska verksamhet som jag har kommit i kontakt med tidigare. Att det fanns en sådan omfattande stiftelse- och domnverksamhet, det hade jag en mycket begränsad kunskap om men det känns väldigt positivt att få arbeta med inte minst understöd och stipendier till ättemedlemmarna, säger Liza som ska komplettera direktionens jurister och arbeta en hel del med just stiftelserna.

— Direktionen r mycket kunnig och erfaren inom sina respektive områden, det är stimulerande att arbeta i ett sådant sammanhang. Alla r oerhört engagerade i Riddarhuset och tänker mycket långsiktigt kring verksamheten.

ADELSMÖTET 2019 sände tydliga signaler om att man vill att fler kvinnor engageras i verksamheten. Liza von Engeström r den tredje kvinnan som valts in i direktionen sedan 2013. Hon konstaterar att det ibland kan vara en balansgång att hänga med i samhällsutvecklingen och samtidigt bevara gamla traditioner.

— Det finns de som säger att Riddarhuset har spelat ut sin roll men det tycker inte jag. Att känna sin historia blir bara viktigare ju snabbare samhället förändras. Och Riddarhuset r inte bara vår gemensamma historia, utan också en mycket konkret del av mångas vardag i form av de understöd och stipendier som är resultatet av stiftelsefrvaltningen. ■

Axel Lagerfelt, suppleant

Född: 1966

Utbildning: Agronom, Ultuna.

Bor: På gården Tolefors utanför Linköping.

Gr: Arbetar med familjens gårdar som bland annat bedriver spannmålsodling och äggproduktion samt tidigare produktion av biodiesel där gammalt matfett transformeras till drivmedel. »Man kan säga att vi harverkat i tervinningsbranschen.« Har uppdrag i ett antal styrelser.

Familj: Gift med Susanne f. Brttemark, tre barn.

AXEL LAGERFELT HAR en lång erfarenhet av att driva och utveckla lantegendomar och utöver sin egen verksamhet ingår han i ett antal styrelser med sådana uppdrag. När han blev tillfrågad om han kunde ställa upp i utskottets förslag till nya direktionsledamöter, i det här fallet någon som kunde axla avgående biträdande domndirektren Carl Henric Kuylenstiernas roll, var det svårt att tacka nej.

— Jag tycker att det är givande att ta del av andras projekt, inte bara de på min egen gård.

LIKSOM MÅNGA ANDRA ttemedlemmar har han besökt Riddarhuset tidigare, vet var skölden sitter i Riddarhussalen och, inte minst, närvarat på ett antal angenäma kalas där, men i övrigt var kunskaperna om verksamheten ganska grunda tidigare.

— Jag hade visserligen ett uppdrag för O.G. Paulis stiftelse i Östergötland för cirka tio år sedan, men jag kan inte påstå att jag har varit särskilt insatt i Riddarhusets vittomfattande verksamhet.

AXEL KOMMER INITIALT att ansvara för domänen på Kronovall, Erik och Angelica Sparres stiftelse, och han ser fram emot att arbeta i direktionen.

— Det har varit en väldigt välkomnande attityd, en trivsamt stämning och bra struktur på mötena. En mycket positiv känsla, måste jag säga. ■

BOKVERKET

Riddarhusets vapensköldar

En heraldisk resa genom svensk historia i ett bokverk om tre band

Beställ på
riddarhuset.se/butik

2 331 sköldar
– och lika många berättelser

Band 1: Medeltid och Vasatid, band 2: Karolinsk tid, band 3: Frihetstid till 1900-tal

För första gången presenteras Riddarhusets världsunika samling av vapensköldar i ett praktfullt och kunskapsrikt bokverk. Vapensköldarna som täcker Riddarhussalens väggar rymmer öden hos människor från olika länder och samhällsskikt som har det gemensamt att de har adlats eller upphöjts till högadel. Krigare, valloner, ämbetsmän och bönder står sida vid sida med konstnärer, vetenskapsmän och upptäcktsresanden. Alla får sin berättelse i bokverket.

De föremål, händelser och företeelser som paraderar genom den här bildkavalkaden representerar på många sätt Sveriges historia. Betydelsefulla krigshändelser och viktiga skiften vad gäller landets styrelse, såsom kröningar, sätter spår i vapensköldarna, men man kan även följa den industriella och tekniska utvecklingen i bildmotiven. Sköldarna berättar om vardagen i krig och fred samt om gångna tiders tankeuniversum och symbolvärld.

Klargörande texter av ledande experter sätter in vapenbilderna i ett historiskt sammanhang och förklarar olika aspekter av heraldik.

Huvudförfattare: *Magnus Bäckmark* • Fotograf: *Gabriel Hildebrand* • Redaktör: *Johan Rosell* • Formgivning: *Dick Norberg* • Förlag: *Riddarhuset* (2019)

Riddarhuset
Ett historiskt arv

Donationer, depositioner och förvärv

februari – november 2019

DONATIONER 2019

af Puke, Puke

Herr Gunnar Nyman, Stockholm, har donerat två vapenritningar: den approberade vapenritningen i original för utdöda adliga ätten af Puke, nr 2167 B och den approberade vapenritningen i original för utdöda friherrliga ätten Puke, nr 328.

Johan Puke (1751–1816), gjorde en extraordinär sjömilitär karriär. Han tjänade sig upp från skeppsgosse i tioårsåldern till att slutligen bli generalamiral och statsråd. Han hör till det fåtal som i sin egen person blivit adlad och därefter upphöjd till friherre och greve. Han adlades den 1 november 1797 på Stockholms slott av Gustav IV Adolf med namnet af Puke och introducerades den 27 februari 1800 under nr 2167 B men uppflyttades såsom varande kommendör av Svärdsorden direkt i andra klassen under nr 2167 A. Han upphöjdes vidare i friherrlig värdighet enligt 37 § 1809 års regeringsform, innebärande att endast huvudmannen innehar friherrlig värdighet, den 17 juli 1809 på Stockholms slott av Karl XIII med namnet Puke och introducerades samma år den 6 december under nr 328. Sedan upphöjdes han i grevlig värdighet enligt 37 § 1809 års regeringsform, innebärande att endast huvudmannen innehar grevlig värdighet, den 31 augusti 1814 i Uddevalla av Karl XIII med namnet Puke och introducerades den 25 februari 1815 under nr 122.

Vapenritningen för den adliga ätten är tyvärr inte daterad men approberad (godkänd) av Gustav IV Adolf. Vapnet är ginstyckat i rött och svart och belagd

med en båt i silver samt åtföljt ovan och under av två silverstjärnor. Skölden omges av en ram i guld som är belagd med tio svarta kulor och två brinnande svarta granater. Vi hittar även fler sjömilitära föremål. I hjälmprydnaden finns två svenska örlogsflaggor. Något som är

Friherrliga ätten Puke nr 328, vapenritning.

ovanligt för en adlig ätt är att vapnet har sköldhållare. De beskrivs som »... två Stålkäddor och med hjälmprydnaden betäckte Stridsmän ...«. De håller i var sitt antikt roder av guld. En mycket speciell detalj är postamentet (fotställningen) som krigarna står på. Beskrivning av den saknas nämligen helt i blasoneringen som

Text och foto: Göran Mörner, riddarhusgenealog

åtföljer ritningen. Det är tydligt att de står på en båt, men i originalschildbrevet och på vapenplåten i Riddarhusalen har postamentet i stället målats traditionsenligt som en hylla i marmor.

Den kolorerade vapenritningen för den friherrliga ätten, som är approberad

av Karl XIII, är inte heller daterad. En extraordinär detalj i ritningen är att det egentligen står »af Puke« men att ordet »af« är ordentligt överstruket. Namnet fick nu bli endast Puke. Vapnet är annars i stort sett oförändrat. På båten har man lagt till datumet »DEN XVII JULY« som kan syfta på två händelser. Dels blev Johan Puke friherre denna dag 1809 men han deltog även ombord fregatten *Freja* i sjöslaget vid Hogland den dagen 1788. Dubbeltydigheten kan mycket väl vara avsiktlig. Ett valspråk har tillagts vapnet: »IHÄRDIG OCH PÅLITLIG«.

Den adderade hjälmprydnaden pryds av Karl

XIII:s namnchiffer. Denna gång nämns fotställningen i blasoneringen.

De tre originalschildbrevet för de adliga, friherrliga och grevliga ätterna förvaras på Nordiska museet.

Adliga ätten af Puke nr 2167, vapenritning.

Cederbaum

Huvudmannen herr Fredrik Cederbaum, Hofstetten, Schweiz, har donerat sköldebrevet i original för adliga ätten Cederbaum, nr 2035. Assessorn sedermera bergsrådet Peter Christopher Bauman (1733–1795), adlades den 26 maj 1756 på Stockholms slott av Adolf Fredrik med namnet Cederbaum. Hans styvson, auskultanten i Bergskollegium sedermera livdrabanten och ryttmästaren Peter Reinke (1756–1785) adlades genom kunglig resolution den 27 oktober 1774 på Gripsholms slott av Gustav III. Det förordnades då att han skulle inbegripas i styvfaderns sköldebrev och därigenom skriva sig Cederbaum. Ätten introducerades den 5 mars 1776 under nr 2035.

Vapnet är talande med ett cederträd i en spets av silver i ett blått fält. Peter Christopher Bauman hade ärvt stora egendomar av sin farmors halvsyster, Anna Cederflycht (1684–1752). Hans nya namn blev kombinationen Cederbaum och det nya vapnet fick starka inslag av det cederflychtska. Den blå vingen i det övre gyllene fältet återfinns, med omkastade färger, i vapnet för Cederflycht.

Adliga ätten Drakenberg nr 313 från 1643. Enligt blasoneringen en »... drake uti sin rätta färga ...«.

Adliga ätten Cederbaum nr 2035.

Drakenberg

Herr Carl-Erik Drakenberg, Stockholm har donerat sköldebrevet i original från 1643 för adliga ätten Drakenberg nr 313.

Överstelöjtnanten vid Västmanlands regemente sedermera översten och chefen för Älvsborgs regemente och kommandanten på Bohus slott Börge Nilsson (1606–1692), adlades den 13

december 1643 i Stockholm av Kristinas förmyndarregering med namnet Drakenberg. Han introducerades den 18 november 1644 under nuvarande nr 313. Hans ättgren utgick dock 1716.

Samtliga nu levande medlemmar av ätten stammar från Börge Nilsson Drakenbergs yngre broder, ryttmästaren vid fältmarskalken Carl Gustaf Wrangels livregemente till häst sedermera överstelöjtnanten vid Upplands ryttare Erich Nilsson (1608–1659). Han adlades med eget sköldebrev den 5 oktober 1647 på Stockholms slott av Kristina med samma namn och vapen som brodern. Enligt kungligt brev givet den 27 oktober 1651 i Stockholm av Kristina erhöill han rätt att introduceras på broderns nummer, vilket skedde den 8 november 1652.

Vapnet är talande med en drake på ett berg. Enligt blasoneringen ska det föreställa en »... drake uti sin rätta färga ...«.

Se *Heraldica Varia i Arte et Marte* 2.2011 om det andra sköldebrevet från 1647 för samma ätt.

von Hofsten

Fru Anna von Hofsten, Viken, har omvandlat det sedan 1992 av hennes framlidne make Gerhard von Hofsten (1916–2009) på Riddarhuset deponerade sköldebrevet i original för adliga ätten von Hofsten, nr 1794 till donation. Sekreteraren i Kommerskollegium sedermera kommerserådet Bengt Hofsten (1689–1752), adlades den 10 september 1726 i Stockholm av Fredrik I med namnet von Hofsten. Ätten introducerades den 22 september 1726 under nr 1794.

Vapnet visar i ett fält av guld en blå trana som håller en sten. Detta är en vanligt förekommande symbol för vaksamhet – somnar tranan så tappar den stenen och väcks av dunsen. Möjligtvis kan detta även vara en lek med ord – Hofsten – sten? I den blå ginstammen syns tre billetter i silver (brevlappar) som i detta fall är en symbol för administrativt arbete.

Manderström, Bennet, Taube, Ridderstolpe, Tungel och Hökeflycht

Huvudmannen herr Herman af Trolle, Stockholm, har donerat följande åtta sigillstammar: två pitschaft och en stålstamp med vapnet för utdöda friherrliga ätten Manderström, nr 246, ett pitschaft med vapnet för utdöda adliga ätten Manderström, nr 1392, en stålstamp med alliansvapnet för friherrliga ätten Bennet, nr 154 och utdöda friherrliga ätten Manderström, nr 246, en stålstamp med alliansvapnet för grevliga ätten Taube, nr 62 och friherrliga ätten Ridderstolpe, nr 228, en kopparstamp med vapnet för utdöda friherrliga ätten Tungel, nr 85 och till sist, en stålstamp med vapnet för utdöda adliga ätten Hökeflycht, nr 208.

Stampen med alliansvapnet för friherrliga ätten Bennet, nr 154 och utdöda friherrliga ätten Manderström, nr 246 är identifierat som troligen tillhörande friherre Jakob Bennet (1798–1839), gift 1831 med sin kusin, friherrinnan Charlotta Mariana Manderström (1804–1876).

Adliga ätten von Hofsten nr 1794.

Stampen med alliansvapnet för grevliga ätten Taube, nr 62 och friherrliga ätten Ridderstolpe, nr 228 är identifierat som troligen tillhörande greve Gustaf Erik Adam Taube (1796–1852), gift 1831 med friherrinnan Hedvig Gustava Eleonora (Hedda) Ridderstolpe (1814–1888).

Stampen för utdöda ätten Hökeflycht är kanske mest speciell. Riddarhuset saknade innan donationen någon stamp för denna ätt i de omfattande samlingarna. Troligtvis finns heller inget sköldebrev för ätten så det är något osäkert hur

vapnet ska se ut. Beroende på vilken vapenbok man granskar så håller höken sina vingar på olika sätt. Ibland hålls vingarna längs med kroppen och ibland utspända som att den just är på väg att lyfta. Det mest logiska med tanke på ättens namn är att höken ska ha vingarna beredda för att flyga (-flycht). Med denna stamp, som bedöms vara mycket gammal, möjligen från 1600-talet, har vi möjligen kommit sanningen lite närmare. Ätten dog ut 1789 på svärdsidan och troligtvis 1843 på spinnsidan.

Nio donerade stammar.

Haij

Huvudmannen, friherre Bertil Haij, Billdal, har donerat en sigillstamp med vapnet för friherrliga ätten Haij, nr 362. Se Heraldica Varia i *Arte et Marte* 2.2014 och även 2.2019 om andra generösa donationer gjorda av friherre Bertil Haij.

Celsing

Syskonen von Celsing; fru Anna-Sophia von Celsing, Eskilstuna, herr Klas von Celsing, Skanör och herr Otto von Celsing, London, har kompletterat den tidigare donationen (se Heraldica Varia i *Arte et Marte* 1.2015) av friherrebrevet i original för utdöda friherrliga ätten Celsing nr 298 med en kvittens i original från den 22 april 1780 på »förfärdigande av friherrebrev«.

DEPOSITION 2019

Tornérhielm

Huvudmannen Lars Tornérhielm, Saltsjöbaden, har deponerat sköldebrevet i original för adliga ätten Tornérhielm, nr 1655. Att sköldebrevet ens fanns bevarat var okänt för Riddarhuset fram tills donationen.

Ryttmästaren vid Upplands femmänningskavalleriregemente sedermera premiärkaptenen vid Nylands dragonregemente, Abraham Salmoon (1692–1730), adlades den 9 augusti 1719 i palatset i Stockholm av Ulrika Eleonora med namnet Tornérhielm. Ätten introducerades 1720 under nr 1655.

Vapnet är talande med en hjälm i det översta fältet i en sköld som är fyrstyckad i blått och guld. Även de gyllene lansarna, avsedda för tornerspel, i hjälmprydnaden anspelar på namnet. Övriga krigarattribut för en kavallerist i vapnet är moletten (sporrklingan) av silver i nedersta fältet och de två standaren (ryttarfanorna) i hjälmprydnaden.

Ovanpå pärmen för friherrebrevet för utdöda friherrliga ätten Celsing, nr 298 ligger en kvittens. Christopher Schneider (1721–1787), var hovbokbindare och har nämnts som Sveriges främste bokbindare genom tiderna. Han bedöms ha förfärdigat mer än 90 av de sköldebrev som finns förvarade på Riddarhuset. Kvittensen lyder:

Hans Excellence Presidenten Högvälborne Herr Baron Celsing
Debet

Till Thess Höga Friherre Diplome förfärdigad ett Propert Band med Marocquin Rouge, öfweralt ornerad med ägta Guld, på Sidorna Konungens Höga Namns Chiffres Samt Tre Cronor i alla Hörnen, i ett för allt betingad till Summa RD 5 Specie.

Riktigt betalt som underdånigt Quitaras. Stockholm d 22 april 1780.

Christoph Schneider

Adliga ätten Tornérhielm nr 1655.

Horn af Rantzien

Riddarhuset har förvärvat en vapenritning i original för utdöda friherrliga ätten Horn af Rantzien, nr 265.

Ritningen är utförd på pergament och utsökt tecknad och kolorerad 1763 av konstnären Frederyk Dederichs (1718–1776). Det är ingen vanlig vapenritning vars normala syfte brukar vara fastställande av vapnet och approberande av monarken. Dessa brukar dessutom nästan alltid vara utförda på papper. Den här ritningen är närmast att betrakta som ett original. Frederyk Dederichs är en av de få konstnärer vars signatur kan återfinnas i själva sköldebrevet bredvid vapenritningen. I Riddarhusets samlingar finns omkring tio sköldebrev där vapenillustrationen har utförts av honom. Inför förvärvet kontrollerade undertecknad för säkerhets skull friherrebrevet i original som förvaras på Kungliga biblioteket för att bekräfta att ritningen inte var utskuren ur friherrebrevet. Så var inte fallet. ■

Friherrliga ätten Horn af Rantzien nr 265, vapenritning.

Donera, deponera eller digitalisera

Sköldebrev är viktiga historiska handlingar och dessvärre ofta skrivna på mycket sköra dokument som kräver professionell hantering och förvaring. Den som har ett sköldebrev i sin ägo kan utan kostnad och på ett tryggt och säkert sätt lämna det till Riddarhuset för förvaring, antingen genom donation eller deposition.

En donation innebär att Riddarhuset får föremålet som gåva. Det löser en gång för alla problem vad gäller till exempel bodelning och säkrande av föremålets förvaringsmiljö. Ett annat alternativ är deposition, vilket innebär att äganderätten kvarstår hos deponenten men att sköldebrevet kostnadsfritt förvaras i Riddarhusets arkiv. Många väljer att omvandla tidigare deponeerade sköldebrev till donation. Fördelarna är många, utöver de som redan nämnts. Donatorn erhåller en livstidsprenumeration på Adelskalendern och om det dessutom rör sig om en levande ätts sköldebrev så publiceras vapnet med dess blasonering på en helsida i kommande adelskalender.

Riddarhuset vill gärna ta del av sköldebrev som finns i privat ägo. Därför erbjuder Riddarhuset en kostnadsfri digitalisering av sköldebrev med högupplöst skanning. Vi är också tacksamma för aktuella uppgifter om innehav av sköldebrev i privat ägo eller på offentliga institutioner. Kontakta riddarhusgenealog Göran Mörner med sådana upplysningar och för mer information om donation, deponering eller digitalisering av sköldebrev och andra föremål.

E-post: goran.morner@riddarhuset.se, tel. 08-723 39 95.

Foto: Gabriel Hildebrand, Riddarhuset.

Hur hökens vingar skall vara positionerade har varierat i olika återgivningar av adliga ätten Hökeflychts vapen. Ätten som har nr 208 dog ut 1789.

Ovan: Till Riddarhuset donerad sigillstamp.

Höger (från vänster): Keysers vapenbok 1650, Cedercronas vapenbok 1746 och Carlskölds vapenbok 1764.

Vänster sida: Ätten Hökeflychts vapenplåt från Riddarhussalen.

En minnesvärd gåva för framtiden

Selma Ramsay och Ramsay-Pinelloska fonden

»Han dansade alla danser utom valsen med en liten ovanligt »stilig« flicka, fröken Selma Ramsay, född 1833, som ännu på 80-talet bodde ogift här i Stockholm. Det är klart att det fjäsades betydligt för henne, men någon lifligare konversation kunde ej bli af, ty hennes lilla svartklädda mamma stod alltså bakom henne och lyssnade ifrigt till hvarje ord, som yttrades dem emellan. För sin unge kavaljer var hon som ett högre väsen.«

SÅ BESKRIVER CARL Rupert Nyblom sina upplevelser från herr Bergströms danskurs i 1840-talets början, när han 1908 gav ut boken *En sjuttioårigs minnen*. Fröken i fråga var Selma Augusta Ramsay, som förblev ogift fram till sin död 1923, och mamman var den då sannolikt nyblivna änkan Charlotta Gustafva Margareta, född Pinello i Åbo år 1800.

Charlotta Pinello var 23 år när hon gifte sig med kaptenen sedermera majoren Johan Vilhelm Ramsay som var tolv år äldre och som hon överlevde med 47 år. Johan Vilhelm deltog i kriget i Finland 1808 och råkade vid Sveaborgs kapitulation i rysk fångenskap från vilken han återkom 1809. Han stannade kvar inom det militära och tog 1835, fem år före sin död, avsked därifrån som tygmästare vid flottans station i Stockholm. Då hade familjen sedan flera år tillbaka lämnat släktingarna i den östra riksdelen och bosatt sig i Stockholm.

SELMA AUGUSTA VAR den yngsta av parets sex barn, och hon skulle komma att överleva hela sin familj med flera

decennier. Två systrar dog i späda ålder. Den äldsta systern, Eva Johanna Sofia, förblev ogift och gick bort 1863 innan hon fyllt fyrtio år. Den äldste sonen föddes 1827, döptes till Julius Vilhelm och tog bergsexamen 1851. Han arbetade som föreståndare vid ett engelskt järnverk vid Himalaya i Ostindien 1861–1864 och var fabriksidkare i Stockholm innan han dog ogift i Montreux 1874, inte femtio

Selma Augusta Ramsay (1833–1923).

år fyllda. Selmas andra bror, Anders August, föddes 1830 och kom att göra karriär inom juridiken. Han satt bland annat med i lagutskottet vid riksdagen 1856–1857 men dog samma år, ogift och alltför ung, endast 27 år gammal.

Selma Ramsay bodde på Kungsholmen under större delen av sitt liv. På 1880-talet delade hon bostad med sin äldrande mor och en piga och hon bodde kvar

Text: Louise Ribbing, redaktör

i bostaden ett antal år efter moderns död 1888. Under en period runt sekelskiftet var hon bosatt i Södertälje innan hon flyttade tillbaka till Stockholm. 1910 bodde hon åter på Kungsholmen, i en ny bostad och med sin trogna piga Sofia Svensdotter i hushållet. Sofia innehade tjänst hos Selma i olika omgångar under sammanlagt 15 år.

DEN 1 SEPTEMBER 1921 låter Selma Ramsay ändra sitt testamente från 1913 »emedan mycket förändrat sig sedan dess«. Just vad som förändrats förtäljer inte historien. »Till Svenska Riddarhuset gifver jag femtiotusen (50 000) kronor till en fond, som till minne af min högt älskade moder skall kallas Ramsayska-Pinelloska fonden.« Summan motsvarar nästan 1,5 miljoner kronor i dagens penningvärde. I testamentet tilldelas några namngivna personer livräntor, bland annat sysslingen grosshandlare Herman Carl Andreas von Köhler, änkefru Alice von Haartman, född Pinello och tjänarinnan Sofia Svensson. Efter dessa personers död ska pengarna gå till pensioner åt två obemedlade över 70 år gamla änkor eller döttrar som är släkt till Selma Ramsay på modernet eller fädernet. Undantagsvis kan den ena av dessa pensioner »gifvas åt en yngre obemedlad släkting, som i följd af svår obotlig sjukdom, total blindhet eller annan stor olycka är ur stånd till självförsörjning, men får ej gifvas åt vansinniga«.

Selma Ramsay stipulerar vidare att två stipendier ska inrättas: »Det ena får unga släktingar både manliga och kvinn-

liga, som tagit studentexamen och äro barn till föga bemedlade föräldrar. Bland kvinnliga sökande bör företräde gifvas åt den, som vill studera medicin eller botanik, eller som vill lära sig barnmorskeyrket. Stipendiet får åtnjutas i 6 år. Det andra stipendiet åt en väl vitsordad och begåfvad man som vill ägna sig åt studiet av astronomi. Stipendiet får åtnjutas i 6 år med skyldighet för stipendiaten att efter stipendietidens slut redogöra för hvad han lärt och utforskat. Företräde gifves åt släktingar om sådana finnas bland de sökande. Vid båda dessa stipendier fogas det vilkor att en af de unga en gång hvar sommar går till begravningsplatsen vid Galervarvet för att se efter om Ramsayska familjegravven därstädes är väl vårdad och om så icke är derom tillsäga Skeppsholms kyrkoråd.»

SELMA RAMSEY AVSLUTAR sitt testamente med att konstatera att hon nu blivit så blind att hon inte kan skriva sitt namn längre och att hon i stället ber fröken Eleonore Posse göra så i sitt ställe. Selma Ramsay avled den 14 juli 1923 och den 2 november samma år betalades närmare 48 000 kronor in till fonden.

I december 1978 begärde direktionen permutation av fonden och föreslog följande ändrade lydelse av statuterna: »Fondens nettoavkastning utgår i form av två pensioner och ett stipendium, ettvar under stöd åt en tredjedel av avkastningen. Släktingar till testator har företrädesrätt till understöden och i fråga om kvinnlig sökande till stipendiet jämväl den, som vill studera medicin eller botanik eller som vill lära sig barnmorskeyrket.»

Kammarkollegiet biföll ansökningsen i beslut den 3 juli 1979 med det tillägget, att företrädesrätt till stipendiet även ska avse sökande som studerar astronomi.

UNDER 2018 DELADES 100 000 kronor ut ur fonden, en tredjedel var till två understödstagare och en stipendiat. Så kommer Ramsayska-Pinellofska fonden att leva vidare och göra stor nytta, nästan hundra år efter testatorn Selma Ramsays död. ■

Förvaltade stiftelser: stipendier och understöd

Text: Louise Ribbing, redaktör

RIDDARHUSET FÖRVALTAR

331 stiftelser vars avkastning går till stipendier och understöd enligt regler som bestämts av den som skapat respektive stiftelse. Stöden riktas i princip uteslutande till Riddarhusets ättemedlemmar.

Ansökningsperioden för både stipendier och understöd är **1 juli–15 oktober**. Under den perioden finns en länk på Riddarhusets hemsida som leder till den digitala ansökan. På hemsidan finns under denna period även Riddarhusets kungörelser där det går att läsa en mycket kortfattad version av alla fonder.

Stipendierna går i huvudsak till heltidsstuderanden vid universitet och högskola. Under 2019 fick Riddarhuset totalt **1 565 ansökningar**, varav 920 stipendieansökningar. Under stöd ges till ekonomiskt behövande i skattelagstiftningens mening. Under 2019 fick Riddarhuset in 645 understödsansök-

ningar. Dessa kunde för första gången ansökas om digitalt, på samma sätt som stipendierna. Det gick också att skicka in ansökan via blankett. 270 personer ansökte digitalt och 375 ansökte via blankett.

Alla ansökningar som inkommit till och med den 15 oktober 2019 hanteras nu med hjälp av ett digitalt stöd som tagits fram för Riddarhusets räkning. Kompletta ansökningar fördelas på för dem aktuella fonder. Den ättemedlem som söker behöver alltså inte ange en fond i sin ansökan, Riddarhuset hittar rätt fond. Det formella beslutet för tilldelning fattas slutligen av direktionens jurister. Pengarna betalas ut under andra kvartalet året efter ansökan har lämnats in.

Under 2019 delades 21,5 miljoner kronor ut i stipendier och 27,5 miljoner kronor ut i understöd, sammanlagt **49 miljoner kronor**. ■

Vadstena Adliga Jungfrustift

Sedan 1822 förvaltar Riddarhuset Vadstena Adliga Jungfrustift. Omyndiga adliga flickor kan anmälas till inträde i VAJS. De hundra som varit inskrivna i stiftet längst får årligen ett understöd. När en av dem gifter sig eller dör inträder en ny. För närvarande är väntetiden 25–30 år. Oftast skriver föräldrar in sina döttrar redan vid födseln.

Den som är inskriven vid stiftet får bära ett ordenskors som kan rekvireras från Riddarhusets kansli för 500 kronor. Det får även bäras av gifter, före detta stiftsjungfrur.

Foto: Gabriel Hildebrand.

Från sällskapsföreningarna

Riddarhussällskapet

Under hösten har Riddarhus-sällskapets medlemmar haft möjligheten att vid ett flertal tillfällen delta i en danskurs. I augusti erbjöds medlemmarna att lära sig grunderna i bugg och strax innan höstbalen genomfördes en valsträning. I september bjöds sällskapets medlemmar in till lerduveskytte på Skokloster. Oktober inleddes med ett slottsbesök och heraldikföredrag på Löfstad slott, då verksamheten på slottet presenterades och bokverket *Riddarhusets vapensköldar* förevisades. Månaden fortsatte med Riddarhusföreningarnas dag, en spännande kväll på Riddarhuset där riddarhusamanuensen och riddarhusgenealogen visade husets gömda skatter och unika föremål. Lördagen den 23 november 2019 lystes ett kallt och regnigt Stockholm upp av ljuset från Riddarhussällskapets uppskattade Höstbal. Riddarhuset fylldes av förväntansfulla festdeltagare i alla åldrar och gäster från över tio länder. Under hösten 2019 fanns även mingel, visningar av Livrustkammaren, bruncher samt en värmande glögg på programmet.

Våren 2020 markerar starten på ett nytt decennium och vi kan se fram emot en vår fylld av aktiviteter. Vårprogrammet började i januari med ett besök på Medeltidsmuseet där sällskapets medlemmar guidades genom delar av Gustav Vasas ringmur och fick en enskild visning av fynd från de utgrävningar som gjorts i samband med ombyggnationen av Slussenområdet. Under februari återser vi traditionsenligt Liljevalchs Vårsalong, ett besök som ger ökad insikt i hur dagens konstnärer tolkar vår samtid. Den 26 mars hålls årsmötet med tillhörande föredrag på Riddarhuset. I april ordnas ett specialföredrag om de två kungliga hovleveran-

RIDDARHUSSÄLLSKAPET är en sällskapsförening som är öppen för Riddarhusets medlemmar med familjer. Föreningen ordnar föreläsningar, utflykter, guidade visningar och festliga sammankomster. För upplysningar om föreningens verksamhet och frågor om medlemskap. Vänligen kontakta oss på e-post: riddarhussallskapet.gea@gmail.com. Välkomna!

törerna Märta Måås-Fjetterström och Estrid Ericson. Under maj månad genomförs en stadsvandring i Gamla stans gränder där Ulf Hermelin ger en levande berättelse om Sveriges historia. Våren avslutas med ett specialföredrag om Christina Gyllenstierna och Stockholms blodbad i Storkyrkan den 19 maj. I år är det 500 år sedan detta blodiga slut på vad vi i dag talar om som medeltiden.

Detta och mycket mer kommer att ske under 2020, ett år som vi hoppas att ni vill tillbringa med oss som medlem i föreningen. För oavsett ålder så erbjuder ett medlemskap i Riddarhussällskapet, förutom ett stort aktivitetsutbud, ett piggt tillskott till din umgängeskrets. Ta därför chansen, bli medlem och följ med på en aktivitet. Välkommen! ■

Claës af Burén, styrelseledamot och internationell kontakt

Svenska Adelsförbundet

Svenska Adelsförbundets anslöt sig 2017 till Riddarhusets värdepappersförvaltning i den så kallade Herculesfonden. Det har visat sig vara en klok åtgärd som innebär en god avkastning och möjliggör att förbundet fortsatt kan stödja behövande på ett bra sätt.

Svenska Adelsförbundet arrangerar årligen »Afternoon Tea« för ättemedlemmar i Stockholm med omnejd som under året fyller 70 år. Vid denna brukar Adelsförbundet bjuda på någon form av underhållning. Höstens tebjudning skedde på Riddarhuset den 18 september 2019. Underhållningen bestod av ett uppträdande med skådespelerskan och sångerskan Åsa Bergh ackompanjerad av Bo Sandberg som trakterade flertalet blåsinstrument. Över 70 personer deltog i evenemanget och Svenska Adelsförbundet fick också flera nya medlemmar.

Svenska Adelsförbundet håller sitt årsmöte på Riddarhuset måndagen den 20 april 2020 och till det är alla medlemmar hjärtligt välkomna. Årsmötet inleds med ett mingel i syfte att möjliggöra att förbundets medlemmar får tillfälle att bekanta sig ännu mer med varandra.

Svenska Adelsförbundet har åtagit sig att från svensk sida administrera det ungdomsutbyte som sker inom ramen för CILANE. ■

Henrik von Vegesack, ordförande

SVENSKA ADELSFÖRBUNDETS huvuduppgift är att ekonomiskt bistå behövande inom adeln, i första hand äldre och sjuka. Även ointroducerad adel kan komma i fråga. Många hjälpbehövande saknar egen förmåga att söka bidrag. Hör gärna av er till oss om ni känner till något ömmande fall. För mer information kontakta sekreteraren Ulf Gyllenhammar, tel. 08-767 80 84 eller kassaförvaltaren Gabriel Hermelin, tel. 070-721 11 28

Barn- och ungdomsdag på Riddarhuset

Söndagen den 17 november 2019 välkomnades alla adliga ungdomar och föräldrar (medföljare) till Riddarhuset. Tanken var att föräldrar och ungdomar skulle få chansen att lära känna varandra genom trivsamt samvaro under de två timmar på eftermiddagen som stod till förfogande. 46 ungdomar och 43 föräldrar deltog.

Eftermiddagen började med att samtliga tog plats i Riddarhussalen för en presentation av programmet av Katarina de Joussineau och Susanne Adlercreutz. Därefter fick åhörarna en kort och barnvänlig beskrivning av Riddarhuset och Riddarhussalen av Carl-Gustaf Åkerhielm från Svenska Adelsförbundet.

Katarina de Joussineau och Susanne Adlercreutz tog med barnen och ungdomarna ner för trapporna till Lantmarskalkssalen där lekar och annan underhållning ordnades, vilket ledde till många skratt och nya bekantskaper.

I Riddarhussalen fick de vuxna lyssna till Carl-Gustaf Åkerhielm som bland annat berättade om ungdomsutbytet inom CILANE (se separat artikel).

I Stenhallen serverades smörgåsar och drycker och minglet fortsatte in i Sällskapsvåningen.

Det blev en givande eftermiddag som kommer att följas av andra initiativ i framtiden. Vi hoppas att fler barn och ungdomar tillsammans med sina föräldrar tar tillfället i akt och deltar i kommande aktiviteter.

Ett stort tack riktas till riddarhussekreteraren Erik Drakenberg för lån av Riddarhuset och för förtäring. ■

Carl-Gustaf Åkerhielm af Margrethelund, vice ordförande i Svenska Adelsförbundet

Adelsförbundets barndag på Riddarhuset lockade barn och ungdomar som fick möjlighet att lära känna varandra medan vårdnadshavare informerades om bland annat ungdomsutbytet inom CILANE.

Foto: Louise Ribbing

RIDDARHUSETS CATERING

Källarmästare Sita von Essen
med personal välkomnar er till
Riddarhusets festvåning.

För mer information se
riddarhuset.se

(under fliken *Besök oss*)

RAUK

Under 2019 har RAUK firat 30 år och vi har gjort vårt yttersta för att ha evenemang och aktiviteter varje månad. Även i samarbete med övriga delar av Riddarhuset har vi kun-
nat förse våra medlemmar med ett rikt utbud av aktiviteter, oavsett intressen. Det är alltid extra roligt då medlemmar engagerar sig och kommer med förslag på evenemang de vill anordna. Både danskurs och vinprovning har arrangerats på medlemmars initiativ och även i deras regi. 2019 avslutades traditionsenligt med ett julbord och gemensam glögg i Riddarhuset. Vi i styrelsen vill passa på att tacka alla som är engagerade i föreningen, ert engagemang är viktigt för att föreningen kan leva i minst 30 år till!

2020 inleds med årsmöte och planering av årets aktiviteter. Till våren kommer vi ge oss ut på skjutbanan för årets första skytte på Skokloster. Vinterbalen i början av februari är startskottet för året och vi har smygstartat med två danskurser för att skaka av oss de mörka månaderna. Jag vill även påminna om att hålla särskild uppsikt efter en inbjudan från oss och Riddarhuset till er som fyller 18 under 2020.

Alla mellan 18–35 år är varmt välkomna att söka medlemskap i RAUK då vi alltid önskar att bli fler. ■

Jakob Stuart, ordförande

RAUK (Ridderskapet och Adels Ungdomsklubb) är en ideell förening för dig mellan 18–35 år som tillhör en på Riddarhuset introducerad ätt. RAUKS huvudsakliga arrangemang varje år är vinterbalen i februari och sommarbalen i augusti. Vartannat år arrangeras i samband med sommarbalen en internationell helg för medlemmar ur CILANE. Utöver balerna erbjuder vi många olika kulturella och sociala aktiviteter; allt från afterworks till föreläsningar. Ditt medlemskap i RAUK ger tillgång till ett stort nätverk och möjligheten att träffa många nya vänner. Medlemskap är kostnadsfritt och du registrerar dig enkelt på riddarhuset.se.

Ungdomsutbyte inom CILANE

Sedan många år finns inom CILANE (Commission d'Information et de Liaison des Associations Nobles d'Europe) en verksamhet som erbjuder tonåringar (13–17 år) möjlighet till ungdomsutbyte. Verksamheten bär namnet Youth Exchange of CILANE. Svenska Adelsförbundet representerar Sverige inom Youth Exchange.

Rent praktiskt kan det gå till så här:

En adelsfamilj i Frankrike har en tonåring som gärna skulle vilja komma till Sverige i en-två veckor. Eftersom familjen inte har egna svenska kontakter, vänder man sig till den franska representanten i Youth Exchange of CILANE. Denna meddelar sig med Sveriges motsvarighet som undersöker om det finns någon adelsfamilj som kan vara intresserad av att få en besökande tonåring, helst en familj med egna tonåringar. Kontakterna sköts därefter direkt mellan familjerna i Frankrike och Sverige. På samma sätt kan svenska adelsfamiljer omvänt utnyttja CILANES stora nätverk i övriga Europa.

DET ÄR OCKSÅ möjligt att låta svenska tonåringar besöka familjer i andra europeiska länder utan att ta emot ungdomar därifrån, även om detta inte är huvudtanken.

Förmedlingen sköts ideellt och är helt kostnadsfri för båda parter. Deltagande länder är Belgien, Finland, Frankrike, Holland, Italien, Kroatien, Portugal, Ryssland, Schweiz, Spanien, Sverige, Tyskland, Ungern och Österrike. England är mycket efterfrågad som utbytesland, varför ett intensivt arbete pågår för att hitta en lämplig kontaktperson där.

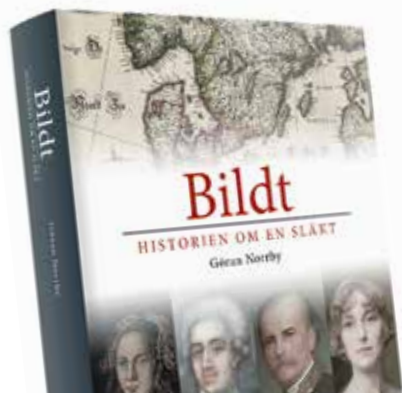
Undertecknad tar gärna emot förfrågningar och intresseanmälningar för sommaren 2020, helst per e-post. ■

för Svenska Adelsförbundet

Carl-Gustaf Åkerhielm af Margrethelund, vice ordförande

E-post: carl-gustaf.akerhielm@riddarhuset.se

Telefon: 070-741 97 17

Bildt – Historien om en släkt

En resa i släkten Bildts fotspår under mer än 800 år.

Från maktkamp och kungamord i Danmark via Baltikum under korstågstim till 1500-talets Norge och striderna kring reformationen. Slutligen, i Sverige, kämpar släktens medlemmar i stormaktens samtliga krig och når under 1800-talet höga positioner i samhället. Statsminister Gillis Bildt intar en särställning som fyra kungars trojänare.

Specialpris 300:- för Riddarhusets medlemmar:

www.riddarhuset.se

Ätten Sparre

en krönika

SPARREÄTTERNAS SLÄKTFÖRENING har i samband med dess 100-års jubileum 2019 givit ut en mycket intressant och vackert utformad bok. För orienteringens skull inleds den lyckligtvis med en genealogisk översikt och ett flertal släkttavlor där de i boken behandlade personerna är markerade. Med en så gammal ätt, känd redan från 1300-talet, finns det ju många medlemmar och här har det inte funnits möjlighet att presentera alla, men man har lyckats med ett urval av intressanta personer, såväl män som kvinnor.

Portalfigurerna är givetvis ättens äldste kände stamfader Sigge Larsson den äldre, känd från 1396, och den välkände Erik Larsson Sparre som blev halshuggen vid Linköpings blodbad 1600. Därtill beskrivs ett antal andra Sparrar som passerat genom århundradena, både med krigiska men också olika fredliga förtjänster. Inte bara personer presenteras utan även slott, gårdar, hus och kyrkor med anknytning till släkten, allt illustrerat med ett rikligt bildmaterial. Även ättarnas vapen presenteras i färg. Särskilt tänker

jag på den av släktföreningen 2003–2004 genomförda restaureringen av Erik Larsson Sparres (1618–1673) magnifika kista i Däderökapellet i Ytterjärna kyrka i Södermanland. Även begravningsvapnen restaurerades och är uppsatta inne i kyrkan. En föredömlig kulturhistorisk insats av stora mått. Här kan tilläggas att släktföreningen låtit förvara namnbeslag från icke bevarade kistor på Riddarhuset, vilka haft stor betydelse och kunnat komplettera stamtavlorna med personuppgifter.

Intressant är också beskrivningen av den franska grenen som erhöll fransk grevlig värdighet och om kopplingen till det franska regementet Royal Suédois. Här bör nämnas de två kopiorna av regementets fana - den ena överlämnades av kungen till franska armén vid en högtidlig ceremoni, den andra finns på Riddarhuset och visas i övre hallen.

I en bok med så många uppgifter är det lätt att fel kan smyga sig in. På ett ställe omtalas konung Sigismund av Polen men i detta fall ska det vara konung Stanislaus. Vidare omtalas markgreven

Text och foto: Per Nordenvall, fd riddarhugenealog

av Hessen-Kassel men någon sådan har aldrig existerat, han var nämligen lantgreve. Detta skymmer dock på intet vis bokens stora förtjänster och är släktföreningen och medarbetarna till denna bok att varmt gratulera för en sådan fin utgåva. ■

Ulf Sparre (red.)

Ätten Sparre. En krönika

192 s., illustrerad, Sparreättens släktförening 2019

Niclas von Rothstein (red.)

Ointroducerad Adel 2020

348 s., illustrerad, Ointroducerad Adels Förening 2019

I den 24:e årgången av kalendern för ointroducerad adel presenteras drygt 100 ätter från olika delar av Europa som i dag fortlever i Sverige. Varje ätt beskrivs med kort historik, en färgbild på vapnet och vapnets blasonering. ■

Kåa Wennberg

Djurmålaren Johan von Holst

44 s., illustrerad, egen utgivning 2019

Rikt illustrerad skrift om konstnären Johan von Holst, som med ingående känsla för djur och deras olika karaktärer får anses vara en av Nordens största djurmålare under 1800-talet. Boken är utgiven med hjälp av Riddarhusets kulturstöd. ■

Från släktföreningarna

Belfrage

Släktföreningen för ätten Belfrage nr 782 bildades vid ett sammanträde på Riddarhuset den 24 mars 1911. Den torde därmed vara en av de äldsta adliga släktföreningarna. Ett viktigt stöd för saken var att samtidigt väcka släktmedlemmarnas intresse att forska vidare i släktens intressanta historia. På initiativ av Jenny Belfrage samlades tryckta och otryckta källor år 1916 till en bok kallad *Bidrag till släkten Belfrages historia*. Hon skriver där i sitt förord: »Trots bokens brister, vågar jag hoppas, att den skall väcka släktmedlemmars intresse samt att andra Belfrager, med större förutsättningar än jag, skola i en snar framtid fortsätta på samma stråt och forska djupare och vidare i denna släkts intressanta historia, än jag förmått. « Hennes förhoppningar har inte varit förgäves. Nästan hundra år senare är intresset för släkten och dess ursprung i högsta grad levande. Om detta vittnar en nyutgåva av Jennys verk, presenterad vid det ordinarie släkstmötet på Riddarhuset 2006.

Det viktigaste ändamålet för Belfrageska släktföreningen har allt sedan starten varit att stärka banden mellan släktens medlemmar. Således har släktens medlemmar under årens lopp regelbundet sammansträlat och oftast har dessa möten ägt rum på Riddarhuset. Vid tre tillfällen har dock släkstmöten varit förlagda till Skottland varifrån släktens anfader Hans, med sin mor Joneta för 395 år sedan tvingades emigrera till Sverige. Genom åren har olika historiska arkiv utforskats i syfte att få en ledtråd till varför en mor och hennes då blott tolvårige son valde att lämna grevskapet Fife. Allt sedan släktföreningens bildande har intresset för ättens skotska arv otvivelaktigt varit högt vid släkten Belfrages sammankomster.

I mitten av augusti 2019 avhölls stadgeenligt släkstmötet i dagarna tre och för första gången ägde återföreningen rum i Lund. Genom vänligt tillmötesgående av Grand Hotels personal välkomnades deltagarna av såväl den svenska som den skotska fanan vajande över hotellets entré. Ett drygt femtiotal personer i åldrarna 10 till 90 år närvarade, vilket får anses vara något färre jämfört med tidigare släkstmöten på

Riddarhuset. I samband med sammankomsten i Lund genomfördes traditionsenligt Belfrage Championship i golf på PGA National Links Course. Banan påminner om en traditionell skotsk golfbana, vilket får anses passande för en släkt med skotskt ursprung. Ett tiotal entusiaster hade mött upp och vid efterföljande prisutdelning kunde segraren Henrik Belfrage mottaga den vackra silverpokalen, skänkt av Coco Belfrage inför det första mästerskapet på Carnoustie GC 1997.

Släkstmötesförhandlingar inleddes med parentation över avlidna medlemmar sedan sistlidna mötet 2015. Mötesordförande Erik J Belfrage påbjöd därefter om en tyst minut. Sedan följde en presentation av olika förslag till förändringar av släktföreningens stadgar, vilka gav upphov till en engagerad debatt. Efter sedvanlig genomgång av föreningens ekonomi genomfördes val till en ny styrelse för den kommande fyraårsperioden. Anne Belfrage, den första kvinnliga ordföranden sedan släktföreningens bildande, fortsätter att inneha posten i ytterligare fyra år. I övrigt omvaldes Rasmus Belfrage, Robin Rönneke Belfrage, Erik Belfrage (släktens huvudman), Lennart Belfrage och Sven Belfrage. Därtill invaldes som nya ledamöter Petter Belfrage, Hans Belfrage, Cecilia Belfrage och Jakob Belfrage vilket innebär att styrelsen fortsatt håller en god balans mellan äldre och yngre medlemmar. Den nya styrelsen kunde sedan i god ordning konstitueras.

Styrkta av väl kylda drycker samt aptitretande och välsmakande hors d'œuvre kunde deltagarna stiga in i Piratensalen, uppkallad efter den skånske författaren Fritjof Nilsson Piraten. Under en timmes tid höll professor Dick Harrison en sprakande intressant föreläsning om 1600-talets Sverige. Vi fick en ingående och målande beskrivning av såväl lokala västgötska som förhållanden i stort vid den tiden. I sin föreläsning talade professor Harrison om ättens anfader Hans Belfrage och hur han med framgång byggde sig en framtid i ett fattigt och krigshärjat Västsverige. Därigenom kan släktens anfader ses representera de många entreprenörer och handelsmän vilka starkt bidrog till den framväxande stormakten Sverige. När Hans Belfrage vid sjutiosex års ålder år 1688 gick ur tiden hade han levt under inalles fyra svenska regenter. Ett fascinerande livsöde blev deltagarna nu åter påminna om. Efter denna inspirerande föreläsning följde traditionell gruppfotoografering. Till tonerna av säckpipa förflyttade sig sällskapet mot hotellets festvåning. En utsökt måltid intogs och ordförande propunerade en skål för släkten Belfrage. Dagen därpå kunde en mycket uppskattad tur till Bosjökloster företas. En guidning av klostrets olika delar samt den utsökt vackra trädgården blev till ett fint avslut för släkstmötet. Medlemmarna ser nu fram emot nästa möte på Riddarhuset anno 2023. ■
Lennart Belfrage, styrelseledamot

Pauli

Pauli släktförening hade släktmöte lördagen den 9 november 2019 i ett riktigt novemberrusk. Ett antal tappra medlemmar slöt upp till Långholmens Wårdshus i Stockholm. Efter ett litet mingel påbörjades förhandlingarna. Ordföranden, Metta Pauli Hübinette, avtackades efter femton år som ordförande, likaså kassören, Reino Lidforss, med nästan lika lång tjänstgöringstid. Till ny ordförande valdes Joakim Pauli.

En motion som godkändes var att släktföreningen ska dela ut ett symboliskt stipendium till en ungdom under 30 år som är medlem eller barn till en medlem och som utfört något enastående som bör uppmärksammas. Stipendiet ska delas ut vid släktmötet och mottagaren ska intervjuas i släktföreningens tidning. Efter släktförhandlingarnas avslutning intogs en lunch under muntra former innan medlemmarna bröt upp och åkte hem. ■

Joakim Pauli, ordförande

von Platen

Svenska von Platenföreningen grundades 1883 och är den äldsta adliga släktföreningen i Sverige. Föreningens femtionde sammankomst hölls i Ystad den 3–5 maj 2019. Valet av plats föll på Skåne och Ystad med anledning av närheten till gamla släktgods samt andra anknytningar till släkten von Platen.

Temat för helgen blev ökad samvaro och kunskap om släkten. Drygt 170 personer anmälde sig, vilket är ett rekord i föreningens historia. Alla bodde på hotell Ystad Saltsjöbad, beläget precis vid havet. Helgen inleddes med middag fredag kväll och i samband med denna presenterade sig ett flertal av de yngre släktmedlemmar som fått stipendier från föreningens donationsfonder. I ord och bild gavs spännande redogörelser för de olika personernas studier i bland annat dans och koreografi, raketforskning och utbildning på KTH, interaktionsdesign samt utövning av simning på elitnivå.

Lördagen inleddes med lokal bussutflykt till platser med nära anknytning till släkten. Första anhalten var uppfinnare Baltzars (1898–1984) villa i Ystad. Färden gick sedan vidare till bland annat gården Bollerup, som tidigare tillhört släkten, för att slutligen komma fram till Kronovalls slott för lunch (Kronovall ägs av en stiftelse och förvaltas av Riddarhuset via en donation av greveparet Sparre).

På eftermiddagen återsamlades vi på hotellet i Ystad. Styrelsen redogjorde för sitt arbete som fokuserats på fortsatt utveckling av släktens hemsida och dess mycket väl utvecklade släktdatabas, ett arbete som pågått i flera år. Vidare har

styrelsen skapat en egen Facebooksida med en växande skara medlemmar. En del av kommunikationen rörande familjesammankomsten hanterades via denna kanal. Hemsidan och släktdatabasen, liksom den egna Facebooksidan, var under eftermiddagen uppkopplade mot två stora digitala pekskärmar där deltagarna enkelt kunde hitta sig själva och sina anföräldrar. Information utgjorde sedan ett hjälpmedel i en frågetävling.

På lördagskvällen ägde den stora banketten rum. Den avhölls på det äldsta bebodda släktgodset, Övrabyborg, strax norr om Ystad. Godset har funnits i släktens ägo sedan 1798. Vål framme efter en kortare busstur släpptes alla av vid det vackra corps de logiet omgivet av välvärdade flyglar och ekonomibyggnader. Vid en kort guidning visades Balzer Achatz von Platens kista med Plata-vapnet; den förste i släkten som vilar i svensk jord. Balzer Achatz blev naturaliserad svensk adelsman 1751 och introducerades 1752.

Middagen intogs i en vacker ekonomibyggnad som är utmärkt renoverad och inredd för denna typ av festligheter. Den utsökta middagen serverades av Villa Strandvägen, en av Skånes mest namnkunniga restauratörer. Söndagen avslutades traditionsenligt med familjedagssammanträdet för behöriga och en gemensam lunch för alla. ■

Johan von Platen, styrelseledamot

Sparre

Lördagen den 24 augusti firade ätten Sparres släktförening sitt hundraårsjubileum med smokingmiddag och dans på Riddarhuset. Firandet pågick under tre dagar och började på fredagen med en gemensam utflykt till slottet Stora Sundby vid Hjälmarén, vilket i över 300 år varit ättens stamborg. Ett femtiotal släktingar blev hjärtligt mottagna av den nuvarande ägaren Mauritz Klingspor, hans fru Ida-Sofia och far Johan med hustru, vilka visade oss runt på det magnifika slottet, ett av Sveriges mest spektakulära. Sundby byggdes från och med 1546 för Lars Siggesson Sparre – en av Gustav Vasas närmaste män – och stod färdigt med tre torn år 1584. Slottet stannade i släkten Sparres ägo ända till 1816, då det såldes av den dåvarande ägarinnan Louise Meijerfeldt, född Sparre. Sitt nuvarande yttre fick Sundby genom familjen De Geer vilken ägde slottet under 1800-talet. Hustrun Ulrika De Geer hade inspirerats av skotska riddarromaner à la Ivanhoe och lät den skotske arkitekten Peter Robinson utarbeta ett renoveringskoncept, vilket förverkligades under 1830-talet.

Lördagen inleddes med guidade besök till Riddarholmskyrkan och Tessinska palatset. I Riddarholmskyrkan ligger Peder (Per) Larsson Sparre begravd, och då han är grundare av den franska grenen var besöket extra spännande för de franska släktingarna som hade anslutit till firandet. Peder Sparre, rikstygmästare och diplomat, blev av Ludvig XIV adlad till fransk greve efter ett framgångsrikt diplomatuppdrag. Hans son Magnus grundade den franska grenen, vilken alltjämt fortlever i Frankrike. Den franska grenen har kunnat uppvisa många dugliga militärer, och i närapå ett sekel var ett helt regemente – Royal Suédois – familjen Sparres egendom. År 1783 såldes regementet till Axel von Fersen. De franska Sparrarna skiljdes från regementet, men fortlevde i Frankrike under Napoleonkrigen. En ättling, Louis Ernest de Sparre, blev generallöjtnant och kejserlig stallmästare under Napoleon. Hans namn står inhugget på triumfbågen i Paris.

Vi hade även nöjet att få besöka det enastående Tessinska palatset, tidigare överståthållarens residens. Den förste överståthållaren var Carl Sparre, en av Gustav III:s viktigaste medarbetare och i mångt och mycket ansvarig för att innerstaden av Stockholm med Gustav Adolfs torg och Norrbro ser ut som den gör i dag. Hans byst finns att beskåda i trapphuset.

Kvällsprogrammet inleddes med ett släktemöte i Riddarhussalen, där den avgående ordföranden Per Sparre under stående ovationer tackades för sin enastående insats, vilken varat i närapå fyra decennier. Till ny ordförande valdes under tecknad. Den underbara sensommarkvällen kröntes med Sita von Essens utsökta vildsvinsmeny och därefter dans, suveränt orkestrerad av den rutinerade hus-dj:n Rolle.

Firandet avslutades slutligen på söndagen med brunch och bad i före detta ordförandens och hustru Lottie Sparres residens i Stocksund. Sammanlagt deltog ett hundratal släktingar.

Till jubileet har festskriften *Ätten Sparre – en krönika* skrivits och tryckts i begränsad upplaga. Intresserade kan gärna kontakta släktföreningen via e-post: sparre@t-online.de. ■

Ulf Sparre, ordförande

Spens

Släktföreningen för grevliga ätten Spens nr 54 höll släktemöte helgen 30 augusti–1 september på Börstorp slott. Det var ett femtiotal medlemmar som mötte upp denna soliga sensommarhelg. Platsen var vald med omsorg. År 1746 ingick greve Fredrik Gustav Spens, från Engelholm i Östergötland, äktenskap med Ulrika Eleonora Falkenberg, dotter till Gabriel Falkenberg af Trystorp och hans maka Beata Margareta Douglas. Tillsammans med sin hustru blev Fredrik Gustav ny ägare till Börstorp slott.

Slottet förblev i familjen Spens ägo till år 1834. Den yngre grenen fortlevde på Engelholms säteri som de också ägde.

Redan på fredagen anlände ett trettiotal släktingar, bland annat från Finland och Frankrike. Övriga deltagare mötte upp på lördagen lagom till lunch. Vi blev varmt och hjärtligt mottagna av Annica och Björn som sedan 2010 äger Börstorp slott och driver framgångsrik produktion av nötkött. Börstorp slott är klimatcertifierat som en av de första gårdarna i Sverige och Europa. Efter lunchen fick vi en grundlig guidning av Björn. Vi började i källarvalven som tidvis fungerat som fängelse under fångtransporter mellan Göteborg och Stockholm. Numera beboddes källarhålan endast av slottspaddan som har till uppgift att hålla undan spindlar. Högst upp på tredje våningen lockades de allra djärvaste att kliva in i ett stort skåp och via en smal vindlande trappa så småningom landa i köket längs ned. Senare njöt vi av kaffe på den soliga terrassen, och därefter vidtog »Spensmästerskapen« – en lagtävling bestående av frågor rörande släktens historia under 400 år. Vinnarna blev »Spensialisterna« som korrades under middagen. Efter en liten uppfräschning samlades alla till gruppfotoografering framför slottet. Därefter bjöd Björn på en öronbedövande »salut« med en av slottets båda kanoner. Middagen avnjöts i Riddarsalen och var en delikat komponerad måltid bestående av slottets egna produkter. Allt skedde under övervakning av Conrad Falkenberg som är avporträtterad i helfigur på Riddarsalens vägg. Efter middagen drog sig den äldre generationen tillbaka, medan de yngre deltagarna gjorde baren osäker.

Nästa morgon, efter en riklig frukost, tog mötesförhandlingarna vid. Ordföranden Sven-Henrik Spens informerade om styrelsens arbete under tiden efter föregående släktemöte. Olika förslag angående styrelsens fortsatta arbete fördes fram och en liten omgruppering i styrelsen klubbades. Ordförande kunde också meddela att föreningen får ta del av gamla historiska dokument från Engelholms säteri, som har överlåtit till ny ägare. Föreningen kommer att söka hjälp av docent Göran Ulväng som dokumenterat grevarna Spens arkiv på Höja från fyra sekel (ref. *Personhistorisk Tidskrift* 2007:2, sidorna 201–210).

Efter mötet tog vi farväl av varandra och njöda påbörjade vi färden hemåt. Några av oss stannade till vid Enåsa kyrka som ligger ett stenkast från Börstorp slott. Kyrkan uppfördes 1783–1785 på initiativ av greve Fredrik Gustav Spens som även bekostade densamma. Fredrik Gustav ligger begravd under det upphöjda koret inne i kyrkan tillsammans med sin maka Ulrika Eleonora. Kyrkans östra del pryds av en minnestavla över byggherren där det står att läsa: »Under Konung Gustaf den III dies 15 de regements åhr blef detta tempel med den härunder varande Grefliga Spensiska familie grafven af sjelfwa grunden på egen bekostnad uppbyggd af Fredrich Spens Landshöfding Commendeur af Kongl Mjsts Vasa Orden Riddare af Kongl Mjsts Swärds Orden Grefve till Engelholm och Börstorp 1786» ■

Ulrika Spens Kullgård & Caroline Spens

von Vegesack

I släktföreningen von Vegesack ingår ättemedlemmar ur den adliga ätten von Vegesack 279 och den friherrliga ätten 379, alla med samma ursprung. Den första gången som namnet Vegesack dyker upp i historien är i Vechter i närheten av Münstert år 1263. En hamnstad vid infarten till Bremen bär namnet Vegesack, enligt uppgift från en släkting. Under 1600-talet kom en gren av ätten till Riga. Två ättlingar ur denna gren var under 1700-talets början under flera decennier borgmästare i Riga. I Riga finns en stadsdel som benämns »Vegesacksala« (Vegesackhalvön), som minner om den tiden. Från Riga utvandrade två bröder till Sverige som kom att bli anfäder till ättens två svenska grenar.

För närvarande finns ättemedlemmar i hela Europa samt i USA och Kanada. Vi är dock inte så många, totalt drygt 100 personer.

Sedan 700-årsjubileet 1963, som firades i den tyske författaren Siegfried von Vegesacks riddarborg i Weissenstein bei Regen i Bayrische Wald cirka 20 mil öster om München, har det varit sparsamt med träffar fram till 2003. Därefter har mötena åter tagit fart. År 2005 reste vi runt i Lettland (Livland) och besökte de residens där släkten bodde under Rigatiden. Herrgårdarna Blombergshof, Lindhof och Lindenhof med flera var illa medfarna, främst på grund av dåligt underhåll under »rysstiden«.

Drivande för dessa aktiviteter har varit Gottfried von Vegesack, bosatt i närheten av Heidelberg. Gottfried och jag fann varandra redan vid första släktträffen 1963, två levnads-glada 20-åringar, och har fått en ny fin kontakt under senare år.

Andra minnesvärda träffar har varit 2010 i Bois de Bucher i Frankrike, där den tyske formgivaren Alexander von Vegesack upplät sin konstskola till släkten samt 750-årsjubileet 2013 i trakten av Münster i Tyskland. 2016 träffades vi i Gouda, Holland.

Senaste släktträffen skedde den 4–7 oktober 2019. Vi återvände till »vär« gamla riddarborg i Weissenstein bei Regen. Förutom att återknyta släktbanden besökte vi förstas den gamla riddarborgen som började uppföras på 1200-talet. Numera är den till stora delar riven men ett torn står kvar och det var där Siegfried von Vegesack bodde i flera decennier. Vi planerar att mötas igen om tre år. De familjer som kommit varandra nära brukar träffas årligen. ■

Henrik von Vegesack, ordförande

Afternoon Tea

22 mars 2020

Välkommen på guidad visning av Riddarhuset
följt av Afternoon Tea i salongerna.

Riddarhuset var en gång i tiden mötesplatsen för adelns riksdagar och från 1700-talet ett centrum för kultur och vetenskap. Ta del av flera hundra år av historia.

Efter visningen, i de rum som en gång i tiden var riddarhussekreterarens privata bostad, avnjuter ni ert Afternoon Tea bland kristallkronor, porträtt och ostindiskt vapenporslin.

Grupp 1

12.00–13.00 visning

13.00–14.30 Afternoon Tea

Grupp 2

14.00–15.00 visning

15.00–16.30 Afternoon Tea

350 kr utan bubbel och 400 kr inklusive bubbel.

Begränsat antal platser.

Mer information och biljetter i Riddarhusets webbutik: riddarhuset.se/butik

Foto: Karin Lilliehöök Kihl.

Nästa manusstopp är den 12 juni 2020

Vi rekommenderar en längd om cirka 3 000 tecken inklusive blanksteg. Välkommen att skicka ert manus till redaktören, e-post: arteetmarte@riddarhuset.se

Konsten att fira med släkten

Ätten Nordenfelt 300 år

ETT JUBILEUM ÄR ett utmärkt tillfälle att samla släkten och kanske gjuta extra liv i släktsammanhållningen. Det kan handla om att uppmärksamma föreningens bildande eller en för släkten stor händelse. I släktföreningsreferaten som publiceras i *Arte et Marte* under Från släktföreningarna finns många exempel på olika firanden och hur föreningarna gått tillväga, hämta gärna inspiration därifrån. Här delar släktföreningen Nordenfelt med sig av sina erfarenheter av att ordna ett 300-årsjubileum.

UNDER EN DRAMATISK tid i svensk historia, när den karolinska tidens envælde övergick till frihetstid och ryssen härjade som värst i Finland och längs den svenska östersjökusten, hann den nyblivna

drottningen Ulrika Eleonora – syster till Karl XII – under sin korta regenttid 1719–1720 adla cirka 250 ätter. Av dessa fortlever i dag cirka 50 ätter som således firar 300-årsjubileum under 2019 och 2020, något som flera släktföreningar tagit fasta på och uppmärksammar på olika sätt. En av dessa är Släktföreningen Nordenfelt i vilken Hugo Nordenfelt är ordförande sedan nio år tillbaka. När han 2016 insåg att det var tre år kvar till ättens 300-årsjubileum kontaktade han raskt Riddarhuset för att boka festvåningen till lördagen den 28 september, på dagen 300 år sedan Johan Norijn adlades med namnet Nordenfelt. Det gäller att vara ute i god tid, festvåningen är populär och lördagar blir snabbt uppbokade flera år i förväg. Utöver att arrangera en stor

Text: Louise Ribbing, redaktör

fest ville släktföreningen göra något ytterligare för att fira jubileumsåret.

– Vi anlidade historikerna Joakim Scherp och Charlotta Forss för att forska i tiden kring 1719 med utgångspunkt i drottningens beryktade massadlande. Resultatet blev boken *Ulrika Eleonora, makten och den nya adeln 1719–1720* som inte bara handlar om den egna ättens historia utan även flera andra familjers som adlades vid denna tid. Vid det ordinarie släktmötets sammanträde i Riddarhus-salen berättade historikerna om boken och några av de nyadlade släkterna.

TILL DEN STORA jubileumsfesten konsulterades historisk expertis i egen-skap av Pontus Silfverstolpe, som fick ge förslag på en lämplig festmeny med rätter som mycket väl skulle kunna ha inmundigats i anslutning till att Johan Norijn/Nordenfelt firade sitt adelskap för trehundra år sedan. Riddarhusets restauratör Sita von Essen ställde mer än gärna upp på att låta sitt kök tillaga kräftsoppa, fågelpastej och körsbärspaj som serverades till vällsmakande europeiska viner. De 164 gästerna fick boken och varsin vacker skopåse med ättevapnet och årtalen 1719–2019 broderade på blå sammetsbotten till minne av festligheten.

– Det var en stor uppslutning och en bra blandning av unga och äldre släktingar på jubileumsmiddagen, något som bådar gott för framtiden, säger Hugo Nordenfelt. ■

Några tips på vägen mot ett släktfirande:

- Var ute i god tid med att boka lokaler, planera för hur jubileet/firandet ska finansieras och det fordras speciellt om ett större projekt ska genomföras – som att ge ut en bok.
- Ett jubileum är ett bra tillfälle att samla information och kanske ta fram nya fakta om ätten men bokprojekt kan vara kostsamma att genomföra. Det går att söka ekonomiska bidrag, bland annat kulturstöd från Riddarhuset.
- Ta gärna hjälp av experter i de fall det rör sig om att ta fram historiska fakta, skriva en bok eller liknande. På Riddarhuset finns intressant material, kontakta gärna kansliet för mer information.

- Styrelsen behöver inte göra allt. Be om hjälp och ta vara på engagemanget hos andra i släkten.

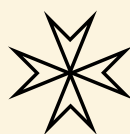

Foto: Sussi Lorinder.

Lördagen den 28 september 2019 firade ätten Nordenfjelt sitt jubileum på Riddarhuset.

Vänster sida: Släktföreningen ville sprida kunskap om drottning Ulrika Eleonora och hennes beryktade massadlande 1719–1720 och bad historikern Joakim Scherp att skriva en bok om detta fenomen. Historikern Charlotta Forss kompletterade historien med ett tiotal biografier om nyadlade med skilda yrken och olika bakgrund, både kända och okända män och en kvinna. Ulrika Eleonora: makten och den nya adeln 1719–1720 (Setterblad förlag).

JOHANNITERORDEN I SVERIGE

UNDERSTÖD TILL ÄLDRE OCH SJUKA PERSONER I SMÅ OMSTÄNDIGHETER

Johanniterorden i Sverige fördelar årligen omkring sex miljoner kronor till hjälporganisationer och till enskilda äldre och sjuka i Sverige och utomlands. Av Johanniterordens totalt 14 stiftelser är tre reserverade för medlemmar ur Ridderskapet och adeln och den i Sverige ointroducerade adeln.

Ansökningsperioden varar mellan 15 maj och 15 augusti 2020. Mer information finns på Johanniterordens hemsida

www.johanniterorden.se. Där finns också ansökningsblankett för nedladdning under ansökningsperioden.

För enskilda gäller att ekonomiskt behov enligt Skatteverkets definition skall föreligga, d.v.s. en årlig inkomst av tjänst (pension, etc.) på högst fyra basbelopp (2020: 193.200 kronor)

Sociala behov kan beaktas.

Postadress: Johanniterorden i Sverige

BOX 24172, 104 51 Stockholm. Tel. 08-664 40 20

Kultur

på Riddarhuset våren 2020

FÖREDRAG • UTSTÄLLNING • KONserter

Föredrag

Fri entré vid alla föredrag

18 FEBRUARI kl. 18.00–19.00

Kvinnors makt och vanmakt. Två adliga kvinnor i 1600- och 1700-talens Sverige
Svante Norrhem, docent i historia

17 MARS kl. 18.00–19.00

Krutrök, fladdrande fanor och dånande klockor. Om adliga begravningar i 1600-talets Stockholm
Alexander Engström, fil. dr i historia

24 MARS kl. 18.00–19.00

Sjömilitära traditioner i släkten Wachtmeister
Hans Wachtmeister, greve

Amiralerna: 1500-talets fixstjärnor
Kekke Stadin, professor i historia

31 MARS kl. 18.00–19.00

Frälset, sjöofficerarna och flottan 1522–1680
Ingvar Sjöblom, fil. dr i historia

Svenska sjöhjältar och sjöslag. Kampen om Östersjön 1700–1721
Lars Ericson Wolke, professor i militärhistoria

21 APRIL kl. 18.00–19.00

Ostindiefarare, kapare och superkargörer. Svensk sjöfart och handelsflottan under 1700-talet
Leos Müller, professor i maritim historia

Örlogsstaden Karlskrona – flottbas och skeppsvarv
Andreas Linderöth, forskningssamordnare

12 MAJ kl. 18.00–19.00

Blått blod och makabra mord
Niklas Natt och Dag, författare

Med reservation för ändringar.

www.riddarhuset.se #riddarhuset Tel. 08-723 39 90

MAT & DRYCK

Riddarhusets Catering erbjuder ett härligt utbud av dryck, smörrebröd och bakverk i samband med föredrag och konserter. Vid konserter har serveringen öppet en timme innan evenemanget börjar och i pausen. Under föredragskvällar är serveringen öppen en timme före föredraget och en timme efter.

Utställning

ÖPPNAR 24 MARS

Det maritima arvet.

Havets riddare från Hans Wachtmeister till Evert Taube

Havet både skiljer och förenar. Där har makt och inflytande manifesterats i relationen mellan länder. Under Sveriges långa historia som sjöfartsnation adlades många för sina bragder och bedrifter till sjöss och andra kom att gå i sina förfäders fotspår – som militärer, handelsmän, skeppsbyggare och upptäcktsresande. I utställningen visas föremål som belyser adelns mångfacetterade maritima arv.

Konserter

5 MARS kl. 19.00

Mendelssohn och Schubert
Arméns Musikkår

8 MARS kl. 16.00

Kim Borg 100 år!
En legendarisk sångare firas av artister från hela Norden.

19 MARS kl. 19.30

En gustaviansk lustutflykt: Palmstedts diktarkrets och deras vänner vid Bellmans »Fiskar-Stugan«.
Musik av Joseph Martin Kraus och texter av C. M. Bellman.
Kungl. Musikaliska akademien & The Society for Eighteenth-Century Music

26 APRIL kl. 15.00

Stormiga hav och stilla vatten. Barockmusik från två sekler
Rebaroque

7 MAJ kl. 19.00

Till havs! Marin musik i adlig dräkt
Karlbergs Musikkår

10 MAJ kl. 15.00

Recordare Venezia. En hyllning till Venedig och italiensk barockmusik
Barokkanerne – Norwegian Baroque Ensemble

6 JUNI kl. 14.00

Traditionsenlig nationaldagskonsert
Stockholms studentsångare

Afternoon Tea

22 MARS kl. 12.00 & 14.00

Afternoon Tea och visning av Riddarhuset

INFORMATION & BILJETTER

För information om evenemang, biljetter och öppettider, besök Riddarhusets hemsida. Riddarhuspalatset är inte tillgänglighetsanpassat.

» Som du sitter främst i skeppet,
skall jag följa dig troget. «

Carl August Ehrensvärd till Sophie Sparre

Gustav III initierade en omfattande upprustning av den svenska skärgårdsflottan med Fredrik Henrik af Chapman som ansvarig skeppsbyggare.

Överamiralen Carl August Ehrensvärd framförde en personlig önskan om att galjonsfiguren och akterspegelornamentet till fregatten *Eurydice* skulle bära hans blivande hustrus, grevinnan Sophie Sparre, ansiktsdrag.

Amiralitetsbildhuggaren Johan Törnström förfärdigade dessa år 1785 i tidens antikiserande stil.